

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**MÜSTEDREK ÖZELİNDE HÂKİM'E YÖNELTİLEN
ELEŞTİRİLER ve DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ENES ŞENER

Tez Danışmanı

PROF. DR. NİMETULLAH AKIN

ÇANAKKALE – 2021

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**MÜSTEDREK ÖZELİNDE HÂKİM'E YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER ve
DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ENES ŞENER

Tez Danışmanı

PROF. DR. NİMETULLAH AKIN

ÇANAKKALE – 2021

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

tarafından Prof. Dr. yönetiminde hazırlanan ve / tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan "" başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü 'nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Prof. Dr.

(Danışman)

Prof. Dr.

Doç. Dr.

.....

.....

.....

Tez No :

Tez Savunma Tarihi :

.....

Enstitü Müdürü

../../20..

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

//

ÖZET

MÜSTEDREK ÖZELİNDE HÂKİM'E YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Enes ŞENER

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslami Bilimler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Nimetullah AKIN

27/08/2021, 102

Hâkim en-Nîsâbûrî Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'ini merkeze alarak yazdığı *Müstedrek* isimli eseri hadis ilminde önemli bir yere sahiptir. Bununla birlikte hem Hâkim hem de *Müstedrek* tenkitlerden kurtulamamıştır. Bu çalışma ilk olarak Hâkim ve eseriyle ilgili tanıtıcı bilgiler verdikten sonra yapılan tenkitleri incelemektedir. Bu tenkitlerin bir kısmı Hâkim'in inancı ile ilgili birtakım konuları, bir kısmı ise Hâkim'in *Müstedrek*'teki hadisler ile ilgili verdiği hükümleri içermektedir. Çalışmada bu konular alt başlıklar olarak ele alınarak tenkide yol açan sebepler ile tenkit edenlerin ve bu tenkitlere karşı çıkanların görüşleri aktarılmaya çalışılmıştır. Bunun yanında farklı görüşlerin aktarılması ile yetinilmemiş çalışmada sıklıkla konu değerlendirmelerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hâkim, Müstedrek, Hadis, Teşeyyu', Tesâhül

ABSTRACT

CRITICISMS DIRECTED TO THE HÂKİM IN THE TOPIC OF MUSTADRAK AND EVALUATION

Enes ŞENER

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Master of Science Thesis Basic Islamic Sciences

Advisor: Prof. Dr. Nimetullah AKIN

08/27/2021, 102

His work called Mustadrak, which was written by Hâkim an-Nîsâbûrî centered on Bukhari and Muslim's Sahih, has an important place in the ilm of hadith. However, both Hakim and Mustadrak could not get rid of criticisms. This study first examines the criticisms made after giving introductory information about Hakim and his work. Some of these criticisms include particular issues related to Hakim's belief, and some of them include the judgments given by Hakim about the hadiths in the Mustadrak. In the study, these issues were handled as sub-headings, and the reasons leading to criticism and the views of those who criticize and those who oppose these criticisms were tried to be conveyed. In addition, not only different opinions were conveyed but also subject evaluations are frequently included in the study.

Keywords: Hakim, Mustadrak, Hadith, To Become Shiite, Laxity

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

JÜRİ ONAY SAYFASI.....	i
ETİK BEYAN.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR.....	vii

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE/ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

3

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ/MATERYAL YÖNTEM

5

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HÂKİM EN-NÎSÂBÛRÎ ve MÜSTEDREK ADLİ ESERİ

6

4.1. Hâkim en-Nîsâbûrî'nin Hayatı ve İlmi Çalışmaları.....	6
4.1.1. Hayatı.....	6
4.1.2. İlim Tahsili.....	9
4.1.2.1. Hocaları.....	11
4.1.2.2. Öğrencileri.....	11
4.1.2.3. Eserleri.....	12
4.1.3. Mezhebi.....	20
4.1.4. Alimlerin Hâkim Hakkındaki Görüşleri.....	21
4.2. Müstedrek İsimli Eseri.....	24

4.2.1. Hadis Edebiyatında Müstedrek'in Yeri.....	24
4.2.2. Müstedrek Türünde Yapılan Çalışmalar.....	25
4.2.3. Hâkim'in <i>El-Müstedrek 'Ale's-Sahîhayn</i> Adlı Eseri.....	28

BEŞİNCİ BÖLÜM

33

MÜSTEDREK ÖZELİNDE HÂKİM'E YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

5.1. Hâkim'e Yönelik Şiilik İthamları.....	34
5.1.1. Teşeyyu' Kavramı.....	34
5.1.2. Hâkim'in Teşeyyu' İthamına Yol Açan Rivayetleri.....	36
5.1.3. Hâkim'i Teşeyyu' ile Tenkit Edenler.....	43
5.1.4. Hâkim'i Savunan Alimler.....	45
5.2. Hâkim'e Yönelik Tesâhül İthamları.....	48
5.2.1. Tesâhül Kavramı.....	48
5.2.2. Hâkim'e Göre Sahih Hadis.....	49
5.2.3. Hâkim'e Göre Şeyhayn'ın Şartları.....	58
5.3. Müstedrek'te Tenkit Edilen Rivayetler.....	62
5.3.1. Hâkim Tarafından Şeyhayn'ın Şartına Göre Sahih Kabul Edilen Rivayetler.....	62
5.3.2. Hâkim'in Sahih Kabul Ettiği Rivayetler.....	74
5.3.3. Hâkim'in Herhangi Bir Değerlendirmede Bulunmadığı Rivayetler.....	85
SONUÇ	89
KAYNAKÇA	92
ÖZGEÇMİŞ	103

KISALTMALAR

a.mlf.	: Aynı Müellif
AÜİFD.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: bin, ibn (Oğlu)
bk.	: Bakınız
b.y.	: Basım Yeri Yok
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
dip.	: Dipnot
hz.	: Hazreti
İFAV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
No.	: Numara
nşr.	: Neşreden
M	: Milâdî
OMÜİFD.	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
öl.	: Ölüm Tarihi
s.a.v.	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
thk.	: Tahkik Eden
t.y.	: Tarih Yok
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
vd.	: ve diğerleri
YEK.	: Yazma Eserler Kurumu

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

İslam, bütün insanların dünya ve ahiret mutluluğuna ermeleri için Allah tarafından gönderilen, ana unsurları Kur'an ve Sünnet olan bir dindir. İslam'ın birinci kaynağı Kur'an-ı Kerim, Cebrâîl tarafından Hz. Peygamber'e (s.a.v.) 23 yılda nazil olup tamamlanmıştır. Kur'an içerisinde Allah'ın insanlara kıyamete kadar geçerli olan hükümlerini barındırmaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünneti ise bu hükümlerin açıklayıcısı, pratik hayata dökülmüş hali olup günlük hayatındaki davranışlarından savaşlardaki taktiklerine kadar pek çok unsuru bünyesinde barındırmaktadır. Kur'an'ın tamamlayıcı unsuru olan sünnet ve hadisler dini hayatın birçok noktasını tanzim etmektedir.

Sahabe Hz. Peygamber'in sünnetini hayatının her alanında uygulamaya çalışmış, yeri gelmiş uygulamakla yetinmeyip yazıyla da kayıt altına almışlardır. Hadislerin yazımı Hz. Peygamber'in hayatında onun izniyle başlamış, kendisi bizzat Abdullah b. Amr b. Âs'a (öl. 65/684-85) hadisleri yazma izni vermiş o da yazdığı hadisleri *es-Sahîfe es-Sâdika* adı altında bir araya getirmiştir.¹

Tâbiîn döneminde ise hadis rivayeti gittikçe artmış ama aynı zamanda çeşitli sebeplerle hadis uydurma faaliyetleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Tehlikenin ileri boyuta gideceği ve İslam'ın ikinci kaynağı olan sünnetin zarar göreceğini fark eden dönemin halifesi Ömer b. Abdülazîz (öl. 101/720), bu uydurma faaliyetlerine karşı tedbir almak için hadislerin tedvin edilmesi yönünde emir vermiş, bu çerçevede de ilk olarak İbn Şihâb ez-Zührî (öl. 124/742) tedvin faaliyetine başlamış, böylece başlayan tedvin faaliyeti hem

---

¹ Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk Ebû Dâvûd es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaûd – Muhammed Kâmil (Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), "İlim", 3 (No. 3646).

İslam düşmanlarının hadislere vereceği zararı önlemiş hem de ilmin ortadan kalkacağı endişesini de bertaraf etmiştir.²

Hadislerin tedvin sürecinin tamamlanmasından sonra tasnif süreci başlamıştır. Bu dönemde hadisler belli bir metoda göre konu başlıkları altında toplanmış ve belirli bir sistematik içerisinde ele alınmıştır. Bu çalışmaların en bilinenleri Kütüb-ü Sitte olarak meşhur olan eserlerdir. Kütüb-ü Sitte'nin içinde ise Buhârî (öl. 256/870) ve Müslim (ö. 261/875) *el-Câmi 'u's-Sahîh* adıyla meşhur kitapları en önemlileri olarak kabul edilmiştir. Câmi türünde olan bu iki eser yazıldığı devirden itibaren İslam dünyasında Kur'an'dan sonra en muteber kitaplar olarak kabul edilmiş ve tarih boyunca birçok alim tarafından şerh, haşiye, tahrir, istidrâk vb. çalışmalar yapılmıştır.³ Özellikle istidrâk çalışmaları Buhârî ve Müslim'in şartına uyup eserlerine almadığı hadisleri toplama gayesiyle başlamış ve bu iki kitap ekseninde yapılmıştır.

İstidrâk çalışması denilince akla ilk gelen, hadis ilimlerinin hemen hemen her sahasında otorite olarak kabul edilen Hâkim en-Nîsâbü'rî (öl. 405/1014), Buhârî ve Müslim'in kitapları üzerine türünün en bilinen ve en sistemli eserini oluşturarak bir çalışma yapmış ve hadis sahasında bununla şöhret olmuştur. Ancak Hâkim ve *Müstedrek* adlı eseri ciddi tenkitlere uğramıştır. Hâkim'e yönelik tenkitlerin birçoğu *Müstedrek* ile alakalı olduğundan dolayı bu çalışmada bunlara da yer verilip incelenmiştir.

---

² Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî İmam Mâlik, *Muvatta'*, thk. Takiyyüddîn en-Nedvî (Şam: Dârü'l-Kalem, 1432/2011), "Ebvâbü's-Siyer", 935; Ali Yardım, *Hadis-II* (İstanbul: Damla Yayınevi, 2017), 33-34.

³ Bu çalışmalardan en bilinenleri; İbn Hacer'i *Fethü'l-Bârî*'si, Aynî'nin *'Umdetü'l-Kârî*'si, Nevevî'nin *el-Minhâc*'ı ve Süyûtî'nin *ed-Dibâc*'idir.

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE/ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Tezimizin konusu olan Hâkim en-Nisâbûrî ve *Müstedrek* adlı eseriyle ilgili Türkiye’de ve Dünya’nın çeşitli yerlerinde pek çok tez, makale ve kitap çalışmaları bulunmaktadır. Klasik dönemde yapılan çalışmalar çerçevesinde şunları zikretmek yerinde olur: Zehebî’nin (ö. 748/1348) “*Telhîsü’l-Müstedrek*”, İbnü’l-Mülakkın’ın (ö. 804/1401) “*Muhtasarü İstidrâk*”, Irâkî’nin (ö. 806/1404) “*Müstahrec ‘ale’l-Müstedrek li’l-Hâkim*”, İbn Hacer’in (ö. 852/1449) “*et-Ta’lîk ‘alâ Müstedreki’l-Hâkim*” ve “*İthâfü’l-Mehera*”, Süyûtî’nin (ö. 911/1505) “*Tavdîhu’l-müdreki fî tashihi’l-müstedrek*”. Klasik dönemde yapılan çalışmalar tezin ileriki bölümlerinde müstakil olarak ele alınacağı için burada bir değerlendirme yapılmamıştır. Modern dönemde de Mukbil b. Hâdî el-Vâdî’î’nin “*Ricâlü’l-Hâkim fî Müstedrek*”⁴, Aziz Raşîd Muhammed ed-Daynî’nin “*Tashîhu ehâdîsi’l-müstedrek*”⁵, Ramazan Ahmed Ali Muhammed’in “*Tenbîhü’l-vâhim*”⁶, Abdullah b. Murad es-Selefî’nin “*Ta’lîkât ‘alâ mâ sahhahahu’l-Hâkim*”⁷, Mahmud Mîra’nın “*el-Hâkim en-Nisâbûrî ve kitâbu el-Müstedrek*”⁸ adlı çalışmaları, İbrahim Tozlu’nun “*Hadis Edebiyatında Müstedreklerin Yeri ve el-Hakim’in el-Müstedrek’i*”⁹, Eymen Kamer’in “*Müstedrek’teki Ehl-i Beyt Hadisleri Bağlamında Hâkim’e Yönelik Şiilik İthamları*”¹⁰, Mehmet Bağcı’nın “*Zehebî’nin Telhîsu’l-Müstedrek’inin Değerlendirilmesi (Kitâbü Ma’rifeti’s-Sahâbe Örneği)*”¹¹ adlı yüksek lisans tezleri, Osman Güner’in “*Hâkim en-*

---

⁴ Mukbil b. Hâdî el-Vâdî’î, *Ricâlü’l-Hâkim fî Müstedrek*, (Sana: Mektebetü San’âi’l-Eseriyye, 1425/2004)

⁵ Aziz Raşîd Muhammed ed-Daynî, *Tashîhu ehâdîsi’l-müstedrek*, (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1427/2006).

⁶ Ramazan Ahmed Ali Muhammed, *Tenbîhü’l-vâhim ‘alâ mâ câe fî müstedreki’l-Hâkim*, (Riyad: Mektebetü’t-Tevbe, 1420/2000).

⁷ Abdullah b. Murad es-Selefî, *Ta’lîkât ‘alâ mâ sahhahahu’l-Hâkim*, (Riyad: Dârü’l-Fazîle, 1418/1998).

⁸ Mahmud Mîra, *el-Hâkim en-Nisâbûrî ve kitâbu el-Müstedrek*, (PDF: b.y., t.y.).

⁹ İbrahim Tozlu, *Hadis Edebiyatında Müstedreklerin Yeri ve el-Hakim’in el-Müstedrek’i* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994)

¹⁰ Eymen Kamer, *Müstedrek’teki Ehl-i Beyt Hadisleri Bağlamında Hâkim’e Yönelik Şiilik İthamları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

¹¹ Mehmet Bağcı, *Zehebî’nin Telhîsu’l-Müstedrek’inin Değerlendirilmesi (Kitâbü Ma’rifeti’s-Sahâbe Örneği)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

Nîsâbûrî ve Müstedrek Üzerine (Genel Bir Değerlendirme)”¹², Enbiya Yıldırım’ın “*El-Hâkim En-Neysâbûrî’nin Şîlikle İtham Edilmesi*”¹³, Anas Aljaad’ın “*Medâ tesâhülü’l-Hâkim*”¹⁴ adlı makalesi bu kapsamda sayılabilecek bazı çalışmalardır. Modern dönemde yapılan çalışmaların geneli konu bazlı ve kişi bazlı olduğu için geniş bir şekilde ele alınmış çalışmalar değildir.

---

¹² Osman Güner, “Hâkim en-Nîsâbûrî ve Müstedrek Üzerine (Genel Bir Değerlendirme)”, *OMÜİFD*. 10/10 (Haziran 1998).

¹³ Enbiya Yıldırım, “El-Hâkim En-Neysâbûrî’nin Şîlikle İtham Edilmesi”, *AÜİFD*. 57/1 (Nisan 2016).

¹⁴ Anas Aljaad, “Medâ tesâhülü’l-Hâkim”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 10/4 (Aralık 2018).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ/MATERYAL YÖNTEM

Tezimizde pek çok farklı araştırma yöntem ve tekniği kullanılmıştır. Bunlar kaynak tarama, literal analiz, metin tahlilleri, metin tespit ve tenkidi gibi yöntemlerdir. Öncelikle tezimiz ile alakalı çalışmaların tespiti için literatür taraması yapılmıştır. Tespit edilen kaynaklardan istifade edilecek noktalar tespit edilmiştir. Tespit edilen bu noktaların tahlilleri ve tenkitleri yapılarak ortaya konulmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HÂKİM EN-NÎSÂBÛRÎ ve MÜSTEDREK ADLI ESERİ

4.1. Hâkim en-Nîsâbûrî'nin Hayatı ve İlmi Çalışmaları

4.1.1. Hayatı

3 Rebûlevvel 321 (3 Mart 933) tarihinde Nişabur'da doğan¹⁵ Hâkim en-Nîsâbûrî'nin tam adı Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Hamduveyh¹⁶ b. Nu'aym b. Hakem İbnü'l-Beyyî' el-Hâkim en-Nîsâbûrî ed-Dabbî et-Tahmânî eş-Şâfi'î'dir.¹⁷ Alimler arasında "El-Hâkim en-Nîsâbûrî" diye meşhur olan Hâkim, "İbnü'l-Beyyî'", "Ebû Abdullâh" ve "el-Hâfız" şeklinde lakapları da vardır. "İbnü'l-Beyyî'" künyesini almasının sebebi babası veya atalarından birisinin alım satımda aracılık yaptığı veya iyi pazarlık ettiği içindir.¹⁸ "İbnü'l-Beyyâ'",¹⁹ "el-Beyyâ'",²⁰ ve "el-Beyyî'"²¹ diyenlerde olmuştur. Anne tarafından soyu muhaddis ve fakih İbrâhim b. Tahmân'a (öl.

---

¹⁵ Tâceddîn Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Tabakâtu's-şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv – Mahmud Muhammed et-Tanâhî (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabîyye, 1383/1964), 4/155; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983), 17/162-163; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî ed-Dımaşkî es-Sâlihî, *Tabakâtu 'ulemâi'l-hadîs*, thk. Ekrem el-Bûşî – İbrahim ez-Zeybak (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1996), 3/237.

¹⁶ Bu ismi "Hamdeveyh" şekilde harekeleyenler de olmuştur. Bk. Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Ali Şîrî (Beyrut: Dâru İhyâu't-Türâsî'l-'Arabî, 1408/1988), 11/409.

¹⁷ Sübkî, *Tabakâtu's-şâfi'îyyeti'l-kübra*, 4/156; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/163; Sâlihî, *Tabakâtu 'ulemai'l-hadîs*, 3/237.

¹⁸ Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdürrahman b. Yahya el-Yemânî vd. (Haydarabad: Meclisü Daireti'l-Me'ârifî'l-Osmânî, 1382/1962), 2/400; M. Yaşar Kandemir, "Hâkim en-Nîsâbûrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 2 Ağustos 2021).

¹⁹ Ebû Bekr Ahmed b. El-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1424/2003), 2/363.

²⁰ Ebû İsmâil Abdullâh b. Muhammed b. Alî el-Ensârî el-Herevî, *Zemmu'l-kelem ve ehlihi*, thk. Abdürrahman Abdülaziz eş-Şibl (Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1418/1998), 3/33; Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'l-elbâb fi'l-elkâb*, thk. Abdülaziz b. Muhammed b. Salih es-Sadîrî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989), 1/138.

²¹ İbrâhim b. Muhammed es-Sarîfînî, *el-Müntehab min kitâbi's-siyâk li-târîhi nîsâbûr*, thk. Muhammed Ahmed Abdülaziz (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1409/1989), 15.

163/780) dayandığı için “et-Tahmânî”, Îsâ b. Abdurrahman b. Süleyman ed-Dabbî’ye (öl. ?) dayandığı için “ed-Dabbî” nisbeleriyle de anılır.²²

Onun en meşhur lakabı olan hâkim kavramına gelince kendisinin Nişabur kadılığı yaptığı için bu lakabı aldığı söylenmiştir.²³ Bazıları Hâkim’in hadis ilmindeki büyüklüğü ve derinliği sebebiyle hâkim lakabını aldığını da söylemiştir.²⁴ Hatta hâkim kavramını hadis usulünde en üst rütbe olan emîru’l-mü’mînîn mertebesinde son ikinci sırada saymışlardır. Ali el-Kârî (öl. 1014/1605), hâkim rütbesinin hadislerin metnini, senedini, cerhini, tadilini ve tarihini bilen kimse için kullanıldığını söylemiştir.²⁵ İbnü’l-Acemî’nin (öl. 1086/1676) Süyûtî’nin (öl. 911/1505) *Tedrîbu’r-râvî*’sine yazdığı haşiyesindeki görüşü de bu şekildedir.²⁶ Babanzâde Ahmed Naim (1872-1934) hâkim lafzının hadis usulündeki en son mertebe olduğunu, bütün sünneti ihata eden imama denileceğini söylemiştir.²⁷ Mahmud et-Tahhân, bu kavramın hadislerin az bir kısmı hariç bütün hadisleri ezbere bilen kişi için kullanıldığını zikretmektedir.²⁸ Nureddin İtr (öl. 2020), ravilerin mertebelerini sıralarken hâkim lafzını emîru’l-mü’mînînden önceki mertebede saymıştır.²⁹ Mücteba Uğur (1936-2005) da hâkim kavramının hadis ilminde son mertebeye yükselmiş alimler için kullanıldığını söylemiştir.³⁰ Ancak Abdülfettâh Ebû Gudde (1917-1997) bunun doğru olmadığını, mütekaddim alimlerin böyle bir kullanımı olmadığını, bu kullanımın müteahhir alimlere ait olup hâkim kavramının bu şekilde kullanımının yanlış olduğunu, hâkim lakabının kadılık vazifesi dolayısıyla verilen bir lakap olduğunu söylemiş

²² Sarîfînî, *el-Müntehab*, 16; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 17/169; Kandemir, “Hâkim en-Nisâbü’rî”.

²³ Ebü’l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî İbn Hallikân, *Vefeyâtu’l-a’yân ve enbâu ebnâi’z-zamân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdır, 1398/1978), 4/281.

²⁴ Yardım, *Hadis-II*, 95.

²⁵ Ebü’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî el-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti’l-fiker*, thk. Muhammed Nizâr Temîm – Heysem Nizâr Temîm (Beyrut: Dâru’l-Erkam, 1415/1994), 121.

²⁶ Ahmed b. Ahmed İbnü’l-Acemî, *Hâşiyetü tedrîbi’r-râvî fi şerhi takrîbi’n-nevâvî* (*Tedrîbu’r-râvî* ile birlikte), thk. Muhammed Avvâme (Medine/Cidde: Dâru’l-Yüsr/Dâru’l-Minhâc, 1437/2016), 2/75 (2 no’lu dip.).

²⁷ Babanzâde Ahmed Naim, *Tecrid-i sarîh tercümesi ve şerhi*, (İstanbul: DİB. Yayınları, 2019), 1/36.

²⁸ Mahmud Tahhân, *Teysîru mustalahi’l-hadîs*, (Riyad: Mektebetü’l-Me’ârif, 1432/2011), 20.

²⁹ Nureddin İtr, *Menhecü’n-nakd fi ‘ulûmi’l-hadîs* (Şam: Dâru’l-Fikr, 1399/1979), 77.

³⁰ Mücteba Uğur, “Hâkim” *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: TDV. Yayınları, 2018), 117.

ve bu lafzı uzun bir şekilde incelemiştir.³¹ Aynı şekilde Abdülfettâh Ebû Gudde *Kavâ'id fi 'ulûmi'l-hadîs* tahkikinde Abdullâh el-Gumârî'den (1910-1993) yaptığı nakilde hâkim lafzının hadis usulündeki hüccet, hâfız gibi bir lakap olmadığını söylemiştir.³² İbn Hallikân (öl. 681/1282) da Hâkim'e kadılık vazife sebebiyle bu lakabın verildiğini ifade etmiş,³³ Abdülhay el-Leknevî (öl. 1304/1886) de bu kanaati paylaşmıştır.³⁴ Kaynaklarda Hâkim'in Samanoğulları zamanında (359/969-970) Nesâ kadılığına getirildiği yer almakta ancak İbn Hallikân bunun doğru olmadığını ifade etmiş ve o tarihte Hâkim'in Nesâ kadılığına değil Nişabur kadılığına getirildiğini söylemiştir.³⁵ Bu görevden sonra Cürcan kadılığına tayin edildiyse de bunu kabul etmemiştir.³⁶

Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin vefat tarihiyle ilgili en kabul edilen görüş 405/1014 olduğu şeklindedir.³⁷ Zehebî (öl. 748/1348) ve Sübkî (öl. 771/1370), Ebû Ya'lâ el-Halîlî (öl. 446/1055)'nin Hâkim'in 403/1012 yılında vefat ettiği şeklindeki söylemini³⁸ vehem olduğunu söylemişlerdir.³⁹ Fuat Sezgin (öl. 2018) ise Hâkim'in 404/1014 yılında vefat ettiğini söylemiştir.⁴⁰ İbn Ebû Şerîf (öl. 906/1500), *Nüzhetü'n-nazar* haşiyesinde Hâkim'in 454/1062 tarihinde vefat ettiğini söylemiştir.⁴¹ Ancak bu doğru değildir. Hamamda yıkanıp

---

³¹ Ebû Zâhid Abdülfettâh b. Muhammed b. Beşîr el-Kureşî el-Mahzûmî Ebû Gudde, *Ümerâi'l-mü'minîn fi'l-hadîs* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1426/2005), 103 (1 no'lu dip.), 126, 132, 133.

³² Zafer Ahmed b. Latîf el-Osmânî et-Tehânevî, *Kavâ'id fi 'ulûmi'l-hadîs*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1439/2018), 28-29 (1 no'lu dip.).

³³ İbn Hallikân, *Veşeyâtu'l-a'yân*, 4/281.

³⁴ Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1429/2008), 557.

³⁵ İbn Hallikân, *Veşeyâtu'l-a'yân*, 4/281.

³⁶ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Tabakâtu'l-fukahâi's-şâfi'iyye*, thk. Muhyiddîn Ali Necîb (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1413/1992), 1/201; Sübkî, *Tabakâtu's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 4/158; Kandemir, "Hâkim en-Nîsâbü'rî".

³⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî ez-Zehabî, *Târîhu'l-islâm*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyye, 1413/1993) 28/129.

³⁸ Ebû Ya'lâ Halîl b. Abdillâh b. Ahmed el-Kazvînî el-Halîlî, *el-İrşâd fî ma'rifeti 'ulemâi'l-hadîs*, thk. Muhammed Said Ömer İdris (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1988), 3/852.

³⁹ Zehebî, *Târîhu'l-islâm*, 28/126; a.mlf., *Tezkiratu'l-huffâz*, thk. Zekeriyya 'Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998), 3/163; Sübkî, *Tabakâtu's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 4/161.

⁴⁰ Fuat Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'arabî*, (Riyad: Câmî'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1411/1991), 1/454.

⁴¹ Ebû'l-Meâlî Kemâluddîn Muhammed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Makdisî İbn Ebû Şerîf, *Hâşiyetü nüzheti'n-nazar fî tavdîhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser* (*Nüzhetü'n-nazar* ile birlikte), thk. Muhammed Murâbbî (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1440/2019), 58 (4 no'lu dip.).

çıktıktan sonra “ah” deyip vefat ettiği rivayet edilir.⁴² Cenaze namazını ikindi namazından sonra kâdî Ebû Bekir el-Hîrî (öl. 421/1030) kıldırılmıştır.⁴³

4.1.2. İlim Tahsili

Hâkim en-Nîsâbûrî küçük yaşta babasının ve dayısının teşvikiyle ilim öğrenmeye başladı. İlk hocası olan babası Abdullah b. Muhammed, birçok muhaddisin yanı sıra Müslim b. Haccâc, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (öl. 290/903), İbn Hüzeyme (öl. 311/924) ve daha birçok muhaddisten hadis rivayet etmiş ve yaşadığı dönemde Nişabur’un tanınan alimleri arasında yer almıştır.⁴⁴

İlim tahsiline ilk olarak dokuz yaşında hadis dinleyerek başlamıştır. Hicrî 334 yılında on üç yaşındayken hocası İbn Hibbân’dan (öl. 354/965) hadis yazmıştır. Yirmi yaşındayken hocası İsmâil es-Saffâr’ın (öl. 341/952-953) ölümünden sonra ilk ilmi seyahatine çıkmış ve Irak’a gitmiştir. Hac vazifesini yerine getirdikten sonra Horasan, Maverâünnehir ve daha birçok yere ilmi seyahat yapmıştır.⁴⁵ Irak, Horasan ve Maverâünnehir’e yaptığı bu ilmi seyahatlerde tanınmış muhaddislerden birçok âli isnâd elde etmiştir.⁴⁶

Kıraat ilmini Horasan’da Sarrâm ve İbnü’l-Mukrî el-İsfahânî’den (öl. 381/991), Bağdat’ta Bekkâr b. Muhammed’den, Kufe’de Ebu Ali en-Nakkâr’dan, bunların yanında Muhammed b. Hüseyin b. Eyyûb en-Nevkânî ve Ebü’l-Hasen Muhammed b. Muhammed b. El-Hasen el-Kâzrî’den almış, İbnü’l-Cezerî (öl. 833/1429) de kurrâların biyografisini ele aldığı eserinde Hâkim’in hayatına yer vermiş, onun hayatını kısa bir şekilde ele almış ve

---

⁴² Sübkî, *Tabakâtu’s-şâfi’iyyeti’l-kübrâ*, 4/161; Zehebî, *Tezkiratu’l-huffâz*, 3/166; Sâlihî, *Tabakâtu ‘ulemâi’l-hadîs*, 3/243.

⁴³ Zehebî, *Tezkiratu’l-huffâz*, 3/166; Sübkî, *Tabakâtu’s-şâfi’iyyeti’l-kübrâ*, 4/161; Sâlihî, *Tabakâtu ‘ulemâi’l-hadîs*, 3/243.

⁴⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 11/249.

⁴⁵ Sübkî, *Tabakâtu’s-şâfi’iyyeti’l-kübrâ*, 4/156; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 17/163; Zehebî, *Târîhu’l-islâm*, 28/122; Sâlihî, *Tabakâtu ‘ulemâi’l-hadîs*, 3/237.

⁴⁶ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 17/163.

onu kurrâlardan saymıştır.⁴⁷ Bu da Hâkim'in kıraat ilmine de vâkıf bir alim olduğunu göstermektedir. Fıkıh ilmini ise Şafî ulemasından İbn Ebû Hüreyre (öl. 345/956), Ebû Sehl Muhammed b. Süleyman es-Su'lûkî (öl. 369/980) ve Ebü'l-Velîd el-Ümevî'den (öl. 349/960) almıştır.⁴⁸

Hadis ve hadis ilimlerini başta babası olmak üzere hafız Ebû Ali en-Nîsâbü'rî (öl. 349/960), İbnü'l-Ciâbî⁴⁹ (öl. 355/966), Ebû Ahmed Hâkim el-Kebîr (öl. 378/988) ve birçok alimden almış, İbnü'l-Ciâbî, Ebû Ali en-Nîsâbü'rî (öl. 349/960) ve Dârekutnî (öl. 385/995) ile hadis müzakere etmiş ve İbn Nüceyd (öl. 366/976), Cafer el-Huldî (öl. 348/959) ve Ebû Osman el-Mağribî (öl. 373/983) gibi sufilerin sohbetlerine katılmıştır.⁵⁰ Hocalarından "Endülüs'ün Muhaddisi" olarak tanınan Meâfirî (öl. 429/1037) hicrî 389 senesinde Hâkim için '*Ulûmu'l-hadis*' adında bir kitap yazmıştır.⁵¹ Hocalarından Ebû Bekir Ahmed b. İshak es-Sıbgî (öl. 342/953), Hâkim'e cerh, tadil ve illetler konusunda danışmıştır. Sıbgî öldükten sonra kendisine ait olan Dârü's-Sünne'nin işlerini yürütmesini ve buranın vakıflarını yönetmesi için Hâkim'e vasiyet etmiştir.⁵²

Hâkim büyük bir muhaddistir ve hadis ilimlerinin hemen hemen hepsinde söz sahibi bir alim olarak kabul edilmiştir. Kendisinden sonra gelen bütün muhaddisleri hadis usulü sahasında etkilemiştir. Hâkim en-Nîsâbü'rî özellikle hadis usulü ilminin birinci babası sayılmıştır.⁵³ Başta Dârekutnî, Ebû İshâk el-Müzekkî, Ahmed b. Ebî Osmân el-Hîrî olmak üzere Hâkim'den birçok hocası hadis rivayet etmiştir.⁵⁴

---

⁴⁷ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yusuf İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâtü'l-kurrâ*, thk. Gotthelf Bergstraesser (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006), 2/163.

⁴⁸ İbnü's-Salâh, *Tabakâtu'l-fukahâi's-şâfi'iyye*, 1/199; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/165.

⁴⁹ Bazı kaynaklarda "el-Ciâbî" şeklinde geçmiştir. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/165; a.mlf., *Târîhu'l-islâm*, 28/128.

⁵⁰ Zehebî, *Târîhu'l-islâm*, 28/124.

⁵¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/165-166; a.mlf., *Târîhu'l-islâm*, 28/124; Sâlihî, *Tabakâtu 'ulemâi'l-hadîs*, 3/238.

⁵² Sübkî, *Tabakâtu's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 4/159.

⁵³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs ve kemmiyeti ecnâsihi*, thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1431/2010), 16.

⁵⁴ Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, 3/162.

4.1.2.1. Hocaları

Hâkim'in Nişabur'da bin, Nişabur dışındaki yerlerde bin olmak üzere toplam iki bin hocası olmuştur.⁵⁵ Bunlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir:

- 1-Ebû Bekir Ahmed b. İshak es-Sıbgî (öl. 342/953)
- 2-İbnu'l-Ahrem Ebû Abdillâh Muhammed b. Ya'kûb b. Yûsuf eş-Şeybânî en-Nîsâbûrî (öl. 344/955)
- 3-Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Ya'kûb b. Yûsuf el-Esam en-Nîsâbûrî (öl. 346/957)
- 4-Ebû Alî el-Hüseyn b. Alî b. Yezîd en-Nîsâbûrî (öl. 349/960)
- 5-Ebû'l-Velîd Hassân b. Muhammed b. Ahmed el-Ümevî (öl. 349/960)
- 6-Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (öl. 354/965)
- 7-Ebû Bekr İbnü'l-Ciâbî Muhammed b. Ömer b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî (öl. 355/966)
- 8-Ebû Sehl Muhammed b. Süleyman es-Su'lûkî (öl. 369/980)
- 9-Hâkim el-Kebîr Ebû Ahmed Muhammed b. Muhammed b. Ahmed en-Nîsâbûrî (öl. 378/988)
- 10-Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (öl. 385/995)
- 11-Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattâbî el-Bustî (öl. 388/998)

4.1.2.2. Öğrencileri

Hâkim en-Nîsâbûrî'nin pek çok öğrencisi olmuştur. Öne çıkan bazı öğrencileri şunlardır:

- 1-Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Cessâs er-Râzî (öl. 370/981)

---

⁵⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/163.

Hanefî alimlerin önde gelenlerinden olan Cessâs'ın da Hâkim'den ders aldığı ve ondan hadis tahsil ettiği ifade edilmiştir.⁵⁶

2-İbn Ebü'l-Fevâris Ebü'l-Feth Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Bağdâdî (öl. 412/1022)

3-Ebû Zer Abd b. Ahmed b. Muhammed el-Herevî (öl. 434/1043)

4-Ebû Ya'lâ Halîl b. Abdillâh b. Ahmed el-Halîlî el-Kazvînî (öl. 446/1055)

5-Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî (öl. 458/1066)

6-Ebû'l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî (öl. 465/1072)

7-Ebû Sâlih Ahmed b. Abdilmelik b. Alî el-Müezzîn en-Nîsâbûrî (öl. 470/1078)

4.1.2.3. Eserleri

Hâkim en-Nîsâbûrî 17 yaşından itibaren eser telif etmeye başlamıştır.⁵⁷ Hâkim'den aktarıldığına göre kendisi zemzem suyu içmiş ve Allah'tan kendisini güzel eserler yazmakla rızıklandırmasını istemiştir.⁵⁸ Bu olay Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “Zemzem suyu hangi niyetle içilirse kişiye o faydayı sağlar.”⁵⁹ hadisini akla getirmektedir.

Ebû Ya'lâ el-Halîlî, Hâkim'in eserlerinin sayısının 500 cüze ulaştığını söylemiştir.⁶⁰ Zehebî ise bu sayının 1000 cüze ulaştığı konusunda alimlerin ittifak ettiğini söylemiştir.⁶¹ İbn Asâkir (öl. 571/1176) ve İbn Hallikân ise bu sayının 1500 cüze ulaştığını

⁵⁶ Mevlüt Güngör, “Cessâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 31 Temmuz 2021).

⁵⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/170.

⁵⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/171.

⁵⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Şuayb el-Arnaûd vd. (Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l-'Alemyye, 1430/2009), “Menâsik”, 78 (No. 3062); Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001), 23/140 (No. 14849), 23/244 (No. 14996); Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Tarık b. İvazullah b. Muhammed – Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî (Kahire: Dârü'l-Haremeyn, 1415/1995), 1/259 (No. 849).

⁶⁰ Halîlî, *el-İrşâd*, 3/852.

⁶¹ Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, 3/164.

söylemişlerdir.⁶² Hâkim'in aktarılan görüşlerdeki sayılar kadar eseri olmuş olabilir. Ancak bunların birçoğu elimize ulaşmamış ve net sayıyı tespit edebilme imkanımız olmamıştır. Aktarılan görüşlerdeki sayıların ortalaması alındığında Zehebî'nin görüşünün daha isabetli olması kuvvetli ihtimaldir. Matbu olan eserleri şunlardır:

1-El-Müstedrek 'ale's-sahihayn

Hâkim'in en önemli eseri olarak kabul edilmektedir. Hâkim bu eserde Buhârî ve Müslim'in şartlarına uyduğu halde eserine almadığı hadisleri tespit edip bu eserde toplamıştır. Bu eser ayrı bir başlık altında inceleneceğinden dolayı burada detaylı bir şekilde ele alınmayacaktır.

2-Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs ve kemmiyeti ecnâsihi

“Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs”⁶³, “Ma'rifetü envâ'i 'ulûmi'l-hadîs”⁶⁴ “Ma'rifetü usûli'l-hadîs”⁶⁵, “el-Ma'rife fî usûli'l-hadîs”⁶⁶ ve “'Ulûmu'l-hadîs”⁶⁷ gibi birçok isimle bilinmektedir. Ancak eseri neşir ve şerh eden Ahmed b. Fâris es-Selûm eseri tahkik ederken asıl aldığı nüshalarda eserin isminin “Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs ve kemmiyeti ecnâsihi” şeklinde geçtiğini aktarmıştır.⁶⁸

---

⁶² Ebû'l-Kâsım Alî b. Hasan b. Hibetillah b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Asâkir, *Tebyînu kezbi'l-müfterî fî mâ nûsibe ilâ'l-eş'ârî*, thk. Hüsâmeddin el-Kudsî (Şam: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 227; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 4/280.

⁶³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/170.

⁶⁴ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdîrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadîs*, thk. Tarık b. İvazullah b. Muhammed (Riyad/Kahire: Dâru İbnü'l-Kayyim/Dâru İbn 'Affân, 1441/2020), 2/133.

⁶⁵ Ebû Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Mûsâ b. Osmân b. Hâzîm el-Hemedânî el-Hâzîmî, *'Ucâletü'l-mübtedi ve fudâletü'l-müntehî*, thk. Abdullah Kennûn (Kahire: el-Heyetü'l-Âmme Li Şuûni'l-Metâbi'i'l-Emîriyye, 1393/1973), 3; Sezgin, *Tarîhu't-türâsi'l-'arabî*, 1/456.

⁶⁶ Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed es-Sem'ûnî el-Hasenî el-Cezâirî, *Tevcîhu'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1430/2009), 1/478.

⁶⁷ Sübkî, *Tabakâtu's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 4/156.

⁶⁸ Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*, 61, 65, 99.

Hâkim'in hadis usulüne dair yazdığı bir eserdir. İbn Hacer (öl. 852/1449), Hâkim'in hadis usulü sahasında tertibi güzel olmayan bir eser yazdığını söylemiştir.⁶⁹ Ancak İbn Hacer burada kitabın ismini zikretmemiştir ama kitabının ileriki kısımlarında bu kitabın ismini “*‘Ulûmu’l-hadîs*” olarak söylemiştir.⁷⁰ Eser 52 neviden oluşmaktadır. “*‘Ulûmu’l-hadîs*” terimi ilk defa bu kitapta kullanılmıştır.⁷¹ Hadis usulünün hemen hemen bütün konularını ihtiva etmektedir.⁷² Eserin ilk nevinde âlf isnâdın tanımı ele alınmıştır. Son nevi de ise arz, sema ve kitabet gibi hadis öğrenim yolları işlenmiştir.⁷³ İbnü’s-Salâh (öl. 643/1245), “*Ma’rifetü envâ’i ‘ilmi’l-hadîs*” isimli kitabında bunları 65 neviye çıkartmıştır.

Ebû Nuaym el-İsfahânî (öl. 430/1038) bu esere “*el-Müstahrec ‘alâ ma’rifeti ‘ulûmi’l-hadîs*” isminde bir müstahrec çalışması yapmıştır.⁷⁴ Buna “*el-Müstahrec ‘alâ kitâbi ‘ulûmi’l-hadîs li’l-hâkim*” de denilmiştir.⁷⁵ Eser üzerine Mü’temen b. Ahmed es-Sâcî (öl. 507/1113) ve İbnü’s-Salâh talik çalışması yapmıştır. Eserin birçok basımı yapılmıştır. Son olarak Ahmed b. Fâris es-Selûm tarafından tahkik edilerek Riyad’da basılmıştır.

3-El-Medhal ile’l-iklîl

Eser “*el-Medhal ilâ ma’rifeti kitâbi’l-iklîl*” ismiyle de anılmıştır. Hâkim, “*Kitâbu’l-iklîl*” adlı eserini kaleme aldıktan sonra Ebû Ali İbn Sîmcûr’un *Kitâbu’l-iklîl*’deki sahih hadisleri ve sahih olmayan hadislerin belirtilip aktarılması ihtiyacını dile getirmesi üzerine *Kitâbu’l-iklîl*’e giriş sadedinde bu eseri kaleme almıştır.⁷⁶ Hadis usulüne konu olan değerli

---

⁶⁹ Ebû’l-fazl Şihâbuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü’n-nazar fî tadvîhi nuhbeti’l-fiker fî mustalahi ehli’l-eser*, thk. Muhammed Murâbbî (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1440/2019), 58.

⁷⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, 86.

⁷¹ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı* (İstanbul: İFAV. Yayınları, 2017), 219.

⁷² Ahmet Yücel, *Hadis Usulü*, (İstanbul: İFAV. Yayınları, 2015), 59.

⁷³ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 219.

⁷⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, 59.

⁷⁵ İbrahim Hatiboğlu, “Ma’rifetü ulûmi’l-hadîs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 31 Temmuz 2021).

⁷⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed Hâkim en-Nîsâbü’rî, *el-Medhal ilâ ma’rifeti kitâbi’l-iklîl*, thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1423/2003), 31; Kandemir, “Hâkim en-Nîsâbü’rî”.

bilgileri topladığı bu eserinde sahih hadisi on gruba ayıran Hâkim bunun ilk beş tanesinin ittifakla kabul edildiğini, diğer beşinin de hakkında ihtilaf olduğunu, bu taksimatın ilk derecesi ve kısmı olan Buhârî ile Müslim’in üzerinde ittifak ettikleri rivayetlerin 10.000’e ulaşmayacağını belirtmekte, daha sonra cerh çeşitlerini ve cerh edilen ravileri on tabakaya ayırarak tanıtmaktadır.⁷⁷ Aynı şekilde eserde cerh ve tadil ile alakalı bazı konular ele alınmıştır. Eserin birçok basımı olmuştur. En son Ahmed b. Fâris es-Selûm tarafından tahkik edilerek Beyrut’ta basılmıştır.

4-El-Medhal ile ‘s-sahîh

Eser “*Kitâbü’l-medhal ilâ ma ‘rifeti’s-sahîh mine’s-sakîm ve tebyîni mâ eşkele min esmâi’r-ricâl fi’s-sahîhayn*”⁷⁸, “*el-Medhal ilâ ma ‘rifeti’s-sahîhayn*”⁷⁹, “*el-Medhal ilâ ‘il-mi’s-sahîh*”⁸⁰ ve “*el-Medhal fi usûli’l-hadîs*”⁸¹ isimleriyle anılmıştır. Bu adlandırma “*el-Medhal ile’l-iklîl*” kitabına benzerliğinden dolayı birbirleriyle karıştırılabilir. Ancak Hâkim *Müstedrek*’in mukaddimesinde bu eseri “*el-Medhal ile’s-sahîh*” diye zikretmektedir.⁸² İbn Hayr (öl. 575/1179) eserin üç cüzden oluştuğunu söylemektedir.⁸³

Hâkim, *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*’i tanıtmak amacıyla yazdığı bu eserinde önce Rasulullah’ın (s.a.v.) söylemediği sözleri ona nisbet etmeyi yasaklayan rivayetleri bir araya getirmekte, kendilerinden ancak durumları açıklanarak rivayet edilebilecek 234 kadar cerh edilmiş raviyi kaydetmektedir. Ashab, tâbiîn ve sonraki tabakalardaki ravilerin isimlerini üç bölümde alfabetik olarak önce Buhârî ve Müslim’in kitabında bulunanları, sonraki bölümde Buhârî veya Müslim’in birisinin kitabında olup diğerinde olmayanları

⁷⁷ Kandemir, “Hâkim en-Nîsâbü’r”.

⁷⁸ Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbîlî İbn Hayr, *Fehrese*, thk. Muhammed Fuad Mansur (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1419/1998), 192.

⁷⁹ Sezgin, *Târîhu’t-türâsi’l-‘arabî*, 1/455.

⁸⁰ Zehebî, *Tezkiratu’l-huffâz*, 3/164.

⁸¹ Tehânevî, *Kavâ’id fi ‘ulûmi’l-hadîs*, 66 (3 no’lu dip.), 109 (4 no’lu dip.).

⁸² Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed Hâkim en-Nîsâbü’rî, *el-Müstedrek ‘ale’s-sahîhayn*, thk. Eşref b. Muhammed Necîb el-Mısırî vd. (Şam: Darü’l-Minhâcu’l-Kavîm, 1439/2018), 1/164.

⁸³ İbn Hayr, *Fehrese*, 192.

yine üç kısımda ele almıştır.⁸⁴ Bu bölümün ardından Buhârî'nin güvenmediği raviler, *Sahîhayn*'da künyeleriyle meşhur raviler, Müslim'in kendilerinden rivayet etmesi sebebiyle tenkide uğradığı raviler, Buhârî'nin nisbelerini zikretmediği şeyhleri, Buhârî'nin görüştüğü ve kendilerinden hadis duyduğu halde rivayetlerini *el-Câmi'u's-sahîh*'ine almayıp sadece istişhâd ettiği hocalarının adları ve Buhârî ile Müslim'in *Sahîhayn*'daki hocalarının adları zikredilmektedir.⁸⁵ Abdülganî el-Ezdî (öl. 409/1018), bu kitapta gördüğü bazı yanlışları tashih etmek için bir esere yazmış ve eseri tamamladıktan sonra Hâkim'e göndermiştir. Hâkim'de bu tenkitlerden dolayı kendisine teşekkür ve dua etmiştir.⁸⁶ Eseri Rabî' b. Hâdî Amîr el-Medhalî "*el-Medhal ile's-sahîh*" adıyla Beyrut'ta neşretmiştir.

5-Târîhu Nîsâbûr

Eser "*Târîhu 'ulemâi ehli nîsâbûr*" ve "*Târîhu'n-nîsâbûriyyîn*" isimleriyle de anılmıştır.⁸⁷ Ebû Ya'lâ el-Halîlî bu kitabın neden yazıldığı ile ilgili şöyle demiştir: "*Hâkim bana şöyle dedi: Bil ki Horasan ve Maverâünnehir'de birçok alim bu beldeleler hakkında tarih kitabı yazmıştır. Nişabur'da burasıyla alakalı hiçbir şey yazmamış birçok alim ve hafız kişi gördüm. Bu durum beni "Târîhu'n-nîsâbûriyyîn"i yazmaya sevk etti.*"⁸⁸ Halîlî, Hâkim'den önce kimsenin Nişabur'un tarihini yazmadığını ifade etmiştir.⁸⁹

Hâkim bu eserinde önce Horasan'ın üstünlüğünü bildiren haberlere yer vermiş, sonrasında Fars diyarının faziletiyle alakalı hadisleri zikretmiş, sonrasında Nişabur'un faziletlerini anlatmış, İslâm'ın başlangıcından kendi zamanına kadar Nişabur tarihini ele

---

⁸⁴ Kandemir, "Hâkim en-Nîsâbûr".

⁸⁵ Kandemir, "Hâkim en-Nîsâbûr".

⁸⁶ Ebû Muhammed Abdülganî b. Saîd el-Ezdî, *el-Evhâm elletî fî medhalî'l-hâkim*, thk. Hasan Mahmud Selman (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1407/1986), 47; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Medhal ile's-sahîh*, thk. Rabî' Hâdî Amîr el-Medhalî (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1404/1983), 43.

⁸⁷ İbn Asâkir, *Tebyînu kezbi'l-müfterî*, 228; Halîlî, *el-İrşâd*, 3/853.

⁸⁸ Halîlî, *el-İrşâd*, 3/853.

⁸⁹ Halîlî, *el-İrşâd*, 3/853.

almış ve kitabını yedi tabakaya ayırmıştır.⁹⁰ Bu tabakalarda bu şehre gelen sahabi, tâbiîn ve diğer İslâm büyüklerinden bahsetmiş, ayrıca burada yetişen önemli şahsiyetleri, burada ilmi faaliyette bulunan ve burada ölen şahsiyetleri ele almıştır.⁹¹ Ayrıca Hâkim kendi hocalarını da kronolojik olarak ele almıştır. Eserin 12 cüz olduğu söylenmiştir.⁹² Abdülgâfir el-Fârisî (öl. 529/1134-35) bu esere “*Kitâbu siyâk li târîhi nîsâbûr*” adıyla bir tekmile yazmıştır. İbrâhim b. Muhammed es-Sarîfînî (öl. 641/1243) de bu eseri “*el-Müntehab min kitâbi siyâk li târîhi nîsâbûr*” adıyla ihtisar etmiştir.⁹³ Kâtib Çelebi (öl. 1067/1657), Zehebî’nin “*Muhtasarü târîhi’l-hâkim*” adıyla bu eseri ihtisar ettiğini söylemiştir.⁹⁴ Eser Mâzin el-Bahsalî tarafından tahkik edilerek Beyrut’ta basılmıştır.

6-*Suâlâtü’l-Hâkim en-Nîsâbûrî li’l-Dârekutnî fî’l-cerh ve’t-ta’dîl*

Hâkim’in hocası Dârekutnî’ye ehl-i Irak’tan mükerrerleriyle birlikte 531 ravi hakkında sorduğu soruları ve bu ravilerin durumlarıyla ilgili bilgileri ihtiva etmektedir.⁹⁵ Eser Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî tarafından tahkik edilerek Kahire’de basılmıştır.⁹⁶

7-*Fadâilü fâtumatü’z-zehrâ*

Hâkim kendisinden önce yazılmamış bir eser yazmıştır. Bu eseri herhangi bir kişiden almamış veya bir başkasından etkilenip yazmamıştır. Eser, Hz. Fâtımâ’nın (öl.

---

⁹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed Hâkim en-Nîsâbûrî, *Târîhu Nîsâbûr*, thk. Mâzin b. Abdurrahman el-Bahsalî (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1427/2006), 82-83; Kandemir, “Hâkim en-Nîsâbûrî”.

⁹¹ Hâkim en-Nîsâbûrî, *Târîhu Nîsâbûr*, 83; Kandemir, “Hâkim en-Nîsâbûrî”.

⁹² Ebû’l-Hasen Zahîrüddîn Alî b. Zeyd b. Muhammed el-Beyhakî, *Târîhu Beyhak*, (Şam: Dâru İkra, 1425/2004), 115-116; Sezgin, *Târîhu’t-türâsi’l-‘arabî*, 1/456.

⁹³ Sezgin, *Târîhu’t-türâsi’l-‘arabî*, 1/457.

⁹⁴ Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zünûn ‘an esâmi’l-kütübi ve’l-fünûn*, (Bağdat: Mektebetü’l-Müsennâ, 1360/1941), 1/308.

⁹⁵ Kandemir, “Hâkim en-Nîsâbûrî”.

⁹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed Hâkim en-Nîsâbûrî, *Suâlâtü ebî abdillâh el-hâkim en-nîsâbûrî li’l-imâm ebî’l-Hasen ed-dârekutnî*, thk. Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî (Kahire: el-Fârûkî’l-Hadîse, 1427/2006).

11/632) faziletine dair 232 hadisi ihtiva etmektedir. Hâkim eserin mukaddimesinde kendi zamanında ehl-i beytin faziletini inkâr edenlerin olduğunu ve bunlara karşı bu eseri yazdığını söylemektedir.⁹⁷ Eser Ali Rıza b. Abdullah tarafından tahkik edilerek Kahire’de basılmıştır.

8- *Suâlâtü Mes’ûd b. Alî es-Sicî ma’a esileti’l-bağdâdiyyîn ‘an ahvâli’r-ruvât li’l-imâm el-hâfiz Ebî Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nisâbûrî*

Ravilerin cerh ve tadiline, hadisle alakalı çeşitli konular hakkında Hâkim’e sorulan 342 soru ve meselenin cevaplarını bir araya getiren bir eserdir. Eser Müveffak b. Abdullah b. Abdülkâdir tarafından tahkik edilerek Beyrut’ta basılmıştır.⁹⁸

9- *Tesmiyetü men ehracehümü’l-Buhârî ve Müslim*

Hâkim, *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*’de bulunan ashab, tâbiîn ve sonraki ravilerin adlarını üç kısımda alfabetik olarak önce her iki eserde bulunanları, sonraki bölümde Buhârî’nin eserinde olup Müslim’de bulunmayan, Müslim’de olup Buhârî’de olmayan ravileri ele almıştır.⁹⁹ Eser Kemal Yusuf el-Hût tarafından tahkik edilerek Beyrut’ta basılmıştır.

Hâkim’in mahtut olan yada kendisi ve başka alimler tarafından isimleri bahsedilen eserleri şunlardır:

1- *Kitabu’l-İklîl*

---

⁹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed Hâkim en-Nisâbûrî, *Fadâilü Fâtumatü’z-Zehrâ*, thk. Ali Rıza b. Abdullah b. Ali Rıza (Kahire: Dârü’l-Furkân, 1429/2008), 30-31.

⁹⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed Hâkim en-Nisâbûrî, *Suâlâtü’s-sicî li’l-Hâkim*, thk. Müveffak b. Abdullah b. Abdülkâdir (Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1408/1988).

⁹⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed Hâkim en-Nisâbûrî, *Tesmiyetü men ehracehümü’l-Buhârî ve Müslim*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Beyrut: Dârü’l-Cinân, 1407/1987), 35.

Hâkim'in Samanoğulları'nın Horasan valisi Ebû Ali İbn Sîmcür'un kendisinden isteği üzerine Hz. Peygamber ve ehl-i beytin hayatlarıyla alakalı rivayetleri ve bilgileri bir araya toplayarak oluşturduğu eseridir. Kitabın günümüze gelip gelmediği bilinmemektedir.

2-El-Erba'în

Tâceddîn Sübkî, bu eserde ilk üç halifenin diğer sahabelere üstünlüğü ile ilgili müstakıl bir bab olduğunu bizzat gördüğünü söylemiştir.¹⁰⁰ Eserin günümüze ulaşp ulaşmadığı bilinmemektedir.

3-Maktelu'l-Hüseyn

Hz. Hüseyin'in (öl. 61/680) Kerbela'da şehit edilmesiyle alakalı haberlerin toplandığı bir eserdir. Bu eserin günümüze ulaşp ulaşmadığı bilinmemektedir. Ancak Hâkim bu eseri yazdığını ve bu konuyu genişçe işlediğini söylemektedir.¹⁰¹

4-El-Fevâid

Eserin bir nüshası Şam'daki Zâhiriyye Kütüphanesinde bulunmaktadır.¹⁰²

5-Ed-Du'afâ

Zehebî bu eseri alanında yazılmış değerli kitaplar arasında saymış ve eserinde bu kitaptan faydalanmıştır.¹⁰³

6-Müzekki'l-ahbâr

---

¹⁰⁰ Sübkî, *Tabakâtu's-şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, 4/167.

¹⁰¹ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 6/169.

¹⁰² Sezgin, *Tarîhu't-türâsi'l-'arabî*, 1/457.

¹⁰³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, thk. Ali Muhammed el-Bicârî (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1382/1963), 1/2.

Hâkim bu kitabın ismini “*Kitâbi’l-müzekkiyyîn li ruvâti’l-ahbâr*” olarak zikretmiştir.¹⁰⁴

7- *Terâcimu’ş-şuyûh*

8- *El- ‘Îlel*

9- *Menâkibu’l-Hasan ve’l-Hüseyn*

10- *Terâcimu’l-müsned ‘alâ şarti’s-sahîhayn*

11- *Fadâilü’ş-şâfi’iyye/Menâkibu’ş-şâfi’î*

12- *Fevâidu’l-Hurâsâniyyîn*

13- *El-Emâlî*

Bunların dışında İmam Süyûtî Hâkim’in *et-Tefsîr* adlı bir eserinden bahsetmektedir.¹⁰⁵ Ancak bu eserle alakalı herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Bu eserlerin bazıları matbu, bazıları mahtut, bazıları ise Hâkim en-Nîsâbûrî’nin bizzat zikrettiği veya alimlerin zikredip de günümüze ulaşmamış olan eserlerdir.

4.1.3. Mezhebi

Hâkim en-Nîsâbûrî fıkıhta Şâfiî mezhebine mensup bir alim olduğu söylenmiştir. İbnü’l-Cezerî, Hâkim’in Şâfiî fıkında güçlü bir alim olduğunu söylemiştir.¹⁰⁶ “*Fadâilü’ş-şâfi’iyye*” isminde bir eser yazması da buna delalet etmektedir. İbnü’s-Salâh, Zehebî, Sübkî, Münâvî (öl. 1031/1622) gibi alimler Hâkim’in Şâfiî olduğunu zikretmişlerdir.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma’rifetü ‘ulûmi’l-hadîs*, 234.

¹⁰⁵ Celâlüddîn Ebü’l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî es-Süyûtî, *Tedribu’r-râvî fi şerhi takrîbi’n-nevâvî*, thk. Muhammed Avvâme (Medine/Cidde: Dâru’l-Yûsr/Dâru’l-Minhâc, 1437/2016), 5/537.

¹⁰⁶ İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-nihâye*, 2/163.

¹⁰⁷ İbnü’s-Salâh, *Tabakâtu’l-fukahâi’ş-şâfi’iyye*, 1/198; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 17/163; Sübkî, *Tabakâtu’ş-şâfi’iyyeti’l-kübrâ*, 4/155; Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcîl’ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Haddâdî el-Münâvî, *el-Yevâkît ve’d-dürer fi şerhi nuhbeti ibn hacar*, thk. el-Murtazâ ez-Zîn Ahmed (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1420/1999), 1/208.

İtikatta ise Sübkî onun ehl-i sünnetin büyüklerinden olduğunu ve Eş'arî mezhebine mensup olduğunu söylemiştir.¹⁰⁸ İbn Asâkir'de Eş'arî mezhebine mensup kişilerin biyografilerini ele aldığı eserinde Hâkim'in biyografisine de yer vermiş ve onun da Eş'arî mezhebinden olduğunu söylemiştir.¹⁰⁹ Ancak *Târîhu Nisâbûr*'u tahkik eden Mâzin el-Bahsalî, Hâkim'in Eş'arî mezhebinden olduğuna dair aktarılan görüşlerin doğru olmadığını, Hâkim'in Selef akidesinde olduğunu söylemiş ve bununla ilgili pek çok karine sunmuştur.¹¹⁰ Zehebî, Hâkim'in Kerrâmiyye mezhebine meylettiğini söylemiştir.¹¹¹ Aynı şekilde Zehebî, Hâkim'in Kerrâmiyye mezhebinin kurucusu Muhammed b. Kerrâm'ı (öl. 255/869) da *Târîhu Nisâbûr* adlı eserinde övdüğünü de dile getirmiştir.¹¹² Aslında Hâkim bu eserinde pek çok Kerrâmiyye mezhebine mensup kişinin hayat hikayesine yer vermiş, bu kişilerin zühd ve takvalı yaşayışları, ahlakları, zikirleri ve ibadetleri cihetiyle onlara meylettiğini, akide noktasında ise onlara meyletmeyeceği söylenebilir. Buna delil olması hasebiyle şu hadise örnek verilebilir: Hâkim'in evini Kerrâmiyye'den bir grup kuşatmış ve Hâkim'in evinden mescide namaz kılmak için bile çıkma imkanı vermemişlerdi. Aynı zamanda bu grup Hâkim'in vaaz verdiği minberini de kırmışlardı. Onu ziyarete gelen bazı kişiler Hâkim'e Kerrâmiyye mezhebinin kurucusu olan Muhammed b. Kerrâm'ın fazileti ile ilgili birkaç hadis yazmasını böylece bu sıkıntıdan kurtulmasını tavsiye etmişlerdi. Bunun üzerine ise Hâkim: “*Kalbimden, gönlümden gelmiyor.*” demiş ve bunu birkaç kez tekrarlamıştır.¹¹³ İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201), Zehebî, Sübki ve İbn Kesîr (öl. 774/1373) Muhammed b. Kerrâm'ın değil de Hz. Muaviye'nin (öl. 60/680) faziletine dair hadis yazmasını tavsiye ettiklerini söylemişlerdir.¹¹⁴ Bu anlatılan hadiseden de anlaşılacağı üzere Hâkim'in Kerrâmiyye mezhebine mensup olması veya onların inançlarına sahip olması pek mümkün gözükmemektedir. Bazıları da onu teşeyyü' ile itham etmiş hatta Rafizî olduğunu söylemiştir. Bununla ilgili açıklama müstakil bir başlık olarak ele alınacaktır.

---

¹⁰⁸ Sübkî, *Tabakâtu's-şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, 4/162.

¹⁰⁹ İbn Asâkir, *Tebyînu kezibi'l-müfterî*, 227.

¹¹⁰ Hâkim en-Nisâbûrî, *Târîhu Nisâbûr*, 59-62.

¹¹¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 13/299.

¹¹² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 27/61.

¹¹³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/175; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, 28/132; Sübkî, *Tabakâtu's-şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, 4/163.

¹¹⁴ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târîhi'l-mülûki ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ – Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1995), 15/110; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 28/132; Sübkî, *Tabakâtu's-şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, 4/163; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11/409.

4.1.4. Alimlerin Hâkim Hakkındaki Görüşleri

Hâkim en-Nîsâbûrî hem yaşadığı devrin önde gelen alimlerinden birisidir hemde yaşadığı devirden sonraki devirleri de etkilemiş bir alimdir.

Birçok alim Hâkim'in hadis sahasındaki üstünlüğünü kabul etmiştir. Aktarıldığına göre Su'lûkî ve İbn Fûrek (öl. 406/1015) gibi zamanın büyük alimleri Hâkim'i kendilerinden üstün görmüş ve onun faziletini dile getirmiştir.¹¹⁵ Hocalarından muhaddis ve münekkit Ebû'l-Hüseyin Muhammed b. Muhammed el-Haccâcî (öl. ?) Hâkim'in kendisinden daha kuvvetli bir hafız olduğunu söylemektedir.¹¹⁶ Yine hocalarından Hâkim el-Kebîr kendisinden sonra yerine oturacak kişinin Hâkim olduğunu söylemiştir.¹¹⁷

Hâkim'in güçlü bir hafızası olduğu ve güçlü bir hadis hafızı olduğu söylenmiştir. Dârekutnî'ye İbn Mende'nin (öl. 395/1005) mi yoksa Hâkim'in mi daha güçlü hafız olduğu sorulmuştur, o da Hâkim daha güçlü ve daha mutkin bir hafız olduğunu söylemiştir.¹¹⁸ Hâkim ile aynı devirde yaşamış ve onun gibi Nişaburlu olan hadis hafızı Ebû Hâzim el-Abdûyî (öl. 417/1026), hadisleri hıfzetme ve illetlerini bilme hususunda Nişabur'da İmam Müslim'den sonra yetişen sayılı hafızlar arasında Hâkim'in adını da zikretmekte, İslâm dünyasında her dönemde birbirinin dengi alimler bulunduğu halde onun zamanında bir denginin bulunmadığını söylemektedir.¹¹⁹

Hâkim, Irak'a ilmi seyahat yaptığında hocası Dârekutnî ile münazara yapmış ve bunun neticesinde Dârekutnî'nin memnuniyetini ve hoşnutluğunu kazanmıştır.¹²⁰ Sa'd b.

---

¹¹⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/170.

¹¹⁶ İbn Asâkir, *Tebyînu kezbi'l-müfterî*, 229-230.

¹¹⁷ İbnü's-Salâh, *Tabakâtu'l-fukahâi's-şâfi'yye*, 1/201.

¹¹⁸ İbn Asâkir, *Tebyînu kezbi'l-müfterî*, 230; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/171.

¹¹⁹ İbn Asâkir, *Tebyînu kezbi'l-müfterî*, 230; Sübkî, *Tabakâtu's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 4/155.

¹²⁰ Halîlî, *el-İrşâd*, 3/852.

Ali ez-Zencânî'ye (öl. ?) Dârekutnî, Abdülganî el-Ezdî, İbn Mende ve Hâkim hakkında bunlardan hangisinin daha hafız olduğu sorulmuştur, o da Dârekutnî'nin hadislerin illetlerini en iyi bilen, Abdülganî el-Ezdî'nin ensâb ilmini en iyi bilen, İbn Mende'nin en çok hadis bilen, Hâkim'in ise en güzel eser yazan kişi olduğunu söylemiştir.¹²¹

Talebesi Ebû Ya'lâ el-Halîlî, onun arif, alim ve derin ilmi sahibi birisi olduğunu söylemiştir.¹²² Halîlî, hocasının kendisine sorulan sorulara doyurucu cevaplar verdiğini aktarmıştır.¹²³

Hatîb el-Bağdâdî (öl. 463/1071), Hâkim'in fazilet, ilim, marifet ve hıfz ehlinden olduğunu ve onun sika olduğunu söylemiştir.¹²⁴ Beyhakî (öl. 458/1066) ve İbnü's-Salâh gibi birçok alim ise Hâkim en-Nîsâbûrî'yi "hâfız" olarak isimlendirmişlerdir.¹²⁵ Abdülgâfir el-Fârisî, Hâkim'in arif ve ehl-i hadisın kendi zamanındaki imamı olduğunu zikretmiştir.¹²⁶

İbnü's-Salâh, onun hadis ve hadis ilimlerindeki eserlerinden müstağni kalınmayan bir hafız olduğunu söylemiştir.¹²⁷ İbnü's-Salâh güzel eserleri bulunan ve eserlerine son derece itibar edilen yedi hafız arasında Hâkim'i de saymıştır.¹²⁸ İmam Nevevî (öl. 676/1277) de İbnü's-Salâh'ın bu görüşünü takip etmiştir.¹²⁹ Zehebî, onun muhaddislerin hocası, imam, münekkîd, büyük bir hafız olduğunu söylemiştir.¹³⁰ Yine Zehebî onun ilim

---

¹²¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/174.

¹²² Halîlî, *el-İrşâd*, 3/851.

¹²³ Halîlî, *el-İrşâd*, 3/854.

¹²⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu medîneti's-selâm*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001), 3/509.

¹²⁵ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 1/66; İbnü's-Salâh, *Tabakâtu'l-fukahâi's-şâfi'yye*, 1/198.

¹²⁶ Sarîfinî, *el-Müntehab*, 15.

¹²⁷ İbnü's-Salâh, *Tabakâtu'l-fukahâi's-şâfi'yye*, 1/198.

¹²⁸ İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadîs*, 5/372.

¹²⁹ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-Teysîr*, thk. Muhammed Osman el-Haşî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1405/1985), 119.

¹³⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/163.

denizlerinden birisi olduğunu zikretmiştir.¹³¹ Sübkî, onun değerli bir imam, saygıdeğer bir hafız olduğunu söylemiş ve onun imamlığı, değeri, büyüklüğü konusunda ittifak edildiğini söylemiştir.¹³² İbn Kesîr, onun din, emanet, saygınlık, zabt, tecerrüd ve vera ehlinden olduğunu ifade etmiştir.¹³³

4.2. Müstedrek İsimli Eseri

4.2.1. Hadis Edebiyatında Müstedrek'in Yeri

Müstedrek kelimesi istidrâk masdarının ism-i mef'ûlüdür. Sözlükte istidrâk, önceden gözden kaçmış bir şeyin hatırlanması, yapılmış bir yanlışın düzeltilmesi, eksik bir bilginin tamamlanması anlamına gelmektedir.¹³⁴ Terim olarak iki anlamda kullanılmıştır. Bunlardan birincisi hatalı veya noksan rivayetlerin doğrusunu naklederek düzeltmektir.¹³⁵ Bu anlamda müstedrek, önceki çalışma ile irtibatı sebebiyle zeyl, tekmile, tetimme literatürüne girmektedir.¹³⁶

İkinci anlamı ise bir hadis aliminin şartlarına uygun olduğu halde kitabına almadığı hadisleri ayrı bir kitapta toplamaktır.¹³⁷ Bu kelimedden türeyen müstedrek ise önceki bir muhaddisin eseri tasnif şartlarına uygun olmasına rağmen, herhangi bir sebeple eserinde yer almamış olan hadislerin bir başkası tarafından toplanması sonucunda oluşan yeni esere denir.¹³⁸ Ancak eserleri esas alınan ilk dönem alimleri genellikle hadisleri hangi şartlara göre topladıklarını ifade etmemişlerdir.¹³⁹ Esas alınan eserin şartlarını tespit, müstedrek

---

¹³¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/165.

¹³² Sübkî, *Tabakâtu's-şâfi'iyeti'l-kübrâ*, 4/156.

¹³³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11/409.

¹³⁴ Sa'dî Ebû Ceyb, "edrake" *Mu'cemu lügati's-şerî'a*, (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1440/2019), 2/21; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 139.

¹³⁵ Uğur, "İstidrâk", 168.

¹³⁶ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 139; İbrahim Hatiboğlu, "Müstedrek" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 31 Temmuz 2021).

¹³⁷ Uğur, "İstidrâk", 168.

¹³⁸ Ebû Ceyb, "edrake", 2/22; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 139.

¹³⁹ Yücel, *Hadis Usulü*, 122.

müellifi yani müstedrik tarafından yapılmaktadır. Ayrıca müstedrek türü bir eserini meydana getirmek hem hadis sahasında ilmi derinlik ve kapasiteye sahip olmayı gerektirdiği hem de müstedrikin tercihleriyle alakalı olduğu için müellifin yaptığı işte isabet etme veya yanılma ihtimali her zaman mevcuttur.

Buradan sanki istidrâk ile istihrâcın aynı şey olduğu anlaşılabilir. Ancak istidrâk ile istihrâc arasında bir fark vardır. İstihrâc bir muhaddisin kendisinden önce telif edilmiş bir hadis kitabındaki hadisleri müellifin tarikinden farklı bir senedle rivayet etmesidir.¹⁴⁰ Buradan ortaya çıkan şudur ki istihrâc işini yapan muhaddis eserin rivayet ettiği hadislerle bağlı kalarak onları güçlendirmeyi hedeflemiştir. İstidrâk işini yapan muhaddis ise iki farklı müellifin şartlarına uyduğu halde eserinde bulunmayan rivayetleri toplamayı amaçlamıştır.

Müstedrek türü eserlerin yazılmasının birçok sebebi olmuştur. Bunlardan bazıları bir muhaddisin bütün hadislere ulaşma imkanının olmaması, hadis tasnif devrinin daha sona ermemiş olması, kitabını oluşturan her müellifin eserine hadis alma şartlarının birbirinden farklı olması ve sahih hadis için aranan temel kriterlerde alimler arasında ittifak olsa bile bunların dışında kalan ayrıntılarda değişik hükümlere ulaşılması gibi durumlar, hadislerin birden fazla tarikten elde edilmiş olmasının o hadisin sıhhat derecesini arttıracak gibi düşüncesi gibi nedenlerdir. Müstedrek türü çalışmalar hem hadis ilminin rivayet tarzından hemde hadisleri kritize etme türünden olup İslam dünyasında kabul görmüş eserler üzerinde yapılmış, bilhassa Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'u's-sahîh*'leri müstedreklere konu olmuştur.¹⁴¹ Buhârî ve Müslim'in eserleri üzerine yaklaşık sekiz on tane müstedrek çalışması yapılmıştır.¹⁴²

---

¹⁴⁰ Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, 138-139; Uğur, "İstihrâc", 168.

¹⁴¹ Hatiboğlu, "Müstedrek".

¹⁴² Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 139-140.

4.2.2. Müstedrek Türünde Yapılan Çalışmalar

Müstedrek türünde birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

1-El-İlzâmât ‘ale’s-sahîhayn

Eser “*el-İstidrâkât*”¹⁴³, “*el-İstidrâkât ve’t-tetebbu*”¹⁴⁴, “*el-İlzâmât*”¹⁴⁵ ve “*el-Müstedrek ‘ale’s-sahîhayn*”¹⁴⁶ isimleriyle de anılmıştır. Dârekutnî, Şeyhayn’ın şartlarına uyduğu halde *Sahîhayn*’da yer almayıp kendisini tespit etmiş olduğu yetmiş hadisi bu çalışmasında bir araya getirmiştir.¹⁴⁷ Eserin tertibi *Sahîhayn*’dan farklı olarak müsned türündedir. Dârekutnî, şartlarına uyduğu halde eserlerinde bu hadislerle yer vermemeleri sebebiyle Buhârî ve Müslim’i tenkit etmişse de onların bütün sahihleri toplama gibi bir gayelerinin olmaması göz önünde bulundurularak Dârekutnî’nin bu ithamı yersiz görülmüştür.¹⁴⁸

Ebû Zer el-Herevî bu eser üzerine “*el-Müstahrec ‘alâ kitâbi’d-Dârekutnî*” isimli tahrir çalışması yapmıştır.¹⁴⁹ Ebû Zer el-Herevî, bu eserdeki yetmiş hadisi kendi senedleriyle tahrir etmiştir. Bu eserin dört cüz olduğu söylenmiştir.¹⁵⁰

¹⁴³ Ebû Alî Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Gassânî, *Takyîdü’l-mühmel ve temyîzü’l-müşkil*, thk. Ali b. Muhammed el-‘İmrân – Muhammed Aziz Şems (Mekke: Dâru ‘Âlemi’l-Fevâid, 1421/2000), 3/763.

¹⁴⁴ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Minhâcü’l-muhaddisîn ve sebili tâlibîhi’l-muhakkikîn fî şerhi sahîhi ebi’l-Hasen müslim bin el-haccâc el-kuşeyrî*, thk. Mâzin b. Muhammed es-Sîrsâvî (Şam: Dâru’l-Minhâci’l-Kavîm, 1441/2020), 1/383.

¹⁴⁵ İbn Hayr, *Fehrese*, 172.

¹⁴⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca‘fer b. İdrîs el-Hasenî el-Kettânî, *er-Risâletü’l-müstetrafe li beyâni meşhûri kütübi’s-sünneti’l-müşerreffe*, thk. Muhammed el-Muntasır el-Kettânî (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1414/1993), 23.

¹⁴⁷ Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zünûn*, 1/149.

¹⁴⁸ Kettânî, *er-Risâletü’l-müstetrafe*, 23; Hatiboğlu, “Müstedrek”.

¹⁴⁹ İbn Hayr, *Fehrese*, 172; Kettânî, *er-Risâletü’l-müstetrafe*, 23.

¹⁵⁰ İbn Hayr, *Fehrese*, 172.

2-Kitâbü't-tetebbu'

Dârekutnî, bu eserinde *Sahîhayn*'da illetli olduğunu iddia ettiği 218 hadisi ele almıştır.¹⁵¹ Irâkî (öl. 806/1404) tarafından “*el-Müstedrek 'alâ Müstedreki'd-Dârekutnî*” adlı bir çalışma yaptığı söylenmiştir.¹⁵² Ama böyle bir eseri kaynaklarda bulamadık. Dârekutnî'nin bu iki eseri “*el-İlzâmât ve't-tetebbu'*” adıyla Beyrut'ta basılmıştır.¹⁵³

3-El-Müstedrek 'ale's-sahihayn

Ebû Zer el-Herevî tarafından *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim* üzerine yapılmış bir çalışmadır.¹⁵⁴ Zehebî, bu eseri gördüğünü ve ondan faydalandığını söyler.¹⁵⁵ Eserin günümüze ulaşıp ulaşmadığı bilinmemektedir.

4-El-Ehâdisü'l-muhtâra mimmâ lem yuhrichü'l-Buhârî ve Müslim fî sahihayhimâ

Ziyâeddin el-Makdisî (öl. 643/1245) tarafında yazılan eser *Sahîhayn* dışında kalan, özellikle müsned, sünen, tabakat ve tarih kitaplarıyla cüz gibi küçük hacimli derlemelerde yer alan sahih hadisleri toplamış, 635/1237 yılı civarında telifine başlanan eser müellifin vefatı sebebiyle tamamlanamamıştır. Eserin 2300 hadisini ihtiva eden bölümü Beyrut'ta basılmıştır.¹⁵⁶

---

¹⁵¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2/1403; Hatiboğlu, “Müstedrek”.

¹⁵² Hatiboğlu, “Müstedrek”.

¹⁵³ Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *el-İlzâmât ve't-tetebbu'*, thk. Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hâdî el-Vâdî'î (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1985).

¹⁵⁴ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2/1672; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 23.

¹⁵⁵ Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, 3/203.

¹⁵⁶ Ebû Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed es-Sa'dî el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, thk. Abdülmelik b. Abdullah (Beyrut: Dâru Hadr, 1420/2001).

Bu eserlerin dışında İmam Nevevî, Ebû Mes'ûd ed-Dımaşkî'nin (öl. 401/1010-11) “*el-Etrâfî's-sahîhayn*” adlı eserini müstedrek tarzı eserlerden saymıştır.¹⁵⁷

4.2.3. Hâkim'in *El-Müstedrek 'Ale's-Sahîhayn* Adlı Eseri

Eserin tam adı “*el-Müstedrek el-Câmi'ü's-sahîh 'alâ şarti'l-imâmeyn Muhammed b. İsmâil ve Müslim b. El-Haccâc el-Kuşeyrî ev vâhidin minhümâ mimmâ lem yuhricâhu*” dur.¹⁵⁸ Daha çok “*el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*” ve “*el-Müstedrek 'ale's-şeyhayn*” isimleriyle tanınmıştır.¹⁵⁹ Bu eser Hâkim'in en meşhur eseridir.

Hâkim, eserin mukaddimesinde birtakım bidatçıların on bin kadar sahîh hadis sözü konusu iken bin cüz kadar bir hacme sahip senedlerin tümünün zayıf olduğunu ve Buhârî ve Müslim dışında sahîh hadis olmadığını iddia etmeye başlamaları ve ilim ehlinin ileri gelenlerinden bir grubun kendisinden Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun senedlere sahip hadisleri bir kitapta toplanmasını istemeleri üzerine yazdığını bildirmektedir.¹⁶⁰

Hâkim, Buhârî ve Müslim'in birlikte veya ikisinden birinin şartlarına uygun hadisleri toplamaya çalıştığını, sika ravilerden meydana gelen senedlerin veya nakledilen metinlerin ortaya konulmasının makbul bir iş olduğunu belirtmektedir.¹⁶¹ Aynı zamanda eserin ismindeki “*es-Sahîh*” tabirinden de Hâkim'in sahîh olarak gördüğü hadisleri eserine aldığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı bazı alimleri eseri “*Sahîhü'l-Hâkim*” olarak

---

¹⁵⁷ Nevevî, *Minhâcü'l-muhaddisîn*, 1/383.

¹⁵⁸ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/59, 98.

¹⁵⁹ İbrahim Hatiboğlu, “*el-Müstedrek*” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedi* (31 Temmuz 2021).

¹⁶⁰ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/164.

¹⁶¹ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/165.

isimlendirmişlerdir.¹⁶² Eserin isminde geçen “*el-Câmi*” ifadesi onun câmi‘ türünde bir eser olduğunu ifade etmektedir.

Eserin kaç rivayeti ihtiva ettiği ihtilaflı bir mesele olmuştur. Bazıları tekrarlarıyla birlikte 8803 rivayet olduğunu,¹⁶³ bazıları 8864 rivayet olduğunu¹⁶⁴, bazıları da 9029 rivayet olduğunu söylemiştir.¹⁶⁵ Ancak bu çalışmada esas alınan Dârü’l-Minhâci’l-Kavîm baskısında 9060 rivayet olduğu söylenmiştir.¹⁶⁶

Hâkim eserini Sahîhayn’ın tertibine göre oluşturmuş, eserine “Kitâbü’l-imân” bölümüyle başlamış, “Kitâbü’l-ahvâl” bölümüyle bitirmiş ve eserini 52 bölümden meydana getirmiştir. Hâkim’in anlayışına ve eserde kullandığı yönteme göre eseri bazı bölümlere ayırabiliriz:

- 1- Buhârî ve Müslim’in hadis alma şartlarına uygun olduğu halde kitaplarına almadığı hadisler
- 2- Buhârî’nin şartına uygun olduğu halde kitabına almadığı hadisler
- 3- Müslim’in şartına uygun olduğu halde kitabına almadığı hadisler
- 4- Buhârî ve Müslim’in şartlarına uygun olmayan ama Hâkim tarafından sahih kabul edilen hadisler

İlk üç bölümdeki hadisler için Hâkim “Bu hadis Buhârî ve Müslim’in şartlarına uygundur.”, “Bu hadis Buhârî’nin şartına uygundur.”, “Bu hadis Müslim’in şartına uygundur.” bu ifadeleri kullanmıştır. Son bölümdeki hadisler için ise “Bu hadisin isnadı

---

¹⁶² Kettânî, *er-Risâletü’l-müstetrafê*, 21; Abdülazîz b. Şâh Veliyyillâh Ahmed b. Abdirrahîm el-Ömerî el-Fârûkî ed-Dihlevî, *Bustânü’l-muhaddisin*, thk. Muhammed Ekrem en-Nedvî (Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, t.y.), 103.

¹⁶³ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 140; Hatiboğlu, “el-Müstedrek”.

¹⁶⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ‘ale’s-sahîhayn*, thk. Mukbil b. Hâdî el-Vâdî’î (Kahire: Dârü’l-Haremeyn, 1417/1997), 5/75.

¹⁶⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ‘ale’s-sahîhayn*, (Kahire: Dârü’t-Te’sîl, 1435/2014), 8/454.

¹⁶⁶ Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ‘ale’s-sahîhayn*, 9/691.

sahihtir.”, “Bu hadis içerisinde illet bulunmayan sahih bir hadistir.” ifadelerini kullanmıştır.¹⁶⁷

Hâkim ve *Müstedrek* tarih boyunca çok fazla tenkit edilmiştir. Tezin beşinci bölümünde bu konu ele alınacağı için bu meseleye burada değinilmeyecektir.

Tarih boyunca *Müstedrek* üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

1-*Telhîsü'l-müstedrek*

Eser “*el-Müstedrek ‘ale'l-müstedrek*” ismiyle de anılmıştır.¹⁶⁸ Zehebî tarafından yazılmış olan eser *Müstedrek*’in muhtasarıdır.¹⁶⁹ *Müstedrek*’le ilgili en önemli çalışma olup eserde yer alan zayıf, münker ve mevzu rivayetler gösterilmiştir.¹⁷⁰ Zehebî bu eserin birçok yerinde Hâkim’i eleştirmiştir. Tezimizin beşinci bölümünde bu noktayı ele alacağımız için buna burada değinmiyoruz.

Zehebî’nin bu çalışması tarih boyunca büyük önem kazanmış, artık *Müstedrek*’in *Telhis* olmadan okunmaması gerektiği söylenmiş ve *Müstedrek* ile *Telhis* ayrılmaz bir bütün olmuştur.¹⁷¹ Bu sebeple eser birçok defa *Müstedrek* ile birlikte basılmıştır.

Zehebî’nin bu eserine İbnü’l-Mülakkın (öl. 804/1401) ihtisar çalışması yapmıştır.¹⁷² İbnü’l-Mülakkın, Zehebî’nin çalışmasını özetlemiş, hem onun hem de Hâkim’in bazı hatalarına dikkat çekmiştir.

---

¹⁶⁷ Bk. Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ‘ale’s-sahîhayn*, 1/166, 1/167, 1/170.

¹⁶⁸ Sezgin, *Târîhu’t-türâsi’l-‘arabî*, 1/455.

¹⁶⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zünûn*, 2/1672.

¹⁷⁰ Hatiboğlu, “*el-Müstedrek*”.

¹⁷¹ Dihlevî, *Bustânü’l-muhaddisîn*, 107.

2-*En-Nüketü'l-litâf fî beyâni ehâdîsi'd-di'âfi'l-muhraca min müstedreki'l-hâfızı'n-nîsâbüri*

İbnü'l-Mülakkın tarafından *Müstedrek* üzerine yapılmış bir çalışmadır.¹⁷³

3-*Tavdîhu'l-müdreğ fî tashihi'l-müstedrek*

Celâlüddîn es-Süyûtî tarafından yapılan bu çalışma tamamlanamamıştır.¹⁷⁴

4-*Mevzû'âtü'l-müstedrek*

Zehebî'nin *Müstedrek*'te bulunan yüz kadar mevzu hadisi topladığı küçük çaplı bir çalışmadır.¹⁷⁵

5-*Müstahrec 'ale'l-müstedrek li'l-Hâkim*

“*Emâli'l-İrâkî*”, “*Tahrîcu Müstedreki'l-Hâkim*”, “*Telhîsü'l-müstedrek*”, “*Emâli fî tahrîci'l-müstedrek*” gibi isimlerle anılmıştır.¹⁷⁶ İrâkî'nin *Müstedrek*'teki hadisleri tahrir ettiği bir çalışmadır. İbn Hacer el-Askalânî'nin belirttiğine göre, bu eserde *Müstedrek*'in

---

¹⁷² Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2/1672.

¹⁷³ Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'arabî*, 1/455.

¹⁷⁴ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2/1672; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 22.

¹⁷⁵ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2/1672.

¹⁷⁶ Hatiboğlu, “el-Müstedrek”.

başından “Kitâbü’s-Salât”a kadar olan kısım 300 kadar mecliste imla edilmiştir.¹⁷⁷ Ancak Irâkî bu eseri tamamlayamamıştır.¹⁷⁸

6-Telhîsü’l-müstedrek

Sıbt İbnü’l-Acemî diye tanınan Burhâneddîn el-Halebî (ö. 841/1438) tarafından *Müstedrek* üzerine yapılmış telhis çalışmasıdır.¹⁷⁹

Bu çalışmalar dışında *Müstedrek*, Beşir Eryarsoy tarafından Türkçe’ye tercüme edilip 11 cilt halinde Konya’da basılmıştır.

---

¹⁷⁷ Ebü’l-fazl Şihâbuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mecme‘u’l-müesses li’l-mu‘cemi’l-müfehres*, thk. Yusuf Abdürrahman el-Mar‘aşlî (Beyrut: Dârü’l-Ma‘rife, 1413/1992), 2/185.

¹⁷⁸ Kettânî, *er-Risâletü’l-müstetrafe*, 31.

¹⁷⁹ Kettânî, *er-Risâletü’l-müstetrafe*, 22.

BEŞİNCİ BÖLÜM

MÜSTEDREK ÖZELİNDE HÂKİM'E YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Hâkim en-Nîsâbûrî'nin *Müstedrek* adlı eseri ilk dönem rivayet kaynakları arasında yer almaktadır. Daha önceden de belirtildiği gibi Hâkim bu eserine Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun olduğu halde eserlerine almadığı hadisleri bir arada toplamayı hedefleyerek bu eserini oluşturmuştur. Ancak bu hedefini gerçekleştirmeye çalışırken *Müstedrek*'in eleştiriye medar bazı noktaları olmuştur.

Hâkim en-Nîsâbûrî, *Müstedrek*'ine aldığı birçok hadisten dolayı çeşitli şekillerde eleştirilmiştir. Bu eleştiriler iki temel noktada temerküz etmektedir. Alimlerden bir kısmı rivayetlerin muhtevassından yola çıkarak Hâkim'i Şiiliğe meyletmekle, hatta bazıları daha ileri bir noktaya işi götürerek onu Râfîzî olmakla itham etmişlerdir. Bu ithamı insafsızca bulan alimler de olmuştur. Ancak bu itham genel kabul gören bir konumda olmamış, muhaddislerin birçoğu söz konusu ithamın yersiz olduğunu ve insafa sığmadığını söylemiş ve Hâkim'in Şîa mezhebinden olmadığını dile getirmiştir.

İkinci tenkit noktası ise Hâkim'in eserine aldığı hadisleri tespit noktasında ortaya koyduğu ölçüler ve bu ölçülere uyup uymadığıdır. Bazı alimler Hâkim'i eserini oluştururken koyduğu şartlara kendisinin uymadığını söyleyerek onu tenkit etmişlerdir. Bazı alimler ise onun eserindeki senedler ve bu senedlerde bulunan ravilerin durumu, bu senedler ve raviler hakkında Hâkim'in yaptığı değerlendirmeleri eleştirmişlerdir.

Tezin bu bölümünde Hâkim'e ve *Müstedrek*'e yöneltilecek eleştiriler, bunların değerlendirilmesi ve bu eleştirilere verilen cevaplar incelenecektir.

5.1. Hâkim'e Yönelik Şiilik İthamları

5.1.1. Teşeyyu' Kavramı

Hâkim'e yöneltilen eleştirilerin başında Hâkim'in Şîa mezhebine ve Şîa'nın bir kolu olan Râfizîliğe mensup olduğu iddiasıdır. Bu iddia yani teşeyyu' muhaddislere göre bidat çeşitlerinden birisidir. Bu sebeple teşeyyu' kavramını açıklamadan önce bidat kavramının açıklanması elzemdir.

Bidat sözlükte “inşa etmek” anlamına gelen bede'a fiilinden türeyen masdar bir kelimedir.¹⁸⁰ Hadis ıstılahında ise gerek mütekaddim muhaddisler gerekse de müteahhir alimler tarafından bidatin çok farklı tanımları yapılmıştır.¹⁸¹ Ancak bu tanımlar içerisinde Abdülhay el-Leknevî'nin bidat tarifi daha kapsayıcı ve daha küllidir. O bidati şöyle tanımlamıştır: “İslam'ın tamamlanmasından sonra şer'î delillere ve bunlardan mülhem kavâid-i külliyyeye muhalif olarak ortaya çıkan dini uygulamalara denir.”¹⁸²

Teşeyyu' bağlamında bidate bakılırsa Zehebî'nin şu tasnifi oldukça uygun görülmektedir. O bidati ikiye ayırır:

- 1- **Bidat-i suğrâ:** Râfiziliğe düşmemek kaydıyla Hz. Ali lehine görüş bildirmek ve onun taraftarı olmak (teşeyyu'). Söz gelimi Hz. Ali (öl. 40/661) ile savaşanlar hakkında ileri geri konuşmak. Bu tarz bidat tâbiîn ve tebe-i tâbiînin çoğunda bulunabilir.

---

¹⁸⁰ Seyyid Abdülmâcid el-Gavrî, *Mevsû'atü 'ulûmi'l-hadisiyye ve funûnihi* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1428/2007), 1/397.

¹⁸¹ Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî Kâdî İyâz, *Meşâriku'l-envâr 'alâ sıhâhi'l-âsâr*, (Tunus: el-Mektebetü'l-'Atîka, 1398/1978), 1/81: Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî İbn Receb, *Câmi'u'l-'ulûm ve'l-hikem*, thk. Şuayb el-Arnaûd – İbrahim Bâcis (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1422/2001), 2/127.

¹⁸² Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-Leknevî, *İkâmetü'l-hüccce 'alâ enne'l-iksâra fi't-teabbudi leyse bi bid'a*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1410/1990), 12.

2- **Bidat-i kübrâ**: Bu da Hz. Ebû Bekir (öl. 13/634) ve Hz. Ömer’e (öl. 23/644) söven, ona lanet eden Râfîzîlerde bulunan bidat gibi. Bu bidat çeşidi kendisinde bulunan kişinin rivayetiyle ihticâc edilmez.¹⁸³

Muhaddisler bidati ravinin adaletine zarar veren bir kusur olarak görmüşlerdir. Eğer bir ravinin adaletinde bir kusur varsa bu o ravinin rivayetlerinin doğrudan zayıf mertebesine düşürür. Ancak mübtedinin yani kendisinden bir bidat bulunan ravinin rivayet etmiş olduğu haberin kabul edilip edilmemesi hususunda alimler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Eğer bir ravide kendisini küfre götürecek mesela Allah’ı insan gibi cisimleştiren Mücessime, Allah’ın cüziyyâtı bilemeyeceğini savunan filozoflar gibi bir bidat bulunursa alimlerin çoğu bu ravinin rivayetinin kabul edilmeyeceği görüşünü benimsemiştir.¹⁸⁴ Bazıları görüşüne destek amacıyla yalan söylemeyi helal kabul etmeyip haram olduğuna inanması şartıyla bu ravinin rivayetinin kabul edileceğini söylemiştir.¹⁸⁵ Ancak bu görüş alimler arasında kabul görmemiş ve bu çeşit bir bidate sahip bir ravinin rivayetinin kabul edilmeyeceğini söylemişlerdir. Mübtedi’nin bidati kendisini küfre götürmeyecek bir bidatse ve bu bidat sahibini fıska sokacak bir bidatse bu ravinin rivayetinin kabul edilip edilmeme hususunda alimler bazı şartlar koyarak kabul edileceğini söylemişlerdir.

Sözlükte “tabi olmak, arkadaşlık yapmak, birisini güçlendirmek” anlamına gelen ş-y-a¹⁸⁶ fiilinin tefa‘ul vezninde olan teşeyyu‘ sözlükte “destek olma, yardım etme” anlamlarına gelmektedir.¹⁸⁷

Terim olarak teşeyyu‘, mütekaddim alimlere göre Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer’in faziletini kabul etmekle birlikte Hz. Ali’nin Hz. Osman’dan (öl. 35/656) üstün,

¹⁸³ Zehebî, *Mizânü’l-i‘tidâl*, 1/5-6; Süyûtî, *Tedribu’r-râvî*, 4/128-129.

¹⁸⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, 212; Süyûtî, *Tedribu’r-râvî*, 4/115-117.

¹⁸⁵ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî er-Râzî, *el-Mahsûl fî usûli’l-fıkh*, thk. Tâhâ Câbir Fayyâd el-‘Alvânî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1418/1997), 4/396; İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, 212; Süyûtî, *Tedribu’r-râvî*, 4/117-118.

¹⁸⁶ Ebû Ceyb, “şâ‘a”, 2/460-461.

¹⁸⁷ Gavrî, *Mevsû‘atü ‘ulûmi’l-hadîs ve fûnûnihi*, 2/289.

muhalifleriyle yaptığı savaşlarda kendisinin haklı, onların haksız olduğuna inanmaktır. Bir kısım mütekaddim alimlere göre ise ravinin Hz. Ali'yi Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonraki en faziletli kişi saymasıdır. İbn Hacer'e göre bu şekilde bir itikada sahip kişi mütedeyyin, inancında sadık ve içtihad sahibi olup bu inancına davet etmeyen birisi ise bunu rivayetleri reddedilmez. Müteahhir alimlere göre ise teşeyyu' Hz. Ali'yi bütün sahabelerden üstün görüp ilk üç halifeler ve birçok sahabe hakkında ağır sözler söyleyen Râfizîliktir. Bu inanca sahip ravinin rivayetleri kabul edilmez.¹⁸⁸

Münekkit alimler bir raviyi teşeyyu' sebebiyle cerh edecekleri zaman farklı lafızlar kullanmışlardır. Bunlardan bazıları şunlardır: “*Ve kane müttehemem bi'l-guluvvi fi't-teşeyyu*”¹⁸⁹, “*Yağlû fi't-teşeyyu*”¹⁹⁰, “*Ve kane ra'sen fi't-teşeyyu*”¹⁹¹, “*Fîhi teşeyyu*”¹⁹², “*Şedîdu't-teşeyyu*”¹⁹³, “*Yemîlu ile't-teşeyyu*”¹⁹⁴

5.1.2. Hâkim'in Teşeyyu' İthamına Yol Açan Rivayetleri

Hâkim en-Nîsâbûrî, büyük bir muhaddis, özellikle hadis usulü sahasında kendisinden sonra gelmiş olan alimleri bu alanda etkilemiş bir kişiydi. Ancak *Müstedrek*'e aldığı hadisler, sahih olduğunu düşündüğü raviler sebebiyle farklı noktalardan tenkite maruz kalmıştır. Bu tenkitlerden bazıları haklı eleştiriler olmuştur. Bazıları ise tenkit eden kişinin aşırı gitmesi sebebiyle Hâkim'e haksızlık yapılmıştır. İkinci kısma girebilecek tenkitlerden birisi de Hâkim'in *Müstedrek*'ine aldığı bazı hadisler sebebiyle Şîa'ya veyahut Şîa'nın bir kolu olan Râfizîliğe mensup olduğu iddiasıyla ilgilidir.

¹⁸⁸ Ebû'l-fazl Şihâbuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu't-tehzib*, (Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmiyye, 1414/1993), 1/94.

¹⁸⁹ Ebû'l-fazl Şihâbuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyu's-sârî*, (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1379/1959), 400. Tehânevî, eğer bir ravi sika ise teşeyyu'da aşırı gitme ifadesinin o ravi için bir cerh olmadığını söylemiştir. Bk. Tehânevî, *Kavâ'id fi 'ulûmi'l-hadis*, 407.

¹⁹⁰ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, thk. Abdürrahman b. Yahya el-Yemânî (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1371/1952), 6/71.

¹⁹¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/176.

¹⁹² İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, 435.

¹⁹³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/223.

¹⁹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, 3/510.

Bu eleştirilere maruz kalmasına sebep olan rivayetlerin neler olduğu, bu rivayetlerin hangi noktadan eleştirildiği, bu rivayette geçen ravilerin durumları, rivayetin metninde bir problem olup olmadığı incelenecektir.

Teşeyyu‘ ile tenkit edilen rivayetlerden ilki “*Ben kimin mevlâsı isem, Ali’de onun mevlâsıdır.*”¹⁹⁵ şeklinde olan hadistir. Ebû İshak İbrâhim b. Muhammed el-Urmevî (öl. 427/1035), Hâkim’in, Buhârî ve Müslim’in şartlarına uygun olduğu halde eserlerine almadığı kendi kanaatine göre sahih olduğunu düşündüğü hadisleri topladığını, bu bağlamda yukarıdaki hadisi de sahih olarak kabul ettiğini, bu sebeple Hâkim’in Şiiliğe meylettiğini ifade etmiştir. Zira Urmevî’nin kanaatine göre bu hadis muhaddisler tarafından reddedilen ve iltifat edilmemesi gereken bir hadis olup muhaddislerin de Hâkim’in bu yaptığını doğrulamadığını söylemiştir.¹⁹⁶

Urmevî’nin yapmış olduğu eleştirinin verilecek kaynaklar ve hadisin birçok tarihinin olması sebebiyle pek isabetli bir tenkit olmadığı anlaşılabacaktır. Zira bu hadisi eserinin pek çok yerinde rivayet etmiş olan Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), bu hadisi rivayet eden sahabelerin sayısının 30 olduğunu söylemiştir.¹⁹⁷ Zehebî, söz konusu hadisin senedinin hasen mertebesinde, metninin ise mütevatir olduğunu söylemiştir.¹⁹⁸ Ayrıca Zehebî bu hadisin farklı tariklerini ihtiva eden bir cüz yazdığını da ifade etmiştir.¹⁹⁹ Zehebî’nin yazmış olduğu bu cüz basılmıştır ve burada yaklaşık 125 farklı sened ele

---

¹⁹⁵ Hâkim en-Nisâbü’rî, “Ma‘rifetü’s-Sahâbe” 4627, 4628; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/71 (No. 641), 2/262 (No. 950); İbn Mâce, “Tahâret”, 11 (No. 121); Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *Sahihu İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1414/1993), “İhbâr”, 6931; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü’l-tirmizî*, thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf (Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1417/1996), “Menâkıb”, 20 (No. 3713); Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, thk. Hasan Abdûlmun‘im Şebî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001), “Menâkıb”, 4 (No. 8089), “Hasâis”, 17 (No. 8412).

¹⁹⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti’s-selâm*, 3/510-511.

¹⁹⁷ Ebû’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtih şerhu mişkâtü’l-mesâbih*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl el-‘Attâr (Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1414/1994), 10/463; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca‘fer b. İdrîs el-Hasenî el-Kettânî, *Nazmu’l-mütenâsira mine’l-hadîsi’l-mütevâtira*, thk. Ebû Huzeyfe (Kahire: Dârü’l-Kütübi’s-Selefiyye, 1403/1983), 194.

¹⁹⁸ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 8/335.

¹⁹⁹ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 17/169.

alınmıştır.²⁰⁰ İbn Hacer, bu hadisin sahih ve hasen birçok senedlerinin olduğunu söylemiş ve İbn ‘Ukde’nin (öl. 332/944) bu senedleri ihtiva eden müstakil bir kitap yazdığını ifade etmiştir.²⁰¹ Süyûtî mütevatir hadisleri topladığı eserine bu hadisi de almıştır. Burada bu hadisin hangi sahabelerden rivayet edildiği, hangi muhaddislerin kitabında geçtiğini belirlemiştir. Süyûtî’nin tespitine göre bu hadisi 22 sahabe rivayet etmiştir.²⁰² Ali el-Kârî, bu hadisin sıhhat noktasında mertebesinin en az hasen olacağını, Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından böyle bir hadisin sabit olmadığını söyleyenlere itibar edilmemesi gerektiğini söylemiştir.²⁰³ Aynı şekilde bu hadisin şüphesiz sahih bir hadis olduğunu da dile getirmiştir.²⁰⁴ Münâvî de bu hadisin mütevatir olduğunu söylemiştir.²⁰⁵ Kettânî (1857-1927), Süyûtî’nin tespit ettiği sahabelerin sayısını 25’e çıkarmıştır.²⁰⁶

Aktarılan görüşlerden ve bu hadisi rivayet edenlerin çokluğundan da anlaşılacağı üzere bu hadisi eserine almasından dolayı Hâkim’in teşeyyu‘ ile itham edilmesi doğru bulunmamıştır. Her ne kadar bu hadis Hâkim’in senediyle zayıf olarak kabul edilse de diğer senedlerin güçlü ve sağlam olması Hâkim’in rivayetini en azından hasen derecesine yükseltmektedir.

Hâkim’in teşeyyu‘ ile itham edilmesine sebep olan rivayetlerden diğeri ise *Hadîsu’t-tayr* veya *Hadîsu’t-tâir* diye bilinen rivayettir. Bu rivayete göre bir gün Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sofrasına kızartılmış kuş eti getirilmiş, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.): “Allahım! Yarattıkların içinde senin en sevdiğin kulunu gönder de bu kuşu benimle

---

²⁰⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî ez-Zehebî, *Risâletü turuki hadîsi men küntü mevlâhu fe aliyyü mevlâhu*, thk. Abdülaziz et-Tabâtabâî (Kum: Mektebetü’l-Muhakkiki’t-Tabâtabâî, 1423/2002), 103.

²⁰¹ Ebü’l-fazl Şihâbuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü’l-bârî şerhu sahihi’l-Buhârî*, thk. Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz vd. (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1379/1959), 7/74.

²⁰² Celâlüddîn Ebü’l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfi es-Süyûtî, *Katfû’l-ezhârî’l-mütenâsira fi’l-ahbârî’l-mütevâtira*, thk. Halil Muhyiddîn Elmays (Beyrut: Mektebetü’l-İslâmî, 1405/1985), 278.

²⁰³ Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtih*, 10/476.

²⁰⁴ Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtih*, 10/464.

²⁰⁵ Zeynüddîn Muhammed Abdür-raûf b. Tâcil‘ârîfîn b. Nûriddîn Alî el-Haddâdî el-Münâvî, *et-Teyysîr bi şerhi’l-câmi‘i’s-sağîr*, (Riyad: Mektebetü’l-İmâmî-ş-Şâfi‘î, 1408/1988), 2/442.

²⁰⁶ Kettânî, *Nazmu’l-mütenâsira*, 194.

beraber yesin.” buyurmuş, bunun üzerine Hz. Ali içeri girmiş ve kuş etini birlikte yemişlerdir.²⁰⁷

Bu hadis farklı lafızlar ve farklı ravilerle birçok hadis kitabında rivayet edilmiştir.²⁰⁸ Başta Zehebî olmak üzere pek çok alim tarafından değerlendirilip ele alınmış, tenkit edilmiş ve bu hadiste birçok sıkıntı olduğu dile getirilmiştir. Bu değerlendirme ve tenkitleri ele alıp alimlerin kanaatleri aktarılacaktır.

Bu hadisi rivayet edenlerden birisi olan Tirmizî (öl. 279/892), hadisi aktardıktan sonra bunun garîb olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁹ Ali el-Kârî, Tirmizî’nin bu ifadesini hadisin senedinde veya metninde bir garîblik olarak anlaşılabileceğini söylemiştir.²¹⁰ Son devir hadis çalışmalarıyla bilinen Elbânî’ye (öl. 1420/1999) göre Tirmizî bu garîb ifadesiyle hadisin zayıf olduğuna işaret etmiştir.²¹¹

Hâkim bu hadisi eserinde rivayet ettikten sonra bu hadisin Buhârî ve Müslim’in şartına göre sahih olduğunu, bu hadisi kitaplarına almadıklarını, hadisin sahabe tabakasındaki ravisi olan Enes b. Mâlik’ten (öl. 93/711-12) sayısı 30’a ulaşan bir grubun rivayet ettiğini dile getirmiştir.²¹² Hâkim, Enes b. Mâlik dışında bu hadisi sahabeden Hz. Ali, Ebû Sa’îd el-Hudrî (öl. 74/693-94) ve Sefîne’nin (öl. 80/699) rivayet ettiğini söylemiştir.²¹³

---

²⁰⁷ Hâkim en-Nisâbü’rî, “Ma’rifetü’s-Sahâbe”, 4699, 4700.

²⁰⁸ Tirmizî, “Menâkıb”, 20 (No. 3721); Nesâî, “Hasâis”, 3 (No. 8341); Ebû’l-Kâsım Müsnidü’d-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebir*, thk. Hamdî b. Abdülmecid es-Selefi (Kahire: Mektebü İbn Teymiyye, 1415/1994), 7/82 (No. 6437); Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Basrî Bezzâr, *Müsnedü’l-Bezzâr*, thk. Mahfûzü’r-Rahmân Zeynullah (Medine: Mektebetü’l-‘ulûm ve’l-hikem, 1409/1988), 9/287 (No. 3841).

²⁰⁹ Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, 6/81.

²¹⁰ Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtih*, 10/466.

²¹¹ Muhammed b. Abdullah Hatîb et-Tebrîzî, *Mişkâtü’l-mesâbih*, thk. Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî (Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1399/1979), 1721(2 no’lu dip.).

²¹² Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ‘ale’s-sahîhayn*, 6/60.

²¹³ Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ‘ale’s-sahîhayn*, 6/60.

Hâkim'e bu hadisin sahih olup olmadığı sorulduğunda o bu hadisin sahih olmadığını, eğer sahih olsaydı bu hadise göre Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra en faziletli kişi olarak Hz. Ali'den başka bir kimsenin olmaması gerektiğini söylemiştir.²¹⁴

Zehebî, herhalde Hâkim'in bu hadis ile ilgili görüşünün değiştiğini, önceden sahih olmadığını dile getirdiği hadisi daha sonra sahih olarak kabul etmiş, eserine almış ve sahih olduğunu dile getirmiştir.²¹⁵ Zehebî bu hadisin tariklerini bir araya getirdiği bir eser yazdığını da belirtmiştir.²¹⁶ Ancak bu eserin günümüze ulaşp ulaşmadığıyla ilgili bir bilgiye rastlanılamadı. Sübkî de hocası Zehebî'nin görüşünün haklı olduğunu, Hâkim'in bu hadis ile ilgili kanaatinin değiştiğini ve eserine aldığını söylemiştir.²¹⁷

Hâkim'in öğrencilerinden aynı zamanda *Sahîh-i Buhârî*'nin ravilerinden olan Ebû Zer el-Herevî, bir gün Nişabur'da Hâkim'in halkasında bulundukları sırada Hâkim'in bu hadisi rivayet ettiğini, Hâkim'in bu rivayeti tabiinden Süddî'ye (öl. 127/745) dayandırıp sahih kabul ettiğini zikretmiştir. Bunun üzerine Ebû Zer el-Herevî orada bulunanlara bu rivayeti sahih kabul etmemeleri gerektiğini ve orada bulunan kimsenin hadisin sahihliği noktasında Hâkim'e uymadığını söylemiştir. Ebû Zer el-Herevî bu sebeple hocasının Şiiliğe nisbet edildiğini ifade etmiştir.²¹⁸

Hâkim'in bu hadisini tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk tenkit edenlerden birisi İbnü'l-Kayserânî olarak da bilinen İbn Tâhir el-Makdisî'dir. (öl. 507/1113) İbnü'l-Kayserânî, bu hadisi eserinde incelemiş ve hadisin birçok ravisinde problem olduğunu ifade etmiştir.²¹⁹ Aynı şekilde İbnü'l-Kayserânî'den aktarıldığına göre o bu hadisin mevzu olduğunu, hadisin Enes b. Mâlik'ten ve başkalarından aktaran meşhur ve meçhul raviler

---

²¹⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/168; Sübkî, *Tabakâtu's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 4/168-169.

²¹⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/169; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, 28/127.

²¹⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/169; a.mlf., *Tezkiratu'l-huffâz*, 3/164.

²¹⁷ Sübkî, *Tabakâtu's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 4/169.

²¹⁸ Ebû Tâhir Sadrüddîn Ahmed b. Muhammed b. Silefe es-Silefî, *Mu'cemu's-sefer*, thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî (Beyrut: Dârü'l-Fîkr, 1414/1993), 239.

²¹⁹ Ebû'l-Fazl Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî İbnü'l-Kayserânî, *Zahîratü'l-huffâz*, thk. Abdürrahman el-Ferîvâî (Riyad: Dârü's-Selef, 1416/1996), 2/819, 1034, 1035.

kanalıyla Kûfe ehlinde sâkıt ravilerden geldiğini zikretmiştir.²²⁰ İbnü'l-Kayserânî bu durumu aktardıktan sonra Hâkim hakkında iki durumun ortaya çıkacağını ifade etmiştir: “*Ya Hâkim bu durumu bilmiyordu, eğer böyleyse Hâkim’in sözüne itibar edilmez. Ya da Hâkim bu durumu biliyordu, eğer böyleyse o yalancı ve inatçıdır.*”²²¹ İbnü'l-Kayserânî, Hâkim’in bu hadisin tariklerini topladığı büyük bir cüz yazdığını, bu cüzü *Müstedrek*’ine aldığını ve Hâkim’in Râfizîlikte taassup seviyesinde olmakla itham edildiğini zikretmiştir.²²² Ancak Zehebî, İbnü'l-Kayserânî’nin görüşünü reddederek Hâkim’in Hz. Fâtıma’nın faziletine dair bir cüzü olduğunu söylemiştir.²²³

İbnü'l-Cevzî, bu hadisin 16 farklı tarikten geldiğini söylemiş, bu hadislerin hepsini tek tek değerlendirmiş ve hepsini zayıf olarak kabul etmiş hatta rivayetin bazı tariklerinde bulunan ravilerin hadis uyduran raviler olduğuna dair alimlerden görüşlerde serdetmiştir.²²⁴ Ali el-Kârî, İbnü'l-Cevzî’nin bu hadis hakkındaki kanaatinin uydurma olduğu şeklindeki görüşünü aktarmıştır.²²⁵

İbn Teymiyye (öl. 728/1328), ilim ehlinin bu hadisi mevzu hadislerden kabul ettiğini, birçok muhaddisin itibar ve bilinmesi için bu hadisin çeşitli senedlerini topladığını, bunlar arasında Hâkim’in de bulunduğunu zikretmiştir.²²⁶ Aynı zamanda Hâkim’in Şîa’ya mensup olduğunu da söylemiş, onun teşeyyu’nun Nesâî (öl. 303/915) ve İbn Abdülber’de (öl. 463/1071) bulunan teşeyyu’ gibi olduğunu söylemiştir.²²⁷

---

²²⁰ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-‘İlelü'l-mütenâhiye fî'l-ehâdîsi'l-vâhiye*, thk. İrşâdü'l-hak el-Eserî (Pakistan: İdaretü'l-'Ulûmî'l-Eseriyye, 1401/1981), 1/ 233-234; a.mlf., *el-Muntazam*, 15/109; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11/409.

²²¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/110; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11/409.

²²² Ebü'l-Fazl Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî İbnü'l-Kayserânî, *Tezkiratü'l-huffâz*, thk. Hamdî b. Abdülmecid es-Silefî (Riyad: Dârü's-Samî'î, 1415/1994), 146.

²²³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 28/132.

²²⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-‘İlelü'l-mütenâhiye*, 1/225-234.

²²⁵ Kârî, *Mirkâtü'l-meîâtih*, 10/466.

²²⁶ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecciddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye fî nakzi kelâmî's-şî'ati ve'l-kaderiyye*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim (Riyad: Câmî'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûdi'l-İslâmiyye, 1406/1986), 7/371-372.

²²⁷ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye*, 7/373.

Sübkî, İbnü'l-Kayserânî'nin bu hadis ile ilgili mevzu hükmünün doğru olmadığını söylemiştir. Zira bu hadisi birçok muhaddis eserinde zikretmiş, hatta kütüb-i sitte müelliflerinden Tirmizî ve Nesâî de bu hadisi eserlerine almışlardır. Sübkî, Alâî'den (öl. 761/1359) naklettiğine göre o bu hadisin ya hasen ya da zayıf mertebesinde olabileceğini söylemiştir. Alâî, hadisin bütün tariklerinden dolayı mevzu olamayacağını da ifade etmiştir.²²⁸

Hâkim'in eserinde rivayet ettiği tarik incelendiğinde alimler bu seneddeki Muhammed b. Ahmed b. 'İyâz (öl. 291/903) ve babası dışındaki bütün ravilerin sika ve maruf raviler olduğunu zikretmişlerdir.²²⁹ Muhammed b. Ahmed b. 'İyâz ile ilgili Zehebî, onu bilmediğini yani meçhul bir ravi olduğunu ifade etmiştir.²³⁰ Zehebî'nin bu ravi hakkındaki cerhinden dolayı Hâkim'in rivayet ettiği bu hadis zayıf kabul edileceği fikri akla gelebilir. Ancak Zehebî, Hâkim'i bu raviden dolayı itham ettiğini, sonraki zamanlarda bu ravinin meçhul değil de sadûk bir ravi olduğunu ifade etmiştir.²³¹ Ama babasını bilmediğini yani meçhul bir ravi olduğunu da dile getirmiştir.²³² İbn Hacer ise babası hakkında herhangi bir cerh zikredilmediğini söylemiştir.²³³

İbn Hacer'e bu hadis ile ilgili soru sorulmuş, o da Hâkim'in rivayeti ile Taberânî'nin (öl. 360/971) rivayetlerinin birbirine yakın olduğunu ifade etmiştir. İbn Hacer'in bu sözünden onun bu hadisin hasen mertebesinde olduğu kanaati çıkarılabilmektedir.²³⁴

---

²²⁸ Sübkî, *Tabakâtu's-şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, 4/169-170.

²²⁹ Sübkî, *Tabakâtu's-şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, 4/170.

²³⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî ez-Zehebî, *Telhîsü'l-Müstedrek*, (Haydarabad: Matba'atü Meclisü Dâiretü'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye, 1340/1921), 3/131.

²³¹ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 3/465.

²³² Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 3/465.

²³³ Ebü'l-fazl Şihâbuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mîzân*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebetü'l-Matbû'âtü'l-İslâmiyye, 1423/2002), 6/533.

²³⁴ Ebü'l-fazl Şihâbuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Evcibetü'l-hâfiz İbn Hacer el-Askalânî 'an ehâdisi'l-mesâbih (Mişkâtü'l-mesâbih* ile birlikte), thk. Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1399/1979), 1788.

Ali el-Kârî, bu hadisin tariklerinin sayısının çok olduğunu bunların da hepsinin zayıf olduğunu aktarmıştır. Ali el-Kârî bu hadisi ele almış ve bu hadisin tevil edilmesi gerektiğini ve bunun iki yönünün olduğunu zikretmiştir.²³⁵

Belki bu hadisi farklı tariklerinden dolayı münker hatta mevzu kabul edenler olmuştur. Ancak Sübkî, Alâî, İbn Hacer ve Ali el-Kârî'nin daha mutedil olduğu göze çarpmaktadır.

5.1.3. Hâkim'i Teşeyyu' ile Tenkit Edenler

Hâkim birçok kişi tarafından farklı cihetlerle tenkit edilmiştir. Bunlardan bazıları haklı olmakla birlikte bazıları ise aşırı kaçmış, adeta insaf sınırını aşmıştır. Bu tarzdaki tenkitlerin bazılarına değinilecektir.

Hâce Abdullah olarak da bilinen Ebû İsmâîl el-Herevî (öl. 481/1089), kendisine Hâkim hakkında sorulduğunda şöyle demiştir: “*Hadis ilminde sikadır, imamdır. Lakin pis bir Râfîzîdir.*”²³⁶ Hâce Abdullah'ın koyu bir Hanbelî, Hâkim'in ise amelde Şâfiî olması, itikatta Eş'arî mezhebinden olması ve o dönemde Hanbelîlerin Eş'arîlere karşı olan muhalif tutumları bu tenkiti zayıflatmaktadır.

İbnü'l-Kayserânî, Hâkim'in bâtinî ve mutaassıp bir Şii olduğunu, Şiiliğini gizleyip Sünnî göründüğünü, Hz. Ali'yi hilafet ve fazilette sahabelerin en üstünü olarak kabul ettiğini, Hz. Muaviye ve onun ailesine karşı alenen ağır sözler sarf ettiğini ve bu yaptıklarından dönmeyip özür dilemediğini ifade etmiştir.²³⁷

---

²³⁵ Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, 10/466.

²³⁶ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî İbnü'l-Kayserânî, *Müntehabü'l-mensûr mine'l-hikâyati ve's-suâlât*, thk. Abdürrahman b. Hasan (Riyad: Dârü's-Samî'î, 1430/2009), 337-338; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/174; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, 3/608; Sübkî, *Tabakâtu's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 4/162.

²³⁷ İbnü'l-Kayserânî, *Müntehabü'l-mensûr*, 354; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/174-175; a.mlf., *Târihu'l-İslâm*, 28/132; a.mlf., *Tezkiratu'l-huffâz*, 3/165-166; Sübkî, *Tabakâtu's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 4/162.

Zehebî, Hâkim'in Râfîzî olmadığını onun Şii olduğunu söyledikten sonra Hâkim'in bazı aşırı giden sözlerini aktarmıştır. Bu sözleri şunlardır: “*Hadis imamları İbn Kuteybe'nin yalancı olduğu konusunda ittifak ettiler. Hz. Peygamber (s.a.v.) gülerek ve sünnetli olarak doğdu ve bu tevâtüren sabittir. Hz. Ali, Hz. Peygamber'in vasisiydi.*”²³⁸ Aynı şekilde Zehebî, Hâkim'in Hz. Muaviye'yi aşağıladığını ve onda teşeyyu‘ bulunduğunu da söylemiştir.²³⁹

İbnü'l-Cezerî, Hâkim'in “*Hz. Peygamber gülerek ve sünnetli olarak doğdu.*” sözünü değerlendirmiş, bu konu hakkında alimler arasında ihtilafın olduğunu ifade etmiş, yine onun “*Hz. Ali, Hz. Peygamber'in vasisiydi.*” sözünün Hâkim'in dil sürçmesiyle söylediğini çünkü onun bu konunun doğru olmadığı konusunda bilgisiz olamayacağını söylemiştir. Ayrıca Hâkim'in Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e sevgisinin olmasıyla birlikte onun Şii olduğunu ifade etmiştir.²⁴⁰ Musannif olarak da bilinen Ebû Bekr b. Hidâyetillâh (öl. 1014/1605), Hâkim'in Hz. Ali'yi Hz. Osman'dan üstün kabul ettiğini söylemektedir.²⁴¹

5.1.4. Hâkim'i Savunan Alimler

Hâkim'e Şiilik noktasında yöneltilen tenkitlerin bazılarına değinildi. Bu tenkitlerin bazı noktaları haklı olmakla birlikte birçok noktadan yanlış olduğu düşünülmektedir. Buna delil olarak kendi kanaatimizi değil yüzyıllardır kendilerine, görüşlerine ve eserlerine itibar edilen muhakkik ve müdekkik alimlerin bazılarının da görüşlerine yer verilecektir.

²³⁸ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 3/608.

²³⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî ez-Zehebî, *el-İber fî haberi men ğaber*, thk. Muhammed es-Sa'îd (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1985), 2/211.

²⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/163.

²⁴¹ Ebû Bekr b. Hidâyetillâh el-Kûrânî el-Merîvânî el-Hüseynî Musannif, *Tabakâtü's-şâfi'iyye*, thk. 'Âdil Nüveyhid (Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, 1402/1982), 125-126.

Zehebî, Hâce Abdullah ve İbnü'l-Kayserânî'nin görüşlerini aktardıktan sonra onların görüşleri hakkında değerlendirmelerde bulunuyor. Hâce Abdullah'ın "*Lâkin pis bir Râfîzidir.*" ifadesinin doğru olmadığını ifade ettikten sonra şöyle demiştir: "*Allah insaflı olmayı sever. O Râfîzî değildi, aksine o Şii idi. Onun Şiiliği Hz. Ali ile savaşımları kötülemesi cihetindendir. Biz savaşımlar her iki gruptan da razıyız ve Hz. Ali'yi kendisiyle savaşımlardan daha çok severiz.*"²⁴² İbnü'l-Kayserânî'nin sözlerini naklettikten sonra ise şöyle demiştir: "*Hâkim'in Hz. Ali ile savaşımlara karşı ağır sözleri açıktır. Hz. Ali'yi hilafet ve fazilet noktasında üstün kabul etmesine gelince o Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i herhalde Hz. Ali'den üstün olduğunu kabul etmiştir.*"²⁴³ Aslında Müstedrek'e bakıldığında Hâkim'in sahabelerin menkıbelerini anlattığı bölümde ilk üç halifenin hayatları ve faziletleri ile ilgili rivayetleri aktardığı, bunlardan sonra Hz. Ali'nin hayatı ve fazileti ile ilgili rivayetleri zikrettiği görülecektir.

Hatîb el-Bağdâdî, Hâkim'in Şiiliğe meylettğini zikretmiştir.²⁴⁴ Hatîb'in bu sözünden anlaşıldığı üzere Hâkim'in Şiiliğe meyletmesi onun Şia'nın görüşünde olduğu veya onların inancına sahip olduğu noktasında değil, Hz. Ali ile savaşımlara karşı olan sert tutumu sebebiyledir. Zehebî'nin aktardığımız görüşü de buna delalet etmektedir. Ayrıca önceden de ifade ettiğimiz gibi Hatîb, Hâkim'in sika olduğunu da ifade etmiştir.²⁴⁵ Eğer Hâkim'in bu tutumu cerhe medar olsaydı Hatîb onu sika diye övmezdi.

Hiç şüphesiz Hâkim'e yöneltilen Şiilik tenkitlerine karşı onu en fazla savunan kişi Sübkî'dir. Sübkî eserinde Hâkim'in hayatını anlattıktan sonra onun Şii olmadığı ile alakalı müstakil bir başlık açmış, burada ona yöneltilen eleştirileri aktarmış ve bunlara tek tek cevap vermiştir. Sübkî, bir kişi hakkında bir eleştiri duyulduğu zaman ilk önce onun arkadaşlarının, yakın çevresinin araştırılması gerektiğini, sonrasında o kişinin yaşamış olduğu şehrin ahalisine ve mensubu olduğu kabilenin üyelerine bunlardan da eleştirilmiş olan kişiyle muasır olan kimselerin bahsedilen kişi hakkındaki sözlerine bakılacağını, bu

---

²⁴² Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 3/608; a.mlf., *el-Mu'cemu'l-muhtas bi'l-muhaddisîn*, thk. Muhammed el-Habîb (Taif: Mektebetü's-Sıddîk, 1408/1988), 303.

²⁴³ Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, 3/166.

²⁴⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, 3/510.

²⁴⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, 3/509.

kişinin arkadaşları ve ona düşman olanlar araştırıldıktan sonra ise ne onun arkadaşı olan ne de ona düşman olan kişilere bakılmasının lazım geldiğini, bunların da o kişinin muasırı olanlar içerisinde az sayı da olacağını ifade etmektedir.²⁴⁶

Sübkî, Hâkim'e teşeyyu' sahibi olduğu ve Hz. Ali'yi fazilet ve hilafet noktasında öncelediği şeklinde tenkitler yapıldığını aktarmaktadır. Bunları ifade ettikten sonra Hâkim'in muhaddis olduğunu, muhaddislerden birkaç istisna dışında Şii mezhebine mensup kişilerin olmadığını, Hâkim'in ilim aldığı hocalarına bakıldığında onların hepsinin ehl-i sünnetin büyüklerinden olduğunu ve Eş'arî mezhebine mensup olduklarını söylemiştir. Bunlara örnek olarak İbn Fûrek, Su'lûkî ve Sıbgî verilmektedir. Yukarıda Sübkî'nin tenkit edilen bir kişi hakkında yapılması gereken metodu burada Hâkim hakkında uyguladığı görülmektedir.

Sübkî, Hâkim'in teşeyyu' sahibi olmadığı konusunda savunma yaparken kendisinin de söylediği gibi bir kişi hakkında tenkit yapılırken o kişiye ait eserlere de bakılması gerektiğini vurgular ve Hâkim'in *Târîhu Nîsâbûr* adlı eserine bakılması gerektiğini söyler. Sübkî bu esere bakıldığında ehl-i sünnete mensup birçok alimin bulunduğunu, bu alimler hakkında Hâkim'in onları tazim ettiğini, onları birçok vasıflarla övdüğünü, onların inançları ile ilgili herhangi kötü bir ifadenin olmadığını zikretmiştir.²⁴⁷ Hâkim'in bu eserine bakıldığında gerçekten de ehl-i sünnetten olan birçok alime yer vermiş, onları övmüş, onlar hakkında veya akideleri hakkında tenkit eden bir eleştirisi görülmemiştir. Buna örnek olarak hocalarından İbn Hibbân ve Su'lûkî'nin biyografilerine bakıldığında onların ilimdeki yerini, üstün vasıflarını anlattığını, onlara veya akidelerine karşı herhangi bir olumsuz cümle sarf etmediği kolaylıkla görülmektedir.²⁴⁸

Sübkî, Hâkim'i eleştirenlerden Hâce Abdullah ve İbnü'l-Kayserânî'nin sözlerini de ele alıp incelemiş ve onların görüşlerini değerlendirmiştir. Öncelikle Sübkî, Hâce Abdullah ve İbnü'l-Kayserânî'nin Hâkim hakkında sarf ettikleri sözlerin kabul edilmeyeceğini ifade

---

²⁴⁶ Sübkî, *Tabakâtu's-şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, 4/161.

²⁴⁷ Sübkî, *Tabakâtu's-şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, 4/162.

²⁴⁸ Bu konuyla alakalı detaylı bilgi elde etmek için bk. Hâkim en-Nîsâbûrî, *Târîhu Nîsâbûr*, 401, 408.

etmiştir. Bunun sebebi olarak da Hâce Abdullah ve İbnü'l-Kayserânî ile Hâkim'in akidelerinin birbirinden farklı olduğu, Hâce Abdullah ve İbnü'l-Kayserânî'nin Mücessime'ye mensup olmakla suçlandığını ifade etmiştir. Hâce Abdullah'ın Hâkim'i Râfizilik ile tenkit etmeden önce sarf ettiği “*O hadiste sikadır, imamdır.*” sözüne aldanılmaması gerektiğini ifade eder.²⁴⁹

Sübkî, Hâkim'in Hz. Muâviye'yi ve ailesini kötülediği, ağır sözler sarf ettiği görüşünün de isabetli olmadığını söyler. Bunun gerekçesi olarak da Hâkim'in Hz. Muâviye'yi kötülediğine dair bir ifadenin kendisine ulaşmadığını, zannı galibinin bu yönde olduğunu aktarır.²⁵⁰ Sübkî, Hâkim'in Hz. Ali'yi ilk üç halifeden üstün olarak kabul etmediğini, bunun uzak bir ihtimal olduğunu söyler. Bunun sebebi olarak da Hâkim'in *el-Erba'în* isimli eserini gördüğünü, burada Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın faziletine, üstünlüğüne ve sahabe arasından özel bir konumlarının olduğuna dair müstakil bir bölümün bulunduğunu, bu kitabı ve ilgili bölümü gördüğünü ifade etmektedir. Ayrıca Sübkî bir diğer gerekçe olarak *Müstedrek*'e bakıldığında Hz. Osman'ın anlatıldığı bölümün Hz. Ali'den önce geldiğini ve Hâkim'in Hz. Osman'ı Hz. Ali'den üstün kabul ettiğini söylemektedir.²⁵¹ Gerçekten de *Müstedrek*'teki “Kitâbu Ma'rifeti's-sahâbe” bölümüne baktığımızda Hâkim burada birçok sahabe ile alakalı rivayetlere yer vermiştir ve bu bölüme de Hz. Ebû Bekir'in faziletine dair rivayetlerle başlamakta, sonrasında Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın faziletine dair rivayetlerle devam etmektedir.²⁵² Ayrıca Hâkim *Müstedrek*'te şu rivayeti de aktarmaktadır: Hz. Âişe şöyle dedi: Mescid-i Nebvî'nin inşasında ilk taşı Hz. Peygamber taşıdı, sonraki taşı Hz. Ebû Bekir taşıdı, sonraki taşı Hz. Ömer taşıdı, sonraki taşı da Hz. Osman taşıdı. Bunun üzerine Rasûlullah'a şöyle dedim: Ya Rasûlullah! Şunların sana nasıl yardım ettiğini gördün mü? Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “*Ey Âişe! Bunlar bende sonraki halifelerimdir.*”²⁵³ Her ne kadar bu hadis bazı muhaddisler tarafından tenkit edilmiş olsa da Hâkim'e göre hadis sahihtir. Bu da

---

²⁴⁹ Sübkî, *Tabakâtu's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 4/163.

²⁵⁰ Sübkî, *Tabakâtu's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 4/163.

²⁵¹ Sübkî, *Tabakâtu's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 4/167.

²⁵² Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 5/473-571.

²⁵³ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 5/547-548.

Hâkim'in Hz. Ali'yi ilk üç halifeden üstün gördüğü şeklindeki yorumun doğru olmadığı ve Hâkim'in tavrının bunun zıttı olduğu sonucuna götürür.

5.2. Hâkim'e Yönelik Tesâhül İthamları

5.2.1. Tesâhül Kavramı

Kök fiili sözlükte “kolay olmak, bir şeyi kolayca yapmak” anlamlarına gelen sehule fiilinin tefâ'ul veznindeki hali olan tesâhül yapı itibariyle masdardır. Sözlükte “kolaylaştırmak, kolaylık göstermek, düşmanlık beslemeyip yumuşak huy ile davranmak” anlamlarına gelmektedir.²⁵⁴ İstilahta ise tesâhül, rivayet işine gereken önemi vermemek, bu işi gevşek tutmak manasında kullanılır.²⁵⁵ Bu eylemi gerçekleştiren, bu durumun bulunduğu kimselere mütesâhil denilmiştir. İbnü's-Salâh rivayetleri kabul edilmeyen kişileri sayarken hadis dinleme veya hadis rivayet etme hususunda mütesâhil olmakla bilinen kişiyi de saymış ve bu kimselerin rivayetlerinin kabul edilmeyeceğini ifade etmiştir.²⁵⁶

Muhaddisler bir raviyi değerlendirirken eğer ravide bulunmaması gereken bir hal varsa onu cerh etmişler, eğer bulunması gereken güzel bir hal varsa onu tadil etmişlerdir. Raviyi cerh ve tadil eden alimler genel anlamda üç gruba ayrılmışlardır. Bunlardan birinci grup cerh ve tadil etmede müteşeddid olanlardır. Bu gruptaki alimler ravide ufak bir kusur gördüklerinde onu cerh etmişler, raviyi tadil etmede son derece sıkı davranmışlardır. Bu gruba Yahyâ b. Maîn (öl. 233/848) ve İbnü'l-Cevzî gibi alimler girmektedir. İkinci grup ise raviyi cerh ve tadil etme konusunda mütesâhil davrananlardır. Bu gruptaki alimlerde raviyi tevsik etme noktasında gevşek davranmışlardır. Bu gruba Tirmizî ve Hâkim gibi alimler

---

²⁵⁴ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, “sehl”, *Lisânu'l-'arab*, thk. Ahmed Fâris (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993), 11/349; Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-basît fî tercemeti'l-kâmûsi'l-muhît*, “sehl”, nşr. Mustafa Koç – Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: YEK. Başkanlığı, 2014), 5/4569; Ebû Ceyb, “sehüle”, 2/340-341; Uğur, “Tesâhül”, 405.

²⁵⁵ Uğur, “Tesâhül”, 405.

²⁵⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 4/102.

girmektedir. Üçüncü grup ise cerh ve tadil noktasında mutedil olanlardır. Bu gruba Ahmed b. Hanbel, İmam Buhârî, Dârekutnî gibi alimler girmektedir.²⁵⁷

5.2.2. Hâkim'e Göre Sahih Hadis

Hâkim yaşadığı devrin ve sonraki devirlerin büyük alimleri arasında kabul edilmiş bir kişidir. Ancak o birçok noktadan tenkit edilmiştir. Bu tenkitlerin en fazla ve en yoğun olduğu nokta ise Hâkim'in *Müstedrek*'teki hadislerle sahih hükmü vermesi noktasında göstermiş olduğu tesâhüldür.

Hâkim'e tesâhül noktasında yöneltilen eleştirilere geçmeden önce onun sahih hadis tarifi ve şartları incelenecektir. Hâkim'in eserleri incelendiğinde sahih hadisi açıkça tarif etmediği ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte Hâkim sahih hadisin vasıflarını ve şartlarını aktarmaktadır. Ancak Hâkim'in eserleri incelendiğinde sahih hadisin birbirinden farklı vasıf ve şartlarını ifade ettiği görülmektedir. Bundan dolayı önce *Medhal*, sonra *Ma'rife* ve en son olarak da *Müstedrek*'teki görüşleri ve alimlerin bu konudaki görüş ve tartışmaları aktarılacaktır.

Muhaddisler arasında yaygın olan sahih hadis tarifi şudur: “*Adalet ve zabt sahibi ravinin kendisi gibi adalet ve zabt sahibi raviye rivayet ettiği senedi muttasıl olan, şazz ve muallel olmayan hadistir.*”²⁵⁸

Hâkim *Medhal*'de sahih hadisi şu şekilde taksim etmektedir: “*Sahih hadis on kısma ayrılmaktadır. Bunlardan beş tanesinde ittifak edilmiştir, beş tanesinde de ihtilaf*

---

²⁵⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî ez-Zehebî, *Zikru men yu'temedu kavluhu fi'l-cerh ve ta'dil (Erba'u resâil fi 'ulûmi'l-hadîs* ile birlikte), thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1439/2018), 171, 172; Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi şerhi elfiyyeti'l-hadîs*, thk. Ali Hüseyin Ali (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003), 4/359-360; Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-Leknevî, *er-Raf ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dil*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1438/2016), 283-306.

²⁵⁸ İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadîs*, 1/60; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 111; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 2/132-135.

edilmiştir. İttifak edilenlerin ilk kısmı Buhârî ve Müslim'in eserlerine aldıkları hadislerdir. Bu da sahihin birinci derecesidir. Bunun örneği şöyledir; Hz. Peygamber'den hadis rivayet etmekle meşhur olan bir sahabenin rivayet ettiği, o sahabeden de iki sika ravinin rivayet ettiği, sahabeden hadis rivayet etmekle meşhur olan tâbiünün rivayet ettiği, o tâbiünden de iki sika ravinin rivayet ettiği, tâbiünden hafız mutkin hadis rivayetiyle meşhur ravinin rivayet ettiği, o hafız mutkin ravinin de dördüncü tabakadan ravilerinin olduğu, sonra Buhârî veya Müslim'in hadis aldığı şeyhinin hadis rivayet etme konusunda adaletiyle meşhur hafız mutkin bir ravinin rivayet ettiği hadistir. Bu sahihin ilk derecesidir.”²⁵⁹ Hâkim bu şekilde olan hadislerin sayısının 10.000 hadise ulaşmayacağını ifade etmiştir.²⁶⁰

Seyyid Şerif Cürcânî (öl. 816/1413) ve Leknevî gibi alimler Hâkim'in burada hadisın her tabakasında iki veya üç ravinin olması gerektiği şekilde bir şart koştüğünü ileri sürmüşlerdir.²⁶¹ Ancak Abdülfettâh Ebû Gudde, Cürcânî ve Leknevî'nin hata yaptıklarını, Hâkim'i yanlış anladıklarını ve Hâkim'in böyle bir şart koşmadığını ifade etmektedir.²⁶² İbn Ebi'd-Dem (öl. 642/1244) bu kısmın genel bir kaide olmadığını belirtmiştir. Çünkü Hâkim'in sunduğu şarta uymayıp Buhârî ve Müslim'in eserine aldığı rivayetler bulunmaktadır. İbn Ebi'd-Dem böyle olan hadislere birçok örnek sunmuştur.²⁶³ İbnü'l-Cevzî Hâkim'in bu sözünün doğru olmadığını, Buhârî ve Müslim'in ravide sika ve meşhur olmayı şart koştüğünü ileri sürerek onu tenkit etmiştir.²⁶⁴ İbnü'l-Esîr (öl. 606/1210) İbnü'l-Cevzî'nin yapmış olduğu tenkitin doğru olmadığını Hâkim'in sözünün iki şekilde tevil edileceğini söylemektedir. Birinci teville göre rivayet etmekle meşhur sahabeden hadisi iki ravi rivayet etmekte bu iki ravinin her birisinden de iki ravi rivayet eder ve bir sonraki tabakada ravi sayısı dörde çıkar. Bu dört ravinin her birisinden de iki ravi rivayet eder ve bu süreç Buhârî ve Müslim'e kadar bu şekilde devam eder. Hâkim'in kastı budur. İkinci

---

²⁵⁹ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Medhal ilâ ma 'rifeti kitâbi'l-iklîl*, 73.

²⁶⁰ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Medhal ilâ ma 'rifeti kitâbi'l-iklîl*, 78.

²⁶¹ Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, 141.

²⁶² Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, 564 (İstidrâk bölümü).

²⁶³ Ebû İshâk Şihâbüddîn İbrâhîm b. Abdillâh b. Abdilmün'im b. Alî el-Hemdânî el-Hamevî İbn Ebi'd-Dem, *Tedkîkü'l-'inâye fî tahkîki'r-rivâye*, thk. Halid Mahfûzü'r-Rahmân vd. (Kahire: Dârü'l-Lü'lüe, 1436/2014), 1/272-273.

²⁶⁴ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, thk. Abdürrahman Muhammed Osman (Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1386/1966), 1/34.

teville gelince sahâbeden iki ravi hadisi alır ancak bunlardan birisi hadisi rivayet eder. Sonra bu raviden de hadisi iki ravi alır ve bu iki raviden birisi hadisi rivayet eder ve bu durum Buhârî ve Müslim’e kadar böyle devam eder. Tabi bu hadisi rivayet eden ravilerin adil ve meşhur olması gerekmektedir. Eğer Hâkim’in kastı ikinci tevil olsaydı bu görüş reddedilir ve tenkit edilirdi.²⁶⁵ İbn Hacer ise Hâkim’in bu kısmı Şeyhayn’ın şartına uygun hadisler olarak belirlediğini söylemiş ve devamında bunun doğru olmadığını Şeyhayn’ın böyle bir şart koşmadıklarını belirtmiştir.²⁶⁶

Hâkim sahih hadisi taksim etmeye şöyle devam etmektedir: “*Sahih hadisin ittifak edilen ikinci kısmı adil ravinin adil raviden naklettiği, sika hafız ravilerinde tek bir sahabeye dayandırdığı hadistir.*”²⁶⁷ Hâkim, Buhârî ve Müslim’in bu çeşit hadisleri eserlerine almadığını ifade etmiştir.²⁶⁸ Birçok muhaddis bunun doğru olmadığını, Hâkim’in zikrettiği şarta uygun hadisleri Buhârî ve Müslim’in eserlerine aldığını söylemiş ve bunlara örnekler vererek Hâkim’i tenkit etmişlerdir.²⁶⁹ Sehâvî (öl. 902/1497) Hâkim’in bu görüşünden döndüğünü ve sahabeyi istisna edip bu konuyu açıkladığını dile getirmiştir.²⁷⁰ *Müstedrek*’e bakıldığında Hâkim’in bu görüşünden döndüğü ve kendisini tenkit edenlerin sunduğu rivayetleri dile getirdiği görülmektedir.²⁷¹

Hâkim taksimatına şöyle devam etmektedir: “*Sahih hadisin ittifak edilen üçüncü kısmı tâbiünden bir grubun sahâbeden rivayet ettiği ve bu tâbiünden her birisinden sadece bir ravinin rivayet ettiği haberdir.*”²⁷² Hâkim bu kısma giren rivayetlerin *Sahîhayn*’da

---

²⁶⁵ Ebü’s-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü’l-Esîr, *Câmi’u’l-usûl fî ehâdisi’r-rasûl*, thk. Abdülkâdir el-Arnaûd – Beşîr ‘Uyûn (Suudi Arabistan: Mektebetü’l-Halvânî, 1389/1969), 1/162-163.

²⁶⁶ Ebü’l-fazl Şihâbuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İfsâh bi tekmîli’n-nüket ‘alâ ibni’s-salâh* (‘*Ulûmu’l-hadîs* ile birlikte), thk. Tarık b. İvazullah b. Muhammed (Riyad/Kahire: Dâru İbn Kayyim/Dâru İbn ‘Affân, 1441/2020) 1/273.

²⁶⁷ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Medhal ilâ ma’rifeti kitâbi’l-iklîl*, 87.

²⁶⁸ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Medhal ilâ ma’rifeti kitâbi’l-iklîl*, 90.

²⁶⁹ İbnü’s-Salâh, ‘*Ulûmu’l-hadîs*, 4/176-178; İbn Hacer, *el-İfsâh*, 1/273; Süyûtî, *Tedribu’r-râvî*, 5/324-327.

²⁷⁰ Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, 1/68.

²⁷¹ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek ‘ale’s-sahîhayn*, 1/209.

²⁷² Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Medhal ilâ ma’rifeti kitâbi’l-iklîl*, 92.

bulunmadığını iddia etmiştir.²⁷³ İbn Hacer bunun doğru olmadığını *Sahîhayn*’da az da olsa bu çeşit rivayetlerin bulunduğunu söyleyerek Hâkim’i tenkit etmiştir.²⁷⁴

Hâkim sahih hadisi taksim etmeye şu ifadelerle devam etmiştir: “*Sahih hadisin ittifak edilen dördüncü kısmı sika adil ravilerin teferrüd ettiği garib hadislerdir.*”²⁷⁵ Sonrasında Hâkim bu kısım ile alakalı örnekler vermiş ve bu tür hadislerin *Sahîhayn*’da olmadığını söylemiştir.²⁷⁶ İbn Hacer bunun doğru olmadığını *Sahîhayn*’da bu türden yaklaşık 200 hadisin bulunduğunu Ziyâeddin el-Makdisî’nin bunları bir cüzde topladığını vurgulamıştır.²⁷⁷

Hâkim ittifak edilen sahih hadislerin son kısmını şu şekilde açıklamıştır: “*Hadis imamlarının babalarından onlarda dedelerinden rivayet ettiği hadislerdir. Bu rivayet sadece onlar tarafından yapılmış tevatür seviyesine ulaşmamıştır. Örneğin Amr b. Şuayb’ın (öl. 118/736) babası Şuayb b. Muhammed’den o da dedesi Abdullah b. Amr b. Âs’ın sahifesini rivayet etmesidir.*”²⁷⁸ Bunun dışında Hâkim pek çok örnek zikretmiş, Buhârî ve Müslim dışındaki alimlerin bu hadislerle ihticâc ettiği, eserlerine aldığını ifade etmiştir.²⁷⁹ İbn Hacer bunun doğru olmadığını ve bu şekildeki rivayetlerin *Sahîhayn*’da mevcut olduğunu söyleyerek Hâkim’i eleştirmiştir.²⁸⁰

Hâkim sahih hadisin ihtilaf edilen kısmının da beş tane olduğunu söylemiş, bunlardan ilkinin mürsel olduğunu belirtmiş, mürselin tanımını yapmış ve mürselin mezheplere göre hücciyetini tartışmıştır.²⁸¹ İbn Hacer bu kısımda Hâkim’in görüşüne

---

²⁷³ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Medhal ilâ ma’rifeti kitâbi’l-iklîl*, 93.

²⁷⁴ İbn Hacer, *el-İfşâh*, 1/274.

²⁷⁵ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Medhal ilâ ma’rifeti kitâbi’l-iklîl*, 94.

²⁷⁶ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Medhal ilâ ma’rifeti kitâbi’l-iklîl*, 98.

²⁷⁷ İbn Hacer, *el-İfşâh*, 1/274.

²⁷⁸ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Medhal ilâ ma’rifeti kitâbi’l-iklîl*, 101.

²⁷⁹ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Medhal ilâ ma’rifeti kitâbi’l-iklîl*, 106-107.

²⁸⁰ İbn Hacer, *el-İfşâh*, 1/274.

²⁸¹ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Medhal ilâ ma’rifeti kitâbi’l-iklîl*, 108-110.

katılmış ve *Sahîhayn*'da bu çeşit rivayetlerin şahid olarak mevcut olduğunu vurgulamıştır.²⁸²

Hâkim ikinci kısmın hadis aldıkları hocayı ve yaptığı tedlisi zikretmeyen müdellislerin rivayetleri olduğunu söylemiştir.²⁸³ İbn Hacer bu kısımda problem olduğunu²⁸⁴ ve *Sahîhayn*'da böyle rivayetlerin bulunduğunu ifade ederek onu tenkit etmiştir.²⁸⁵

Hâkim üçüncü kısmın sika bir ravinin müslümanların önde gelen alimlerinden muttasıl olarak rivayet ettiği ancak ondan rivayet edenlerin bu hadisi munkatı olarak rivayet ettiği hadis olduğunu belirtmiştir.²⁸⁶ İbn Hacer bu tarz rivayetlerin *Sahîhayn*'da bulunduğunu ifade etmiştir.²⁸⁷

Hâkim dördüncü kısmın hafız olmayan muhaddisin aktardığı rivayetler olduğunu söylemiştir.²⁸⁸ İbn Hacer *Sahîhayn*'da bu tarz birçok rivayetin olduğunu ancak bunları destekleyen rivayetlerin de bulunduğunu aktarmıştır.²⁸⁹

Hâkim sahih hadisin ihtilaf edilen kısmın beşinci ve sonuncusunun bidat ehli ravilerin rivayetleri olduğunu, muhaddislere göre eğer doğru sözlü ve bidatinin propagandasını yapmayan bir ravi ise rivayetlerinin kabul edileceğini söylemiştir.²⁹⁰ İbn Hacer bu çeşit ravilerin rivayetlerinin *Sahîhayn*'da çok olduğunu ancak bu ravilerin

---

²⁸² İbn Hacer, *el-İfsâh*, 1/275.

²⁸³ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Medhal ilâ ma'rifeti kitâbi'l-iklîl*, 112.

²⁸⁴ İbn Hacer, *el-İfsâh*, 1/275.

²⁸⁵ İbn Hacer, *el-İfsâh*, 2/266.

²⁸⁶ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Medhal ilâ ma'rifeti kitâbi'l-iklîl*, 116.

²⁸⁷ İbn Hacer, *el-İfsâh*, 1/275.

²⁸⁸ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Medhal ilâ ma'rifeti kitâbi'l-iklîl*, 118.

²⁸⁹ İbn Hacer, *el-İfsâh*, 1/275.

²⁹⁰ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Medhal ilâ ma'rifeti kitâbi'l-iklîl*, 119.

bidatinin propagandasını yapmayan ve aşırı bidat sahibi olmayanların olduğunu belirtmiştir.²⁹¹

Kâdî İyâz (öl. 544/1149), Hâkim'in bu taksimata meçhul ravilerin rivayetlerini almadığını ve onların rivayetlerinin kabul veya reddedilmesinde ihtilaf olduğunu dile getirmiştir.²⁹² İbn Hacer, Kâdî İyâz'ın bu itirazına cevap olarak şöyle demiştir: “*Hâkim'in bu kısmı almamasının sebebi şu olabilir ki bu kısımdaki hadislerin kabul ve reddedilmesinde ihtilaf vardır. Aynı zamanda muhaddisler arasında hiçbir kimse bu çeşit hadisleri kabul ederken onu sahihlikle isimlendirmemiş aksine onu hasen hadis kısmından saymışlardır. Bu hadislerin kabul edilebilmesi için iki şart koşmuşlardır. Bunlardan birincisi bu ravilerin rivayetlerinin şazz olmaması, ikincisi ise rivayetlerine başkaları tarafından muvafakat edilmesidir.*”²⁹³ Muhammed Avvâme, İbn Hacer'in bu itirazında problemlili noktalar olduğunu ifade etmiştir. İbn Hacer'in “*muhaddisler arasında hiçbir kimse bu çeşit hadisleri kabul ederken onu sahihlikle isimlendirmemiş*” ifadesinin doğru olmadığını, Hâkim'in sahih hadisin onlu taksimini yaparak kullandığı sahih kavramı ıstılahe olarak kullanmadığını, hasen hadisi sahihe dahil ettiğini, Hâkim'e göre kullanım ve isimlendirme bakımından sahih ve hasenin aynı şey olduğunu, bu çeşit hadislerin kabulü için başkalarına muvafakat etmesinin şart koşulmadığını belirtmiştir.²⁹⁴

Alimlerden bazıları Hâkim'in sahih hadisin onlu taksimini kabul etmiştir. Örneğin İbnü'l-Esîr eserinin mukaddimesinde buna değinerek bu taksimatın uygun olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁵ İbn Hacer ise İbnü'l-Esîr'in bu taksimatı aynen kabul edip eserine almasını tenkit ederek İbnü'l-Esîr'in selef ulemanın görüşünü araştırma yapmaksızın aktardığını ifade etmiştir.²⁹⁶ Ebûbekir İbnü'l-'Arabî de (öl. 543/1148) Hâkim'in onlu taksimine benzer

---

²⁹¹ İbn Hacer, *el-İfşâh*, 1/275.

²⁹² Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mü'lim bi fevâidi Müslim*, thk. Yahya İsmail (Mısır: Dârü'l-Vefâ, 1419/1998), 1/92.

²⁹³ İbn Hacer, *el-İfşâh*, 1/275-276.

²⁹⁴ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 2/536 (1 no'lu dip.).

²⁹⁵ İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, 1/160-171.

²⁹⁶ İbn Hacer, *el-İfşâh*, 1/272.

şekilde sahih hadisin on mertebesi olduğunu belirterek Hâkim'den etkilenmiş olabileceği ihtimalini düşündürmektedir.²⁹⁷

Hâkim *Ma'rifetü'l-hadîs*'de sahih hadisin tanımını yapmamış, onun vasfını açıklamıştır. Ona göre sahih hadisin vasfı şudur: “Hz. Peygamber'den meçhul olmayan bir sahabe tarafından tâbiinden iki adil kişiye onlardan da günümüze kadar ehl-i hadis tarafından kabul edilerek rivayet edilmesidir.”²⁹⁸ Hâkim'in bu ifadeleri hakkında alimler arasında tartışma yaşanmıştır. Bazıları onun rivayetin her tabakasında iki ravi olmasını şart koştuğunu ileri sürmüştür.²⁹⁹ İbn Hacer, Mutezile'nin önemli alimlerinden Ebû Ali el-Cübbâî'nin (öl. 303/916) hadisin sahih olabilmesi için hadisin her tabakada iki adil ravi tarafından aktarılmasının şart olduğu şeklinde bir görüşü olduğunu³⁰⁰ ve bunun doğru olmadığını ifade etmiştir. Hâkim'in sahih hadisin vasfına dair bu ifadelerinden de bu şartı sahih hadis içinde koştuğu izlenimi doğmaktadır.³⁰¹ Münâvî, İbn Hacer'in bu görüşüne itiraz edildiğini Hâkim'in bu ifadelerinden onun sahih hadisin senedinin her tabakasında iki adil ravi olmasını değil ravilerin her tabakada çok olmasını şart koştuğunu belirtmiştir.³⁰² Tâhir el-Cezâirî (1852-1920), Hâkim'in burada kayıt getirmeksizin mutlak olarak sahih hadisin şartını ortaya koyduğunu ifade etmektedir.³⁰³ Abdülfettâh Ebû Gudde, Hâkim'in buradaki kastının rivayetin her tabakasındaki ravilerin meçhul olmayıp meşhur kimseler olması, bu meşhurluğun göstergesinin de sahabe ve tâbiîn tabakasında bulunan raviden iki ravinin rivayet etmesi, tâbiinden rivayet eden ravinin meşhurluk göstergesinin de kendisinden ikiden daha fazla ravinin rivayeti olduğunu aktarmıştır.³⁰⁴ Hâkim'in verdiği sahih hadisin vafındaki “meçhul olmayan bir sahabe” kaydındaki meçhullüğü kaldıran

---

²⁹⁷ Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü'l-'Arabî, *'Arizatu'l-ahvezî bi şerhi sahihi't-Tirmizî*, thk. Cemal Mar'aşlî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1418/1997), 1/15.

²⁹⁸ Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*, 253.

²⁹⁹ Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. İsmâîl es-San'ânî, *Tevdihü'l-efkâr şerhu tenkîhi'l-enzâr*, thk. Muhammed Muhibbüddîn Ebû Zeyd (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1432/2011), 1/185.

³⁰⁰ Muhammed b. Alî b. Tayyib Ebü'l-Hüseyin el-Basrî, *el-Mu'temed*, thk. Halil Elmays (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-'İlmiyye, 1403/1983), 2/138.

³⁰¹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 85.

³⁰² Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcîl'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Haddâdî el-Münâvî, *Netîcetü'l-fiker bi şerhi nuhbeti İbn Hacer*, thk. Ahmed Mürşid – Sami Yusuf (İstanbul: Dârü's-Semmân, 1441/2020), 162.

³⁰³ Cezâirî, *Tevcihu'n-nazar*, 1/183.

³⁰⁴ Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, 564 (İstidrâk bölümü).

şey o sahabeden rivayet eden iki adil tâbiînin rivayet etmesidir. Sahabedeki meçhullüğü ortadan kaldıran durum tâbiîn için de geçerlidir. İbn Hacer, Hâkim'in bu şartlarına ek olarak ravinin hadis talep etme konusunda meşhur olması ve bu şöhratin de raviyi cehaletten kurtaracak derecede olması gerektiğini dile getirmiştir.³⁰⁵ İmam Süyûtî de İbn Hacer'in bu görüşüne tabi olmuş ve Hâkim'in İbn Avn'ın (öl. 151/768) “*İlim sadece hadis talep etmede meşhur olan kimseden alınır.*” sözüne dayanarak böyle bir şart koştüğünü iddia etmiştir.³⁰⁶ Ancak Hâkim'in eserleri incelendiğinde böyle bir şart koştugu görülememiştir. Muhammed Avvâme İbn Hacer'in zihni karışarak Hatîb el-Bağdâdî yerine Hâkim dediğini söylemiştir.³⁰⁷ Çünkü bu şartı Hatîb el-Bağdâdî ileri sürmüştür.³⁰⁸ Muhammed Salih Ekinci el-Gursî, Hâkim'in ifadesini açıklarken bu konuya değinmekte ve bu görüşün doğru olmadığını ifade etmektedir. Gursî, Hâkim'in kastının senedde ittisal olmasını sahih hadiste şart olduğunu söylemektedir.³⁰⁹ Aktarılan görüşlerden ortaya çıkan netice şudur ki aslında Hâkim burada hadisi sahih olabilmesi için rivayetten cehaletin kaldırılması gerektiğini söylemekte ve bunun içinde hadisi rivayet eden raviden en az iki ravinin rivayet etmesi onu meşhur seviyesine çıkartmaktadır.

Hâkim *Müstedrek*'in mukaddimesinde eserini oluştururken sika ravilerin rivayetlerini ve Buhârî ve Müslim'in ihticac ettiği ravilerin benzeri gibi ravileri eserine almak istediğini belirtmiş ve bunun sahih hadisin şartı olduğunu söylemiştir.³¹⁰ Buna göre Hâkim sahih hadis için ravinin sika olması ve Buhârî ve Müslim'in ihticac etmesine sebep olan gerekçelerin şart olduğunu söylemekte ve buna göre sahih hükmünü vermektedir.

Muhammed Avvâme Hâkim'in sahih hadisin tanımı noktasında eserlerinde farklı görüşler olmasının gerekçesini eserleri telif etme sırasından kaynaklandığını

---

³⁰⁵ İbn Hacer, *el-İfşâh*, 1/66.

³⁰⁶ Celâlüddîn Ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî es-Süyûtî, *el-Bahr ellezî zehar*, thk. Ebû Enes Üneys b. Ahmed el-Endûnûsî (Medine: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1420/1999), 1/329.

³⁰⁷ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 2/163-164 (2 no'lu dip.).

³⁰⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ma'rifeti usûli 'ilmi'r-rivâye*, thk. Mahir Yasin el-Fahl (Cidde: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1441/2020), 1/375.

³⁰⁹ Muhammed Salih b. Ahmed el-Gursî, *en-Nüketü'l-gurar* (Şam: Dâru'l-Kâdirî, 1429/2008), 90.

³¹⁰ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/164-165.

belirtmektedir. Ona göre Hâkim önce *Medhal*'i sonra *Ma'rife*'yi en son olarak da *Müstedrek*'i telif etmiş ve bu sebeple de eserler arasındaki görüş farklılığı ortaya çıkmıştır.³¹¹

Hadis ve hadis ilimleriyle alakalı eserler incelendiğinde Hâkim'i mütesâhil olmakla tenkit eden ilk kişi İbnü's-Salâh'tır. İbnü's-Salâh, Hâkim'in *Müstedrek*'te hadislerle sahih hükmü verme ve sahih hadisin şartında gevşek davrandığını söylemiştir. Eğer bir hadis sadece *Müstedrek*'te zikrediliyor ve Hâkim de o hadisin sahih olduğunu söylüyorsa İbnü's-Salâh'a göre bu hadisin hasen olduğuna hükmedilmesi gerekmektedir.³¹² İbnü's-Salâh'ın görüşünü kabul eden alimlerden biri olan İmam Nevevî, İbnü's-Salâh'ın görüşüne tabi olmuştur.³¹³ Süyûtî, Nevevî'nin İbnü's-Salâh'ın görüşüne tabi olup ona muvafakat etmesine şaşırması ve onu bu yaptığından dolayı tenkit etmiştir.³¹⁴ Bedreddîn İbn Cemâa (öl. 733/1333) ve Irâkî gibi alimler bu görüşlerin doğru olmadığını, yapılması gerekenin bir hadis hakkında hüküm verilecekse onun sahih, hasen veya zayıf olduğunun araştırılması gerektiğini ve buna göre bir hüküm vermenin doğru olacağını belirtmişlerdir.³¹⁵ Bikâî (öl. 885/1480) ve Sehâvî gibi alimler ise İbnü's-Salâh'a yapılan bu itirazın haksız olduğunu, İbnü's-Salâh'ın buradaki kastının mutlak manada hasen olarak kabul edilmeyip sahih ile hasen arasında bir yerde bulunduğunu, İbnü's-Salâh'ın bu sözü *Müstedrek*'te zayıf hatta uydurma rivayetlerin bulunmasından dolayı ihtiyaten söylediğini ifade ederek onu savunmuşlardır.³¹⁶ Ancak bu görüş pek isabetli değildir. Çünkü İbnü's-Salâh'ın buradaki muradı açıktır ve mutlak ifade kullanmıştır. İbnü's-Salâh'ın bu şekilde mutlak olarak sadece *Müstedrek*'te zikredilen ve sahih olduğu söylenen hadislerin hasen olarak kabul edilmesi gerektiği şeklindeki görüşü doğru değildir. Çünkü bir hadise sahih veya hasen

---

³¹¹ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 2/469.

³¹² İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadîs*, 1/192.

³¹³ Nevevî, *et-Takrîb*, 26-27.

³¹⁴ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 2/387.

³¹⁵ Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdürrahmân el-İrâkî, *Şerhu't-tebsira ve't-tezkira*, thk. Abdüllatif el-Hemîm – Mahir Yasin el-Fahl (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423/2002), 1/120; a.mlf., *et-Takyîd ve'l-İzâh ('Ulûmu'l-hadîs* ile birlikte), thk. Tarık b. İvazullah b. Muhammed (Riyad/Kahire: Dâru İbnü'l-Kayyım/Dâru İbn 'Affân, 1441/2020), 1/192-193.

³¹⁶ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hirbevî el-Bikâî, *en-Nüketü'l-vefiyye bimâ fi şerhi'l-elfiyye*, thk. Mahir Yasin el-Fahl (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1428/2007), 1/138-139; Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, 1/55.

hükmünü vermek onu rivayet eden ravilerin durumuyla alakalıdır. Belki Hâkim hadislere sahih hükmünü verme noktasında gevşek davranmış olabilir ama sadece onun rivayet ettiği hadisler mutlak olarak hasen hükmünü vermek doğru değildir. Yapılması gereken ilgili rivayetlerin araştırıldıktan sonra sahih, hasen veya zayıf hükmünü vermektir.

Aynî (ö. 855/1451), Hâkim'in tesâhülünün zayıf hatta mevzu rivayetleri sahih olarak kabul etmesi cihetinden olduğunu belirtmiştir.³¹⁷ Abdülfettâh Ebû Gudde, Hâkim'in tesâhülünün bazı zayıf ve mevzu hadisleri *Müstedrek*'ine alması cihetiyle olduğunu söylerken³¹⁸ Nureddin Itr da raviyi tadil etme hususunda tesâhül konusunu işlerken tadil şartlarında ve rivayetleri kabul edilen kişinin sıfatları hakkında mütesâhil olan kişinin de tadilinin kabul edilmeyeceğini ifade edip bu gruba girenlere örnek verirken Hâkim'i de burada zikretmektedir.³¹⁹

5.2.3. Hâkim'e Göre Şeyhayn'ın Şartları

Geçmişten günümüze pek çok alim Buhârî ve Müslim'in eserlerini oluştururken belirledikleri kriterleri tespit etmeye çalışmıştır. Çünkü ne Buhârî ne de Müslim eserlerine aldıkları hadislerde ve onları rivayet eden ravilerde aradıkları şartların ne olduğunu açıkça belirtmemiştir.³²⁰ Bu durum alimleri Buhârî ve Müslim'in şartlarını araştırma yöntemiyle tespit etme çabasına yöneltmiştir. İbnü'l-Kayserânî, Buhârî ve Müslim'in şartlarının sahabeye kadar sika ravilerin rivayet etmesi ve senedin muttasıl olması gerektiğini söylemiştir.³²¹ Bunun dışında Buhârî'nin ve Müslim'in kendilerine ait özel şartları olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan ilki Buhârî ravinin hadis aldığı hocasıyla bir kere de olsa

³¹⁷ Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed el-Aynî, *'Umdetü'l-kârî şerhu sahihi'l-Buhârî*, thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1421/2001), 5/424.

³¹⁸ Leknevî, *er-Raf ve't-tekmil*, 292 (2 no'lu dip.).

³¹⁹ Nureddin Itr, *Usûlu'l-cerh ve't-ta'dil*, (Şam: Dârü'l-Minhâci'l-Kavîm, 1440/2019), 142.

³²⁰ Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh el-Münzirî, *Cevâbü'l-hâfiz ebî Muhammed Abdülazîm el-Münzirî el-Mısırî 'an esileti fi'l-cerh ve't-ta'dil*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1426/2005), 90; İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 10/575.

³²¹ Ebû'l-Fazl Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî İbnü'l-Kayserânî, *Şurûtu Eimmeti's-Sitte (Selâsü Resâil fi 'İlmi Mustalahi'l-Hadis ile birlikte)*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Mektebetü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1435/2014), 86.

mülâki olması gerektiğini, Müslim ise ravi ile hocanın muasır olmasının yeterli olduğunu şart koşmuştur.³²² İkinci olarak Buhârî genellikle birinci tabakadaki ravilerin rivayetlerini eserine almayı hedeflemiş, Müslim ise genellikle ikinci tabakadaki ravilerin rivayetlerini almayı tercih etmiştir.³²³

Hâkim, eserini oluştururken Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun olup eserlerinde bulunmayan hadisleri toplamayı hedeflemiş, Buhârî ve Müslim'in kendince tespit edebildiği şartları olduğunu belirtmiştir. Ona göre Buhârî'nin eseri oluştururken şartlarından birisi de iki sika ravinin rivayet ettikleri hadisleri almaktır.³²⁴ Bu iddiada Hâkim tek başına kalmamış bazı alimlerde bu görüşü kabul etmişlerdir.³²⁵ Ancak Hâkim'in Buhârî ve Müslim'in eserlerine bu çeşit hadisleri aldığı şeklinde öne sürdüğü bu şart pek çok alim tarafından eleştiriye tabi tutulmuştur. Bu noktada Hâkim'i eleştiren ilk kişi olduğu düşünülen hocası Dârekutnî Hâkim'e Buhârî ve Müslim'in niçin sahabeden Üsâme b. Şerîk'in rivayet ettiği hadisi eserlerinden çıkardığını sormuş, Hâkim ise bunun sebebinin Üsâme'den Ziyâd b. 'Îlâka dışında kimsenin rivayet etmemesi olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Dârekutnî Hâkim'e Buhârî ve Müslim'in sahabe ve tâbiîn tabakasında ravinin teferrüd edip rivayet ettiği hadislere örnekler verdiği ve Üsâme'den Ziyâd dışında iki ravinin daha aynı hadisi rivayet ettiğini belirten bir mektup yazmıştır. Dârekutnî'nin bu itirazından sonra Hâkim'in bu görüşünden döndüğünü bizzat kendisi belirtmiştir.³²⁶

Hâzimî, Hâkim'in Buhârî ve Müslim'in senedin başından sonuna kadar her tabakada iki adil ravinin olması gerektiğini şart koştukları şeklinde bir görüşünün olduğunu

---

³²² İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 123.

³²³ Ebû Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Mûsâ b. Osmân b. Hâzim el-Hemedânî el-Hâzimî, *Şurûtu eimmeti'l-hamse (Selâsu resâil fî 'ilmi mustalahi'l-hadîs* ile birlikte), thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Mektebü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1435/2014), 151.

³²⁴ Hâkim en-Nisâbü'rî, *Suâlâtü's-siczi li'l-hâkim*, 209.

³²⁵ Ebû Hafs Takıyyüddîn Ömer b. Abdilmecîd el-Kureşî el-Meyyânişî, *Mâ lâ yese'u'l-muhaddise cehlulu (Hamsu resâil fî 'ulûmi'l-hadîs* ile birlikte), thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1431/2010), 266-267; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî fî şerhi sahihi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Muhammed Abdüllatif (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1401/1981), 22/46.

³²⁶ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 9/232-234.

ve bunu kabul ettiğini iddia etmiştir.³²⁷ Bu görüşten sanki Hâkim'in Buhârî ve Müslim'in mutlak olarak senedin her tabakasından iki ravi olmasının şart olduğu ve senedin herhangi bir yerinde tek bir ravi olsa bunun Buhârî ve Müslim'in şartına uygun olmadığını iddia ettiği izlenimi uyanmaktadır. Ancak bu görüş doğru değildir ve Hâkim bunu kastetmemiştir.³²⁸ Nureddin İtr, Hâzîmî'nin bu görüşünü kabul etmemiş ve onu tenkit etmiştir. Çünkü Hâkim'in kastı mutlak olarak senedin başından sonuna kadar iki adil ravinin rivayet etmesi değil ravilerin cehaletten kurtulmasıdır.³²⁹

İmam Nevevî, Hâkim'in Şeyhayn'ın şartına göre ifadesinden kastının Buhârî ve Müslim'in eserlerine aldıkları raviler olduğunu söylemektedir.³³⁰

Hanefî alimlerinden Zeylaî (ö. 762/1360), Hâkim'in Buhârî ve Müslim'in şartları hususunda mütesâhil davrandığını öne sürmüştür. Ona göre Hâkim “*Buhârî ve Müslim'in şartına göre sahihtir*” veya “*ikisinden birisinin şartına göre*” ifadelerinde Buhârî ve Müslim'in hadisi rivayet eden raviyle ihticac edip etmemesine bakmamış, Buhârî ve Müslim'in eserinde bulunan bir hadis ve o hadisi rivayet eden raviler onların şartına uygun olduğunu kabul etmiştir. Buhârî ve Müslim bazen bir ravinin rivayet ettiği bütün hadisleri almayıp hocalarından belirli birisinden aldığı rivayetleri eserlerine almış bu hoca dışındaki diğer hocalarından aldığı rivayetleri eserlerine almamıştır. Ancak Hâkim bu ravinin o hoca dışındaki diğer hocalarından aldığı rivayetleri de eserine almış ve bunun Buhârî ve Müslim'in şartına uygun bir hadis olduğunu söylemiştir. Bazen de Hâkim senedde bulunan ravilerin çoğu Buhârî ve Müslim'in ravilerinden olup bir tane zayıf veya müttehem bi'l-kezip ravinin bulunduğu rivayetin de Buhârî ve Müslim'in şartına göre sahih olduğunu söylemiştir. Zeylaî bunun son derece kötü bir tesâhül olduğunu ifade etmiştir.³³¹

---

³²⁷ Hâzîmî, *Şurûtu eimmeti'l-hamse*, 113-115.

³²⁸ İbn Hacer, *el-İfşâh*, 1/69.

³²⁹ Nureddin İtr, *el-İmâmü't-Tirmizî ve'l-muvâzenetü beyne câmi'ihî ve beyne's-sahîhayn*, (Kahire: Matba'atü Lecneti't-Te'lîf, 1390/1970), 60-61.

³³⁰ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *İrşâdu tullâbi'l-hakâik*, thk. Nureddin İtr (Şam: Dârü'l-Minhâci'l-Kavîm, 1440/2019), 50.

³³¹ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylaî, *Nasbu'r-râye li ehâdisi'l-hidâye*, thk. Muhammed Avvâme (Beyrut/Cidde: Müessesetü'r-Reyyân/Dârü'l-Kible, 1418/1997), 1/342.

İbn Hacer'e, Hâkim'in *Müstedrek*'te "Buhârî ve Müslim'in şartına göre sahihtir. Ancak onlar bunu rivayet etmemiştir.", "Buhârî'nin şartına göre sahihtir. Ancak o bu hadisi rivayet etmemiştir." ifadeleriyle kastının ne olduğu ve Hâkim'e göre bu kitaptaki hadislerin hepsi sahih midir şekilde sorular sorulmuştur. İbn Hacer, Alâî'den bu konuda alıntı yapmış ve onun açıklamasının en güzel açıklama olduğunu belirtmiştir. Alâî *el-Ahkâm* isimli eserinin mukaddimesinde bu konuya değinmiş, Hâkim'in bu ifadelerinden kastını açıklamıştır. Ona göre Hâkim, "Buhârî ve Müslim'den birisinin veya her ikisinin de şartına göre sahih" derse rivayet ettiği hadisin senedinde bulunan ravilerle Buhârî ve Müslim'in ihticâc ettiğini ve bu senedden sonra Hâkim "Şeyhayn'ın şartına göre" veya "İkisinin şartına göre" ifadelerini kullandığını belirtmiştir. Ancak Alâî, Hâkim'in bu konuda mütesâhil olabileceğini ifade etmiştir. Bazı senedlerde Hâkim "Buhârî'nin şartına göre" veya "Müslim'in şartına göre" ifadelerini kullanmıştır. Buradaki kastı seneddeki ravilerden birisiyle sadece Buhârî veya sadece Müslim ihticâc etmesidir. Eğer bir seneddeki ravileri Buhârî ve Müslim tahrir etmemiş ve bu senedin ravi sayısı fazlaysa Hâkim bu sened için "Sahîhü'l-İsnâd" tabirini kullanmış ve bu hadisi Buhârî ve Müslim'den herhangi birisine nispet etmemiştir. Bazı hadislerde de hadisi vermiş ama o hadis ile alakalı herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Bununla alakalı İbn Hacer *Müstedrek*'in altı ciltlik nüshasına ulaştığını, bu nüshanın ikinci cildinin yarısında "*Hafız Hâkim'in sözü burada bitti.*" ifadesiyle karşılaştığını aktarmıştır.³³² Bu durum gösteriyor ki Hâkim kitabını yazdıktan sonra tekrar kontrol edip yazdığı hadisleri araştırmaya başlamış ancak bunu tamamlamaya ömrü yetmemiştir. Bu sebepten dolayı bazı hadislerin sonunda Hâkim'in herhangi bir değerlendirmesi bulunmamaktadır.

Bazı alimler Hâkim'i Buhârî ve Müslim'in şartları noktasında eleştirmiştir. Bunlardan Ebû Sa'd el-Mâlînî (öl. 412/1022), *Müstedrek*'i incelediğini ve Buhârî ve Müslim'in şartına uyan bir tane bile hadis görmediğini ifade ederek son derece ağır bir ithamla Hâkim'i eleştirmiştir.³³³ Zehebî ise bu eleştirinin son derece yanlış ve aşırı bir eleştiri olduğunu, *Müstedrek*'te Buhârî ve Müslim'in şartına uygun birçok hadisin

---

³³² Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-Dürer fî tercemeti şeyhi'l-islâm İbn Hacer*, thk. İbrahim Bâcs Abdülmecid (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1419/1999), 2/894-896.

³³³ İbnü'l-Kayserânî, *Müntehabü'l-mensûr*, 356.

bulunduğunu belirterek Hâkim'i savunmuştur.³³⁴ *Müstedrek*'e bakıldığında Zehebî'nin görüşünün doğru olduğu ve Mâlinî tarafından yapılan eleştirinin kabul edilemez olduğu net bir şekilde anlaşılabacaktır.

5.3. *Müstedrek*'te Tenkit Edilen Rivayetler

Müstedrek'te tenkit edilen hadislerin sayısı bir hayli fazladır. Bu sebeple burada hadislerin metin ve senedleri verilmeyip tenkit edilen hadislerin numarası ve tenkitin sebepleri açıklanacaktır. Bu bölümde yaklaşık 73 hadis ele alınmıştır. Burada verilecek hadis ve sayfa numaraları *Dârü'l-minhâci'l-kavîm* baskısı esas alınarak verilecektir.

5.3.1. Hâkim Tarafından Şeyhayn'ın Şartına Göre Sahih Kabul Edilen Rivayetler

Hâkim, Müslim'in 3 numaralı hadisin ravilerinden olan Ebû Belc ile ihticâc ettiğini ifade etmiştir.³³⁵ Zehebî ise Müslim'in bu ravi ile ihticâc etmediğini onu tevsik ettiğini Buhârî'nin ise bu ravide problem olduğunu dile getirdiğini yani “fîhi nazar” ifadesini kullandığını aktarmıştır.³³⁶ Buhârî genellikle bu lafzı kendisine göre ravi müttehem bi'l-kezip veya metruk olduğunda kullanmıştır.³³⁷ Ancak muhaddisler genellikle Buhârî'nin bu lafzı kullandığı raviyi tevsik etmişlerdir. Buna göre Ebû Belc'in sika olması daha muhtemeldir.

45 numaralı hadiste Hâkim bu hadisin Şeyhayn'ın şartına göre sahih olduğunu söylemektedir.³³⁸ İbn Hacer, Buhârî'nin seneddeki Hasan b. Ubeydullah en-Nehaî'nin

---

³³⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/175.

³³⁵ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/167.

³³⁶ Zehebî, *Telhîsü'l-Müstedrek*, 1/3.

³³⁷ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/416; Irâkî, *Şerhu't-tebsira ve't-tezkira*, 1/377.

³³⁸ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/196.

hadislerini eserine almadığını bu ravinin rivayetlerinin hepsinin muzdarib olduğunu ifade etmektedir.³³⁹ Bu durum hadisin Buhârî'nin olmasa da en azından Müslim'in şartına göre sahih olabileceğini göstermektedir.

Hâkim, Buhârî'nin 49 numaralı hadisin ravilerinden Şeybe el-Hadramî'nin -el-Hudârî de denilmektedir- rivayetini eserine aldığını söylemektedir.³⁴⁰ Zehebî ise bu ravide cehalet bulunduğunu ve ravinin meçhul olduğunu aktarmaktadır.³⁴¹ İbn Hacer, Şeybe'nin makbul olduğunu ifade etmektedir.³⁴² Zehebî'nin görüşü pek isabetli gözükmemektedir. Kabule şayan olan görüş Hâkim ve İbn Hacer'in görüşüdür.

Hâkim 74 numaralı hadisin Şeyhayn'ın şartına göre sahih olduğunu ifade etmiştir.³⁴³ Zehebî ise senedde irsâl olduğunu yani senned kopukluk olduğunu aktarmıştır.³⁴⁴ Seneddeki kopukluğun vechi şu şekildedir; Ebû Hâtim er-Râzî (öl. 277/890), senedde bulunan Müslim b. Yesâr'ın Hz. Ömer'den hadis duymadığını, Hz. Ömer ile Müslim b. Yesâr arasında Nuaym b. Rabîa'nın olduğunu vurgulamıştır.³⁴⁵ Ebû Zür'a (öl. 281/894) da Müslim b. Yesâr'ın Hz. Ömer'den yaptığı rivayetin mürsel olduğunu zikretmiştir.³⁴⁶ Müttekaddim muhaddisler mürsel ve irsâl kavramını munkatı' anlamında kullandığı bilinmekte buna göre hadisin munkatı' olduğunu anlaşılmaktadır.

Hâkim, Müslim'in 145 numaralı hadisin senedinde bulunan Abdullah b. Bişr'in rivayetini tahrir ettiğini söylemiştir.³⁴⁷ İbn Hacer, Hâkim'in Müslim'in Abdullah b. Bişr'in

---

³³⁹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 2/292.

³⁴⁰ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/200.

³⁴¹ Zehebî, *Telhîsü'l-Müstedrek*, 1/20; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/286.

³⁴² Ebû'l-fazl Şihâbuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Halep: Dârü'r-Raşîd, 1406/1986), 551.

³⁴³ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/218.

³⁴⁴ Zehebî, *Telhîsü'l-Müstedrek*, 1/27.

³⁴⁵ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Merâsîl*, thk. Şükrullah b. Nimetullah Kûcânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998), 211.

³⁴⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Merâsîl*, 210.

³⁴⁷ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/264.

rivayetini tahrir edip eserine aldığını söyleyerek hata yaptığı ifade etmiş ve Müslim'in Abdullah b. Bişr'in rivayetini tahrir etmediğini aktarmıştır.³⁴⁸ Müslim'in eserini incelediğimizde Abdullah b. Bişr'in rivayetini eserin almadığını görüyoruz. Bu da İbn Hacer'in görüşünün doğru olduğunu teyit etmektedir.

174 numaralı hadiste Hâkim, ravilerin Şeyhayn'ın şartına göre sika olduğunu ifade etmiştir.³⁴⁹ Ancak Zehebî bu hadiste inkıta olduğunu vurgulamıştır.³⁵⁰ Seneddeki inkıta ravilerden Ebû Kılâbe (öl. 104/722) tarafından kaynaklanmaktadır. Ebû Kılâbe, Hâkim'in rivayet ettiği senedde bu hadisi Hz. Âişe'den (öl. 58/678) rivayet etmiştir. Halbuki İbn Ebî Hâtim (öl. 327/938) ve İbn Hacer Ebû Kılâbe'nin Hz. Âişe'den mürsel olarak rivayet ettiğini vurgulamıştır.³⁵¹ Buna göre Ebû Kılâbe ve Hz. Âişe arasında bir ravi düşmüştür. Bu da hadisin munkatı' olduğunu göstermektedir.

178 numaralı hadis hakkında Hâkim Şeyhayn'ın şartına göre sahih demiştir.³⁵² İbn Receb (öl. 795/1393), Hâkim'in burada iki noktada veheme düştüğünü ifade etmiştir. Birincisi hadisin ravilerinden Meymûn b. Ebî Şebîb'in rivayetlerini Buhârî eserine almamış, Müslim ise sadece eserinin mukaddime kısmına almıştır. İkincisi ise Meymûn'un sahabelerden rivayet ettiği rivayetler sahih değildir. Fellâs (öl. 249/864), Meymûn'un sahabelerden rivayetinin olmadığını söylemiştir. Ebû Hâtim, Meymûn'un Hz. Âişe ve Ebû Zer'den (öl. 32/653) yaptığı rivayetin muttasıl olmadığını aktarmıştır. Ebû Dâvûd (öl. 275/889) da Meymûn'un Hz. Âişe'yle karşılaşmadığını zikretmiştir.³⁵³ Sahih hadisin şartlarından birisi de senedin muttasıl olmasıdır. Aktarılan görüşler ışığında burada bir inkıta olduğu ve hadisin hem Şeyhayn'ın şartına uymadığını hem de sahih olmadığını göstermektedir.

---

³⁴⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 5/160.

³⁴⁹ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/279.

³⁵⁰ Zehebî, *Telhîsü'l-Müstedrek*, 1/53.

³⁵¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/58; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 5/225.

³⁵² Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/282.

³⁵³ İbn Receb, *Câmi'u'l-'ulûm ve'l-hikem*, 1/395-396.

Hâkim, 191 numaralı hadisin Buhârî'nin şartına göre sahih olduğunu söylemiştir.³⁵⁴ Zehebî ise bunun doğru olmadığını, hadisin ravilerinden Ebûbekir b. Ebî Meryem'in son derece zayıf anlamına gelen vâh ravi olduğunu vurgulamıştır.³⁵⁵ İbn Hacer de bu ravinin son derece zayıf olduğunu aktarmıştır.³⁵⁶ Buna göre hadis hem Buhârî'nin şartına uymamakta hemde sahih değil son derece zayıf mertebesinde bulunmaktadır.

Hâkim 198 numaralı hadisin Şeyhayn'ın şartına göre sahih olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁷ Zehebî bu hadiste inkıta olduğunu söylemiş ancak inkıtanın sebebini açıklamamıştır.³⁵⁸ Senedde Muhammed b. el-Münkedir dışındaki bütün raviler hadis aldığını belirten açık sigalar kullanmış ancak o kullanmamıştır. Muhtemelen Zehebî, Muhammed b. el-Münkedir'in hadis almasıyla ilgili siga kullanmadığından dolayı inkıta olduğunu düşünmüş olabilir. İbn Hacer, Zehebî'nin kastının Muhammed b. el-Münkedir ile İbn Abbas (öl. 68/687-88) ve Abdullah b. Amr b. Âs arasında inkıta olabileceğini söylemiş, muhaddislerin Muhammed b. el-Münkedir'in İbn Abbas'tan hadis rivayet ettiğini söylediklerini ancak Abdullah b. Amr b. Âs'tan rivayet ettiğine dair bir şey görmediğini ifade etmiştir.³⁵⁹ Her ne kadar Muhammed b. el-Münkedir'in Abdullah b. Amr b. Âs'tan rivayeti kesin olmasa da İbn Abbas'tan rivayetin sabit olması hadisin munkatı' değil muttasıl olduğunu göstermektedir.

Hâkim 202 numaralı hadisin Müslim'in şartına göre sahih olduğunu söylemektedir.³⁶⁰ Ancak İbn Hacer bu hadisin Müslim'in şartına göre sahih olmadığını, bunun sebebinin de hadisin ravilerinden Ali b. Rabâh'ın Sürâka b. Mâlik'ten (ö. 24/645) hadis işitmediğini zikretmiştir.³⁶¹ İbn Hacer'in bu açıklamasından senedde bir kopukluk

---

³⁵⁴ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/289.

³⁵⁵ Zehebî, *Telhîsü'l-Müstedrek*, 1/57-58.

³⁵⁶ Ebü'l-fazl Şihâbuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askânî, *İthâfû'l-mehera bi'l-fevâidi'l-mübtetkera min etrâfi'l-aşera*, thk. Züheyr b. Nâsır en-Nâsır (Medine: Mucemme'u'l-Melik Fahd, 1415/1994), 6/177.

³⁵⁷ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/294.

³⁵⁸ Zehebî, *Telhîsü'l-Müstedrek*, 1/60.

³⁵⁹ İbn Hacer, *İthâfû'l-mehera*, 8/60.

³⁶⁰ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/296.

³⁶¹ İbn Hacer, *İthâfû'l-mehera*, 5/70.

olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre hadis İmam Müslim'in şartına uymamakta ve sahih değil zayıf mertebesinde olduğu anlaşılmaktadır.

238 numaralı hadis için Hâkim, Müslim'in şartına göre senedin sahih olduğu tabirini kullanmıştır.³⁶² Ali b. Medînî, senedin ravilerinden Abdullah b. Kays en-Nehaî'nin meçhul olduğunu, ondan sadece Davud b. Ebî Hind'in rivayet ettiğini belirtmiştir.³⁶³ Buna göre Abdullah b. Kays meçhûlü'l-'ayndır ve bu hadis zayıftır.

263 numaralı hadis ile ilgili Hâkim Müslim'in şartına göre sahih olduğunu ifade etmiştir.³⁶⁴ İbn Hacer ise bu hadiste inkıta olduğunu, hadisin ravilerinden Abdullah b. Habbâb b. Eret'in (öl. 38/658) hicri 38 yılında Hz. Ali'nin Haricilerle savaştığı zaman öldürüldüğünü, Hâkim'in bu rivayetini görene kadar ravilerden Simâk b. Harb'ın (öl. 123/741) onunla karşılaşmadığını zannettiğini, Hâkim'in bu durumu araştırıp eserine koymuş olabileceğini ifade etmiştir.³⁶⁵ Ancak İbn Hacer başka bir eserinde Simâk b. Harb'ın Abdullah b. Habbâb ile karşılaşmadığını belirtmiştir.³⁶⁶ Abdullah b. Ahmed b. Hanbel babasına Simâk b. Harb'ın Abdullah b. Habbâb'tan hadis dinleyip dinlemediğini sormuş, Ahmed b. Hanbel de dinlemediğini söylemiştir.³⁶⁷ Bu da hadisin Müslim'in şartına uymayıp munkatı' olduğunu göstermektedir.

Hâkim 310 numaralı hadiste üç farklı sened zikretmiş ve hadisin sonunda hadisin Müslim'in şartına göre sahih olduğunu ifade etmiştir.³⁶⁸ İbnü'l-Mülakkın, Müslim'in bu hadisi tahrir etmeyip bu hadisin durumunu hocası Buhârî'ye sorduğunu, o da bu senedde illet olduğunu, bu illetin sebebinin hadisin ravilerinden Ebü'z-Zübeyr'in (öl. 126/743-44)

---

³⁶² Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/319.

³⁶³ İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 5/365.

³⁶⁴ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/334.

³⁶⁵ İbn Hacer, *İthâfû'l-mehera*, 4/417.

³⁶⁶ İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 5/196.

³⁶⁷ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, thk. Vasiyullah Muhammed Abbas (Riyad, Dârü'l-hânî, 1422/2001), 3/212.

³⁶⁸ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/365.

Ebû Sâlih'ten (öl. 101/719-20) hadis işitmemiş olması şeklindeki görüşünü nakletmiştir.³⁶⁹ Ancak Mizzî (öl. 742/1341), Ebû Sâlih'in ve Ebû'z-Zübeyr'in biyografilerinde Ebû'z-Zübeyr'in Ebû Sâlih'ten hadis rivayet ettiğini vurgulamıştır.³⁷⁰ Her ne kadar İbnü'l-Mülakkın'ın yaptığı eleştiri bu cihetiyle doğru olmasa da Ebû'z-Zübeyr ve senedin ravilerinden İbn Cüreyc'in (öl. 150/767) müdellis olduğu birçok muhaddis tarafından söylenmiştir.³⁷¹ Bu durumda hadisin sıhhatine zarar vermekte ve hadisi zayıf mertebesine düşürmektedir.

Hâkim 316 numaralı hadisin Şeyhayn'ın şartına göre sahih olduğunu zikretmiştir.³⁷² Zehebî bu hadisin senedinde inkıta olduğunu belirtmiş ancak seneddeki inkıtanın sebebini açıklamamıştır.³⁷³ İbnü'l-Mülakkın ise senedin ravilerinden Abdullah b. Şakîk'in hadisini sadece Müslim'in tahrir ettiğini, Buhârî'nin tahrir etmediğini, bu ravinin Hz. Ali'ye ağır sözler söylediğini ifade etmiştir.³⁷⁴ Her ne kadar bu hadisi Buhârî tahrir etmese de hadisin sıhhati ve ittisali noktasında bir sorun görünmemektedir. Buna göre Zehebî'nin tenkidinin pek isabetli olmadığı anlaşılmaktadır.

Hâkim 371 numaralı hadisin Şeyhayn'ın şartına göre sahih olduğunu aktarmıştır.³⁷⁵ Zehebî hadiste inkıta olduğunu söylemiş ancak inkıtanın nerede ve hangi ravide olduğunu açıklamamıştır.³⁷⁶ Hadisin ravilerinin biyografileri incelendiğinde bir ravi dışında bütün ravilerin birbirinden hadis aldığı görülmektedir. Ravilerden Muhammed b. Zeyd hadisi Ebû Hüreyre'den nakletmiştir ancak Muhammed b. Zeyd'in biyografisine bakıldığında

---

³⁶⁹ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî İbnü'l-Mülakkın, *Muhtasaru istidrâki'l-hâfiz ez-Zehebî*, thk. Abdullah b. Hamd – Sa'd b. Abdullah b. Abdülaziz (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1411/1990), 1/84.

³⁷⁰ Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980), 8/515, 26/402.

³⁷¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî ez-Zehebî, *el-Kâşif*, thk. Muhammed Avvâme – Muhammed Ahmed el-Hatîb (Cidde: Dâru'l-Kıble, 1413/1992), 2/216; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 506; a.mlf., *Tehzîbu't-tehzîb*, 6/406; a.mlf., *Tabakâtü'l-müdellisîn*, thk. Asım b. Abdullah el-Karyûnî (Amman: Mektebetü'l-Menâr, 1403/1983), 41, 45.

³⁷² Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/368.

³⁷³ Zehebî, *Telhîsü'l-Müstedrek*, 1/92.

³⁷⁴ İbnü'l-Mülakkın, *Muhtasaru istidrâk*, 1/88.

³⁷⁵ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/401.

³⁷⁶ Zehebî, *Telhîsü'l-Müstedrek*, 1/108.

hadis aldığı sahabeler arasında Ebû Hüreyre sayılmamakta bu da ondan hadis almadığını göstermektedir.³⁷⁷ Seneddeki intikanın buradan kaynaklandığı görülmektedir.

Hâkim 428 numaralı hadisin Şeyhayn'ın şartına göre sahih olduğunu belirtmiştir.³⁷⁸ Zehebî bu hadisin senedinde inkıta olduğunu zikretmiştir.³⁷⁹ Kaynaklarda ravilerin biyografilerine bakıldığında Mus'ab b. Sa'd'ın Hz. Hafsa'dan (öl. 45/665 [?]) hadis işitmediği görülmektedir.³⁸⁰ Bu durumun Zehebî'nin tespitinin haklı olduğunu ve hadisin sahih değil zayıf mertebesinde olduğunu ortaya koymaktadır.

Hâkim 439 numaralı hadisi naklettikten sonra hadisin Müslim'in şartına göre sahih olduğunu ifade etmiştir.³⁸¹ İbn Hacer ise Hâkim'in *Târîhu Nisâbûr* isimli eserinde bu senedin ravilerinden Sehl b. Ammâr'ın hadis uydurduğunu söylediğini, buna rağmen Sehl b. Ammâr'ın rivayetini nasıl *Müstedrek*'e aldığına şaşırdığını söyleyerek Hâkim'i tenkit etmiştir.³⁸² *Târîhu Nisâbûr*'un elimizde bulunan nüshalarında bu ravi hakkında herhangi bir bulguya rastlanılmamıştır. Muhtemelen İbn Hacer kitaptaki bu ifadeyi görmüş ve buna göre bir değerlendirmede bulunmuştur.

Hâkim 440 numaralı hadisin Şeyhayn'ın şartına göre sahih olduğunu ve hadiste herhangi bir illet olmadığını belirtmiştir.³⁸³ İbn Hacer bu hadiste illet olduğunu, bu illetin de senedde var olan bir inkıta olduğunu aktarmıştır. Hâkim'in vermiş olduğu bu hüküm onun hadisleri hatırlamada zayıf olduğunu göstermektedir. Çünkü 353 ve 354 numaralı hadisleri naklettikten sonra Hâkim, Şeyhayn'ın bu iki hadisin senedinde bulunan Amr b. Ebî Nuayme ile ihticâc etmediğini söylemiş,³⁸⁴ buna rağmen 440 numaralı hadisin

---

³⁷⁷ İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 9/172.

³⁷⁸ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/436.

³⁷⁹ Zehebî, *Telhîsü'l-Müstedrek*, 1/123.

³⁸⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 28/25; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 10/160.

³⁸¹ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/442.

³⁸² İbn Hacer, *İthâfü'l-mehera*, 15/603.

³⁸³ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/443.

³⁸⁴ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/390.

Şeyhayn'ın şartına göre sahih olduğuna hükmetmiştir. Muhaddisler Hâkim'in bu yaptığından dolayı onun mütesâhil olduğunu vurgulamışlardır.³⁸⁵

Hâkim 453 numaralı hadisin Şeyhayn'ın şartına göre sahih olduğunu ve hadiste herhangi bir illet bulunmadığını söylemiştir.³⁸⁶ İbn Hacer bunun doğru olmadığı, senedin munkatı olduğunu, hadisin ravilerinden Sâlim b. Ebi'l-Ca'd ile Sevbân (öl. 54/674) arasında bir kopuk olduğunu vurgulamıştır.³⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, Sâlim'in Sevbân'dan hadis duymadığını aralarında Ma'dân b. Ebî Talha olduğunu ve hadislerinin sahih olmadığını ifade etmiştir.³⁸⁸ Buna göre hadis munkatı' ve zayıftır.

Hâkim 468 numaralı hadisin Şeyhayn'ın şartına göre sahih olduğunu, hadis ravilerinden İyâz'ın, İyâz b. Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh olduğunu dile getirmiştir.³⁸⁹ İbn Hacer, Hâkim'in zikredilen ravi hakkında zihninin karıştığını ve Hâkim'in söylediğinin doğru olmadığını söylemiştir.³⁹⁰ Çünkü Şeyhayn bu raviyle ihticâc etmemiştir. Senedde geçen İyâz'ın İyâz b. Hilâl olması daha doğrudur.

Hâkim 521 numaralı hadisin Müslim'in şartına göre sahih olduğunu söylemiştir.³⁹¹ İbnü'l-Mülakkın muhaddislerin birçoğunun bu hadisi kabul etmediklerini vurgulamıştır.³⁹² Bunun sebebi olarak senedin ravilerinden olan aynı zamanda siyer ve megâzî yazarı İbn İshak'ın bulunmasıdır. İbn İshak büyük bir tarihçidir ancak hadisleri nakletme noktasında muhaddisler tarafından çok tenkit edilmiş birisidir. Muhaddisler onu zayıf ve meçhul ravilerden aldığı rivayetleri tedlis yaparak rivayet ettiğinden dolayı müdellis raviler

---

³⁸⁵ İbn Hacer, *İthâfû'l-mehera*, 15/596.

³⁸⁶ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/456.

³⁸⁷ İbn Hacer, *İthâfû'l-mehera*, 3/33.

³⁸⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/181.

³⁸⁹ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/466.

³⁹⁰ İbn Hacer, *İthâfû'l-mehera*, 5/388.

³⁹¹ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/497.

³⁹² İbnü'l-Mülakkın, *Muhtasaru istidrâk*, 1/128.

arasında saymışlardır.³⁹³ Dârekutnî, İbn İshak'ın bu hadisi Muaviye b. Yahya'dan aldığını ve Muaviye'nin zayıf olduğunu söylemiştir.³⁹⁴ Ebû Zür'a İbn İshak'ın Muaviye'den bu hadisi duymadığını ve tedlis yaptığını ifade etmiştir.³⁹⁵ İbnü'l-Mülakkın Hâkim'in "*Müslim'in şartına göre sahihtir.*" sözüne itiraz etmiş, Müslim'in İbn İshak'ın rivayetleriyle ihticâc etmediğini, onun rivayetini mütâbî olarak zikrettiğini ve muhaddislerin çoğunun ihticâc etmediği ravilerin rivayetlerini mütâbî olarak zikretme adetlerinin olduğunu belirtmiştir.³⁹⁶ Aktarılanlara göre zikredilen hadis sahih olmayıp zayıf mertebesindedir.

Hâkim 556 numaralı hadisin Müslim'in şartına göre sahih olduğunu söylemiştir.³⁹⁷ İbn Hacer hadisin senedindeki ravilerden Hüreys b. Ebî Matar'ın zayıf olduğunu, Müslim'in ne asıl olarak ne de şahid olarak onun hadisini tahrir etmediğini vurgulamıştır.³⁹⁸ Bu da hadisin Müslim'i şartına uymadığını ve zayıf olduğunu göstermektedir.

Hâkim 560 numaralı hadisin ravilerinin hepsinin sika olduğunu ve hadisin Buhârî'nin şartına göre sahih olduğunu belirtmiştir.³⁹⁹ İbn Hacer, Yahyâ b. Maîn'in hadisin ravilerinden Yusuf b. Halid'i tekzip ettiğini aktarmıştır.⁴⁰⁰ Bu ravinin biyografisinin anlatıldığı rical kitaplarına baktığımızda sadece Yahyâ b. Maîn'in değil daha birçok muhaddisin onun hadis uydurduğuna dair açıklamalarını görmek mümkün.⁴⁰¹ Bu da hadisin sahih değil uydurma olduğunu ortaya çıkartmaktadır.

---

³⁹³ İbn Hacer, *Tabakâtü'l-müdekkisîn*, 51.

³⁹⁴ Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *el-İlelî'l-vâride fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye*, thk. Mahfûzü'r-Rahman Zeynullah (Riyad: Dâru Taybe, 1405/1985), 14/92.

³⁹⁵ İbn Hacer, *İthâfû'l-mehera*, 17/180.

³⁹⁶ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî İbnü'l-Mülakkın, *el-Bedrü'l-münîr*, thk. Mustafa Ebu'l-Gayt vd. (Riyad: Dâru'l-Hicre, 1425/2004), 2/15.

³⁹⁷ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/517.

³⁹⁸ İbn Hacer, *İthâfû'l-mehera*, 17/532.

³⁹⁹ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/ 520.

⁴⁰⁰ İbn Hacer, *İthâfû'l-mehera*, 7/522.

⁴⁰¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 32/423-424.

Hâkim 832 numaralı hadisin Şeyhayn'ın şartına göre sahih olduğunu belirtmiştir.⁴⁰² Ancak İmam Tirmizî, Buhârî'nin bu senedde bulunan Züheyr b. Muhammed'in rivayet ettiği hadislerin uydurma olabileceğine dair görüşünü aktarmıştır. Aynı şekilde Ahmed b. Hanbel onu zayıf kabul etmiştir. Tirmizî bu ravinin münker rivayetleri bulunduğunu da belirtmiştir.⁴⁰³

Hâkim 841 numaralı hadisin Şeyhayn'ın şartına göre sahih olduğunu aktarmıştır.⁴⁰⁴ İbn Hacer bunun doğru olmadığını, seneddeki ravilerden Muhammed b. Kâsım el-Esedî'nin son derece zayıf bir ravi olduğunu, Ahmed b. Hanbel ve bazı muhaddislerin onu tekzip ettiğini dile getirmiştir.⁴⁰⁵

Hâkim 915 numaralı hadisin Şeyhayn'ın şartına göre sahih olduğunu ve bu hadiste herhangi bir illet olmadığını dile getirmiştir.⁴⁰⁶ İbn Ebî Hâtim bu hadisin durumunu babasını Ebû Hâtim er-Râzî'ye sormuş o da bu hadisin münker olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰⁷ Bunun sebebi de seneddeki ravilerden 'Alâ' b. İsmail'in kimlik bilgisi bilinmemekte ve bu hadiste teferrüd etmektedir. Mütেকaddim muhaddislere göre münkerliğin alameti ravinin kimlik bilgisinin bilinmemesi ve ravinin teferrüd etmesidir.⁴⁰⁸ Bu da hadisin Hâkim'in söylediği gibi sahih ve Şeyhayn'ın şartına uygun olmadığını göstermektedir.

Hâkim 1007 numaralı hadisin Müslim'in şartına göre sahih olduğunu ve Şeyhayn'ın bu hadisi tahric etmediğini ifade etmiştir.⁴⁰⁹ Ancak bu görüş doğru değildir.

---

⁴⁰² Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 2/53.

⁴⁰³ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-'İlel'ü'l-kebîr*, thk. Subhî es-Sâmirâî vd. (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1409/1989), 380.

⁴⁰⁴ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 2/57.

⁴⁰⁵ İbn Hacer, *İthâf'ü'l-mehera*, 15/721.

⁴⁰⁶ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 2/97.

⁴⁰⁷ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-'İlel*, thk. Sa'd b. Abdullah el-Hamîd vd. (Riyad: Matba'atü'l-Humeyzî, 1427/2006), 2/492.

⁴⁰⁸ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *es-Sahîh*, thk. Abdülmalik Mücahid (Riyad: Dârü's-Selâm, 1421/2000), "Mukaddime", 6; İbn Hacer, *İthâf'ü'l-mehera*, 2/60.

⁴⁰⁹ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 2/145.

Çünkü hadisin ravilerinden Minhâl b. Halife pek çok muhaddis tarafından zayıf kabul edilmiştir.⁴¹⁰ Buna göre hadis sahih değil zayıf olmaktadır.

Hâkim 1019 numaralı hadisin Müslim'in şartına göre sahih olduğunu söylemiştir.⁴¹¹ İmam Zehebî ve İbn Hacer bunun doğru olmadığını bu senedde inkıta olduğunu söyleyerek Hâkim'i tenkit etmişlerdir. Seneddeki ravilerden Halid b. Ma'dân ile Muaz b. Cebel (öl. 17/638) arasında kopukluk bulunmaktadır.⁴¹² Ebû Hâtim er-Râzî, Halid b. Ma'dân'ın Muaz b. Cebel ile karşılaşmadığını aralarında iki ravinin düştüğünü belirtmektedir.⁴¹³ Buna göre hadiste kopukluk vardır. Bu da hadisin İmam Müslim'in şartına uymadığını ve sahih değil zayıf olduğunu ortaya çıkartmaktadır.

Hâkim 1023 numaralı hadisi naklettikten sonra Şeyhayn'ın bu hadisin senedindeki ravilerden Yahya b. Ebî Süleyman dışındaki bütün ravilerle ihticâc ettiği, Yahya b. Ebî Süleyman hakkında herhangi bir cerh olmadığını ifade etmiştir.⁴¹⁴ Ancak Yahya b. Ebî Süleyman hakkında herhangi bir cerh olmadığı görüşü doğru değildir. Çünkü İmam Buhârî onun münkerü'l-hadîs olduğunu söyleyerek onu cerh etmiştir. İmam Buhârî'nin bu ifadesi de o ravinin cerh edildiğini göstermeye yeterlidir.⁴¹⁵

Hâkim 1070 numaralı hadisi naklettikten sonra bu hadisin Şeyhayn'ın şartına göre sahih olduğunu söylemiştir.⁴¹⁶ Zehebî ise senedde bir inkıta olduğunu, Atâ b. Yesâr'ın (öl. 103/721) Ebû Zer'i görmediğini onun zamanına yetişmediğini söylemiştir.⁴¹⁷ İbn Hacer de bu senedde inkıta olduğunu düşündüğünü dile getirmiştir.⁴¹⁸ Muhtemelen İbn Hacer, Zehebî'nin bu görüşünü kabul etmiş ve ona tabi olmuştur. Ancak bu görüşlerin doğru

---

⁴¹⁰ Zehebî, *Telhîsü'l-Müstedrek*, 1/270; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 10/318-319.

⁴¹¹ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 2/150.

⁴¹² Zehebî, *Telhîsü'l-Müstedrek*, 1/272; İbn Hacer, *İthâfî'l-mehera*, 13/233.

⁴¹³ İbn Ebî Hâtim, *el-Merâsîl*, 52.

⁴¹⁴ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 2/152.

⁴¹⁵ İbn Hacer, *İthâfî'l-mehera*, 14/640-641.

⁴¹⁶ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 2/181.

⁴¹⁷ Zehebî, *Telhîsü'l-Müstedrek*, 1/287.

⁴¹⁸ İbn Hacer, *İthâfî'l-mehera*, 14/173.

olmadığı, Atâ b. Yesâr'ın biyografisinin anlatıldığı yerlerde onun Ebû Zer'den hadis aldığı ve bunları rivayet ettiği açıktır.⁴¹⁹ Buna göre Hâkim'e yapılan bu tenkitler pek isabetli değildir ve sened munkatı değil muttasıldır.

Hâkim 1103 numaralı hadisin Şeyhayn'ın şartına göre sahih olduğunu dile getirmiştir.⁴²⁰ Ancak bu doğru değildir. Çünkü senedde inkıta vardır. Ebû Dâvûd bu hadisi eserinde naklettikten sonra hadisin mürsel olduğunu söylemiştir.⁴²¹ Yahyâ b. Maîn, bu hadisin muttasıl olarak rivayetinin hatalı olduğunu, bu hadisi Atâ'nın mürsel olarak rivayet ettiğini, hatanın kaynağının hadisin ravilerinden Fadl b. Musa es-Sînânî'den kaynaklandığını, onun hadisi Abdullah b. Sâib'e (öl. 70/689-90) dayandırarak muttasıl bir şekilde rivayet etmesini hata olduğunu vurgulamıştır.⁴²² Bu ifadelerle göre hadisin muttasıl değil mürsel olduğunu ve Şeyhayn'ın şartına uygun olmadığını söylemek daha doğru olacaktır.

Hâkim 1203 numaralı hadisin Şeyhayn'ın şartına göre sahih olduğunu söylemiştir.⁴²³ Ancak Zehebî bunun doğru olmadığını, bu hadisin münker şazz olduğunu, hadisin uydurma olmasından endişelendiğini, senedin Velîd b. Müslim dışında sahih olduğunu ifade etmiştir.⁴²⁴ İmam Tirmizî bu hadisi eserinde naklettikten sonra hadisin garib olduğunu bunun sebebinde hadisi bu cihetiyle sadece Velîd b. Müslim'in rivayet ettiğini söyleyerek seneddeki garabeti açıklamıştır.⁴²⁵ Tabakat kitaplarına bakıldığında her ne kadar Velîd bazı alimler tarafından tevsik edilse de o özellikle kezzâb ravilerden aldığı

---

⁴¹⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 20/126; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/25; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 7/218.

⁴²⁰ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 2/198.

⁴²¹ Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 2/360.

⁴²² Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri el-Bağdâdî Yahyâ b. Maîn, *Târîhu İbn Maîn*, thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf (Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî, 1399/1979), 3/15.

⁴²³ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 2/247.

⁴²⁴ Zehebî, *Telhîsü'l-Müstedrek*, 1/317.

⁴²⁵ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 5/457.

rivayetlerde tedlis yapmış ve alimler tarafından müdellis olarak kabul edilmiştir.⁴²⁶ Bu da hadisin sıhhatine zarar veren bir kusur olduğu için hadisi zayıf mertebesine düşürmektedir.

5.3.2. Hâkim'in Sahih Kabul Ettiği Rivayetler

42 numaralı hadisin senedindeki ravilerden Abdülaziz b. el-Husayn b. et-Tercümân Hâkim tarafından sika kabul edilmiştir.⁴²⁷ Ancak Zehebî muhaddislerin bu raviyi zayıf kabul ettiğini söylemiştir.⁴²⁸ İbn Hacer de bu ravinin zayıf olduğuna dair pek çok muhaddislerin görüşünü aktardıktan sonra Hâkim'in bu raviyi sika olarak kabul etmesine şaşırdığını ifade etmektedir.⁴²⁹ Buna göre hadis sahih değil zayıf hükmündedir.

59 numaralı hadis hakkında Hâkim herhangi bir illet olmadığını söylemektedir.⁴³⁰ Ancak Zehebî bu hadiste illet olduğunu, bu illetin senedde var olan bir kopukluk olduğunu, ravilerden Ebû Sahr'ın Ebû Hâzim ile karşılaşmadığını ifade etmektedir.⁴³¹ İbn Hacer ise seneddeki kopukluğun Ebû Hâzim tarafından olduğunu Ebû Hüreyre (öl. 58/678) ile karşılaşmadığını aralarında Ebû Sâlih isimli bir ravi olduğunu ve bu ravinin seneden düştüğünü aktarmaktadır.⁴³² Hadisteki bu inkıta sebebiyle hadis zayıf mertebesine düşmektedir.

78 numaralı hadiste Hâkim senedin ravilerinden Hasan'ın İmrân b. Husayn'dan (öl. 52/672) hadisi rivayet ettiğini dile getirmiştir.⁴³³ Ali b. Medîni (öl. 234/848-49) ve Ebû

---

⁴²⁶ Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *ed-Duafâ ve 'l-metrûkûn*, thk. Abdürrahim Muhammed el-Kaşkarî (Medine: Mecelletü'l-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1404/1984), 3/139; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 31/86-99; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 4/347, 348; İbn Hacer, *Tabakâtü'l-müdellisîn*, 51; a.mlf., *Takribü't-tehzîb*, 584; a.mlf., *Lisânü'l-mîzân*, 6/471.

⁴²⁷ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/194.

⁴²⁸ Zehebî, *Telhîsü'l-Müstedrek*, 1/17.

⁴²⁹ İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, 5/202-203.

⁴³⁰ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/207.

⁴³¹ Zehebî, *Telhîsü'l-Müstedrek*, 1/23.

⁴³² İbn Hacer, *İthâfû'l-mehera*, 14/541.

⁴³³ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/221.

Hâtîm er-Râzî Hasan'ın İmrân b. Husayn'dan hadis işitmediğini ifade etmişlerdir.⁴³⁴ Bu da senedde bir kopukluk olduğunu ve bu iki ravi arasında bir ravinin düştüğünü göstermektedir.

82 numaralı hadis hakkında Hâkim sahih olduğunu ifade etmiştir.⁴³⁵ İbnü'l-Mülakkın hadisin munkatı olduğunu, bunun sebebinin hadisin ravilerinden İshak b. Yahya'nın hadisi Ubâde b. Sâmit'ten (öl. 34/654) rivayet ettiğini, halbuki İshak'ın Ubâde b. Sâmit ile karşılaşmadığını ve onun zamanına yetişmediğini vurgulamıştır.⁴³⁶ Buna göre Hâkim'in sahih hükmü doğru değildir ve hadis zayıftır.

Hâkim 220 numaralı hadisin isnadının sahih olduğunu, Şeyhayn'ın hadis ravilerden Muhammed b. Sâbit el-Bünânî ile ihticâc etmediğini, onun az hadis rivayet ettiğini ve hadislerinin toplanabileceğini dile getirmiştir.⁴³⁷ Zehebî ise muhaddislerden birçok kişinin Muhammed b. Sâbit'i zayıf kabul ettiğini ve bu hadisin de münker olduğunu söylemiştir.⁴³⁸ Doğru olan görüş budur. Çünkü tabakat kitaplarına baktığımızda Muhammed b. Sâbit el-Bünânî'nin çoğu muhaddis tarafından zayıf kabul edilip tenkit edildiği ortaya çıkacaktır.⁴³⁹ Bu da hadisin zayıf olduğunu göstermeye yeterlidir.

Hâkim 226 numaralı hadisin ravilerinden Abdülcebbâr b. Abbas'ın rivayet ettiği hadislerin toplanacağını söylemiştir.⁴⁴⁰ Zehebî ise onu bazı muhaddislerin sika kabul ettiğini ancak Ebû Nuaym el-Mülâî'nin (öl. 219/834) onu tekzib ettiğini ve rivayet edilen bu hadisin sabit olmadığını zikretmiştir.⁴⁴¹ Ancak Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, Ebû

---

⁴³⁴ İbn Ebî Hâtîm, *el-Merâsîl*, 38.

⁴³⁵ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/223.

⁴³⁶ İbnü'l-Mülakkın, *Muhtasarü istidrâk*, 1/63.

⁴³⁷ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/307.

⁴³⁸ Zehebî, *Telhîsü'l-Müstedrek*, 1/66.

⁴³⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 24/547-549.

⁴⁴⁰ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/312.

⁴⁴¹ Zehebî, *Telhîsü'l-Müstedrek*, 1/68.

Dâvûd ve Ebû Hâtim er-Râzî gibi büyük muhaddisler onu tevsik etmiştir.⁴⁴² Burada çoğunluk alimin görüşünün alınması daha isabetli olacaktır.

Hâkim 283 numaralı hadisin isnadının sahih olduğunu, senedin ravilerinden Müslim b. Hâlid'in Mekke ehlinin imamı ve müftüsü olduğunu vurgulamıştır.⁴⁴³ İbn Hacer ise Buhârî ve Müslim'in Müslim b. Hâlid'in münkerü'l-hadîs olduğunu ifade ettiklerini aktarmıştır.⁴⁴⁴ Tirmizî de Buhârî'ye Müslim b. Hâlid'in rivayet ettiği bir hadisi sormuş, Buhârî de onun zâhibü'l-hadîs olduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁵ Bu da hadisin sahih olmayıp zayıf hadisin kısımlarından olan münker hadis kategorisine girdiğini ifade etmeye yeterli bir sebeptir.

Hâkim 403 numaralı hadisi naklettikten sonra şöyle söylemiştir: “*Abdürrezzâk (öl. 211/826-27) İbrahim b. Meymûn el-‘Adenî’yi tadil etmiştir.*”⁴⁴⁶ İbn Hacer ise bunun doğru olmadığını Abdürrezzâk'ın onu tadil etmeyip zayıf kabul ettiğini aktarmıştır.⁴⁴⁷ Ancak Moğultay b. Kılıç (ö. 762/1361), Abdürrezzâk'ın onu abid ve müctehidlerden kabul ettiğini aktarmıştır.⁴⁴⁸ Doğru olan görüş budur ve İbn Hacer'in tenkidi pek isabetli değildir.

Hâkim 414 numaralı hadisi aktardıktan sonra hadisin sahih olduğunu, ravilerden Kesîr b. Ebî Kesîr hakkında muhaddislerden herhangi bir cerh gelmediğini ifade etmiştir.⁴⁴⁹ Ancak İbn Hacer Yahyâ b. Maîn, Ebû Hâtim er-Râzî ve İbn Hibbân'ın onu zayıf kabul ettiğini vurgulamıştır.⁴⁵⁰ Fakat İbn Hacer'in zikrettiği alimlerin eserlerine

---

⁴⁴² İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 6/103.

⁴⁴³ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/345.

⁴⁴⁴ İbn Hacer, *İthâfü'l-mehera*, 13/274.

⁴⁴⁵ Tirmizî, *el-İlelü'l-kebîr*, 191.

⁴⁴⁶ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/420.

⁴⁴⁷ İbn Hacer, *İthâfü'l-mehera*, 7/297.

⁴⁴⁸ Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû tehzîbi'l-kemâl*, thk. Adil b. Muhammed – Üsâme b. İbrahim (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîsiyye, 1422/2002), 1/304.

⁴⁴⁹ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/426.

⁴⁵⁰ İbn Hacer, *İthâfü'l-mehera*, 4/258.

bakıldığında onlardan sadece Yahyâ b. Maîn'in Kesîr b. Ebî Kesîr'i zayıf kabul ettiği Ebû Hâtim er-Râzî ve İbn Hibbân'ın tevsik ettiği görülmektedir.⁴⁵¹ Buna göre hadis zayıf mertebesine düşmemekte olsa olsa hasen mertebesine düşebileceği söylenebilir.

Hâkim 437 numaralı hadisin isnadının sahih olduğunu, senedin ravilerinden Ömer b. Râşid'in hadis şeyhi olduğunu aktarmıştır.⁴⁵² Fakat bu ravinin durumu Hâkim aktardığı gibi değildir. Çünkü Ebû Hâtim er-Râzî onun uydurma rivayetleri olduğunu vurgulamıştır. İbn Ebî Hâtim kendisinin genç şaşında bildiği bu durumu Ömer b. Râşid'den hadis yazan ve rivayet eden Yakup b. Süfyân'ın nasıl böyle bir şey yaptığına şaşırdığını dile getirmiştir.⁴⁵³ Ukaylî (öl. 322/934), Ömer b. Râşid'in münkerü'l-hadîs olduğunu söylemiştir.⁴⁵⁴ İbn Hibbân, Ömer b. Râşid'in hadis uydurduğunu belirtmiştir.⁴⁵⁵ Zehebî ve İbn Hacer, Ömer b. Râşid'in vâh bir ravi olduğunu söyledikten sonra Ebû Hâtim'in görüşünü nakletmişlerdir.⁴⁵⁶ Aktarılan görüşler ışığında hadis zayıf hadisin kısımlarından olan münker hadis mertebesinde olduğu anlaşılmaktadır.

Hâkim 438 numaralı hadisin isnadının sahih olduğunu, Saîd b. Müseyyeb'in (öl. 94/713) Hz. Ömer'den hadis işitip işitmediği hususunda alimler arasında ihtilaf olduğunu muhaddislerin cumhurunun Saîd b. Müseyyeb'in Hz. Ömer'den hadis işittiği görüşünde olduğunu söylemiştir.⁴⁵⁷ Zehebî bu hadisin münker olduğunu söylemiş ancak münkerliğin sebebini açıklamamıştır.⁴⁵⁸ Muhtemelen Zehebî Saîd b. Müseyyeb'in Hz. Ömer'den hadis işitmediğini düşündüğü için bu hadisin münker olduğu şeklinde hükmetmiş olabilir. Ancak bu doğru değildir. Çünkü rical kitaplarında Saîd b. Müseyyeb'in hadis aldığı kişiler

---

⁴⁵¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/156; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *es-Sikât*, thk. Muhammed Abdülmun'im Han (Haydarabad: Dairetü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973), 7/350; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 8/428

⁴⁵² Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/441.

⁴⁵³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/108.

⁴⁵⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Ukaylî, *ed-Du'afâ*, thk. Ebû Yahya el-Haddâd (Kahire: Dârü't-Te'sîl, 1435/2014), 3/19.

⁴⁵⁵ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, thk. Mahmud İbrahim Zâ'id (Halep: Dârü'l-Va'î, 1396/1976), 2/93.

⁴⁵⁶ Zehebî, *Telhîsü'l-Müstedrek*, 1/126; İbn Hacer, *İthâfû'l-mehera*, 8/52.

⁴⁵⁷ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/442.

⁴⁵⁸ Zehebî, *Telhîsü'l-Müstedrek*, 1/126.

arasında Hz. Ömer de zikredilmektedir.⁴⁵⁹ Bu da hadisin münker olmadığını ve hadiste herhangi bir problem olmadığını göstermektedir.

Hâkim 534 numaralı hadisin ravilerinden Âmir b. Şakîk hakkında herhangi bir eleştiri bilmediğini ifade etmiştir.⁴⁶⁰ Zehebî bunun doğru olmadığını Yahyâ b. Maîn'in onu zayıf kabul ettiğini söylemiştir.⁴⁶¹ Hâkim zikrettiği bu hadisin sahih şahid hadisleri olduğunu dile getirmiş ve bu hadisten sonra onlar zikremiştir. Ancak İbn Hacer Hâkim'in bu sözünün doğru olmadığını, sahih olarak iddia ettiği hadisin illetli olduğunu, Hâkim'in şahid olarak getirdiği hadislerin ilkinin senedinde bulunan Abdülkerim'e nisbeti noktasında vehmettiğini ve cumhurun onu zayıf kabul ettiğini vurgulamıştır.⁴⁶² İmam Tirmizî, Süfyân b. Uyeyne'nin (öl. 198/814) Abdülkerim'in Hassân b. Bilal'den bu hadisi işitmediğine dair sözünü nakletmiştir.⁴⁶³ İbn Ebî Hâtim babasına bu hadisin sahih olup olmadığını sormuş, Ebû Hâtim er-Râzî de eğer bu hadis sahih olsaydı İbn Ebî Arûbe'nin kitaplarında yer alacağını dile getirmiştir.⁴⁶⁴ Ali b. Medîni hadisin ravilerinden Katâde'nin bu hadisi sadece Abdülkerim'den dinlediğini ifade ederek hadisteki illeti açıklamıştır.⁴⁶⁵

Hâkim 615 numaralı hadisi naklettikten sonra bu seneddeki hiçbir ravi hakkında cerh bulunmadığını vurgulamıştır.⁴⁶⁶ Zehebî bunun doğru olmadığını senedin ravilerinden Muhammed b. Yezid'in meçhul olduğunu belirtmiştir.⁴⁶⁷ Muhammed b. Yezid'in meçhul olduğunu Ebû Hâtim er-Râzî, Ahmed b. Hanbel ve Dârekutnî de ifade etmişlerdir.⁴⁶⁸

---

⁴⁵⁹ Mizzî, *Tehzîbü 'l-kemâl*, 11/68.

⁴⁶⁰ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/505.

⁴⁶¹ Zehebî, *Telhîsü 'l-Müstedrek*, 1/149.

⁴⁶² İbn Hacer, *İthâfû 'l-mehera*, 11/719.

⁴⁶³ Tirmizî, *Sünenü 't-tirmizî*, 1/85.

⁴⁶⁴ İbn Ebî Hâtim, *el- 'Îlel*, 1/488.

⁴⁶⁵ İbn Hacer, *İthâfû 'l-mehera*, 11/719.

⁴⁶⁶ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/552.

⁴⁶⁷ Zehebî, *Telhîsü 'l-Müstedrek*, 1/171.

⁴⁶⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu 't-tehzîb*, 9/524.

Hâkim 632 numaralı hadisin sahih olduğunu, senedin ravilerinden Osman b. Sa‘d’ın sika olduğunu söylemiştir.⁴⁶⁹ İbn Hacer bunun doğru olmadığını ve muhaddislerin onun zayıf olduğu konusunda ittifak ettiklerini belirtmiştir.⁴⁷⁰

Hâkim 644 numaralı hadisin ravilerinden Ali b. Zabyân’ın sadûk bir ravi olduğunu zikretmiştir.⁴⁷¹ Zehebî bunun doğru olmadığını, bu ravinin vâh ravi olduğunu, Nesâî’nin onun sika olmadığı şeklinde bir nakil yapmıştır.⁴⁷² Buhârî, Ebû Hâtim er-Râzî ve Nesâî onun münkerü’l-hadîs olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁷³ İbn Hibbân onun rivayetleriyle ihticâc edilmeyeceğini vurgulamıştır.⁴⁷⁴ Yahyâ b. Maîn’den gelen bir rivayette onun pis bir kezzâb olduğunu söylemiştir.⁴⁷⁵

Hâkim 661 numaralı hadisin ravilerinden İsa b. el-Müseyyeb hakkında herhangi bir cerh bulunmadığını ve hadisi sahih olduğunu belirtmiştir.⁴⁷⁶ Ebû Hâtim er-Râzî ve Ebû Zûr’a bu ravinin kavî olmadığını dile getirmiştir.⁴⁷⁷ Ebû Dâvûd ve Nesâî ise onun zayıf olduğunu söylemişlerdir.⁴⁷⁸

Hâkim 712 numaralı hadisi naklettikten sonra bu hadisin senedinin sahih olduğunu, Şeyhayn’ın hadisi tahrir etmediği ve hadisin ravilerinden Muhammed b. ‘Abbâd’ın hadisini tahrir etmediğini söylemiştir.⁴⁷⁹ İbn Hacer ise Hâkim’i iki yönden eleştirmiştir. Çünkü Ebû Nuaym’dan gelen tarikte Muhammed b. Ammar b. Sa‘d bulunmakta

---

⁴⁶⁹ Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ‘ale’s-sahîhayn*, 1/562.

⁴⁷⁰ İbn Hacer, *İthâfû’l-mehera*, 19/162.

⁴⁷¹ Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ‘ale’s-sahîhayn*, 1/570.

⁴⁷² Zehebî, *Telhîsü’l-Müstedrek*, 1/179.

⁴⁷³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 6/191; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *ed-Duafâ ve’l-metrûkûn*, thk. Muhammed İbrahim Zâhid (Halep: Dârü’l-Va‘î, 1396/1976), 77; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-tehzîb*, 7/342.

⁴⁷⁴ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 2/105.

⁴⁷⁵ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-tehzîb*, 7/342.

⁴⁷⁶ Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ‘ale’s-sahîhayn*, 1/579.

⁴⁷⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 6/288; a.mlf., *el-‘İlel*, 1/549.

⁴⁷⁸ Zehebî, *Telhîsü’l-Müstedrek*, 1/183; Nesâî, *ed-Duafâ ve’l-metrûkûn*, 76.

⁴⁷⁹ Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ‘ale’s-sahîhayn*, 1/611.

Muhammed b. ‘Abbâd bulunmamaktadır. İbn Hacer’in eleştirdiği bir diğer nokta ise Hâkim’in “*Şeyhayn Muhammed b. ‘Abbâd’ın hadisini tahric etmemiştir.*” sözünün doğru olmadığını Şeyhayn’ın onun hadisini tahric ettiğini dile getirmiştir.⁴⁸⁰ Buhârî ve Müslim’in eserleri incelendiğinde Muhammed b. ‘Abbâd’ın rivayet ettiği hadisleri naklettikleri görülmektedir.⁴⁸¹

Hâkim 751 numaralı hadisin ravilerinden Muhammed b. Abdurrahman b. Mücebber’in sika olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸² İbn Hacer bunun doğru olmadığını Yahyâ b. Maîn, Buhârî ve Ebû Zür’a’nın onu zayıf kabul ettiğini aktarmıştır.⁴⁸³

Hâkim 752 numaralı hadisi naklettikten sonra hadisin ravilerinden Muhammed b. Salim’in adaletini ve onun hakkında herhangi bir cerhin yapıldığını bilmediğini zikretmiştir.⁴⁸⁴ Zehebî bu ravinin Ebû Sehl olduğunu ve onun vâh bir ravi olduğunu söylemiştir.⁴⁸⁵ İbn Hacer ise onun zayıflığının maruf olduğunu dile getirmiştir.⁴⁸⁶

Hâkim 759 numaralı hadisin isnadının sahih olduğunu ve herhangi bir illet barındırmadığını söylemiştir.⁴⁸⁷ İbn Hacer buradaki illetin Şerîk’ten rivayet eden ravide olduğunu belirtmiştir.⁴⁸⁸ Zehebî ravilerden Abdullah b. Amr b. Hassân’ı birçok muhaddisin tekzip ettiğini vurgulamıştır.⁴⁸⁹

---

⁴⁸⁰ İbn Hacer, *İthâfû’l-mehera*, 15/584.

⁴⁸¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, *es-Sahîh*, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1423/2002), “Tefsîr”, 11 (No. 4681, 4682); Müslim, “Sıyâm” (No. 2681, 2682).

⁴⁸² Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek ‘ale’s-sahîhayn*, 1/635.

⁴⁸³ İbn Hacer, *İthâfû’l-mehera*, 9/329.

⁴⁸⁴ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek ‘ale’s-sahîhayn*, 1/ 636.

⁴⁸⁵ Zehebî, *Telhîsü’l-Müstedrek*, 1/206.

⁴⁸⁶ İbn Hacer, *İthâfû’l-mehera*, 3/264.

⁴⁸⁷ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek ‘ale’s-sahîhayn*, 2/10.

⁴⁸⁸ İbn Hacer, *İthâfû’l-mehera*, 7/76.

⁴⁸⁹ Zehebî, *Telhîsü’l-Müstedrek*, 1/208.

Hâkim 776 numaralı hadisi aktardıktan sonra İmam Mâlik'in (öl. 179/795) senedin ravilerinden Hârîse b. Muhammed'i zayıf kabul ettiğini halbuki ona göre bunun doğru olmayıp akranlarının onu sika kabul ettiğini belirtmiştir.⁴⁹⁰ İbn Hacer bunun doğru olmadığını Hârîse b. Muhammed'i akranlarının zayıf kabul ettiğini söylemiştir.⁴⁹¹

Hâkim 789 numaralı hadisin ravilerinden Cafer b. Meymûn el-‘Abdî sika olduğunu ifade etmiştir.⁴⁹² Ancak Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn onu zayıf kabul etmişlerdir.⁴⁹³

Hâkim 862 numaralı hadisin sıhhati ve ravilerinin sıdkı noktasında bir ihtilaf bulunmadığını dile getirmiştir.⁴⁹⁴ Zehebî ise senedin ravilerinden Derrâc'ın birçok münker rivayeti olduğunu dile getirerek Hâkim'in görüşünün isabetli olmadığını belirtmiştir.⁴⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, Derrâc'ın hadislerinin münker olduğunu belirtmiştir.⁴⁹⁶ Ebû Dâvûd, Derrâc'ın Ebû Heysem'den o da Ebû Sa'îd el-Hudrî kanalıyla rivayet ettiği hadisler dışındaki hadislerin kabul edilebileceğini ifade etmiştir.⁴⁹⁷ Buradan anlaşılan Hâkim'in rivayet ettiği bu sened Derrâc'ın problemli rivayetlerinden birisi olduğu için bu hadisin sahih olduğunu söylemek pek isabetli değildir.

Hâkim 902 numaralı hadisin sahih olduğunu ve bu hadisin senedinde bulunan raviler hakkında herhangi bir cerhin sabit olmadığını ifade etmiştir.⁴⁹⁸ Zehebî bu görüşün doğru olmadığını senedde birden fazla ravide problem olduğundan bahsetmiştir. O, senedin

---

⁴⁹⁰ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 2/19.

⁴⁹¹ İbn Hacer, *İthâfû'l-mehera*, 17/730.

⁴⁹² Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 2/27.

⁴⁹³ İbn Hacer, *İthâfû'l-mehera*, 15/162.

⁴⁹⁴ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 2/68.

⁴⁹⁵ İbnü'l-Mülakkın, *Muhtasaru istidrâk*, 1/195.

⁴⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-İlâ ve ma'rifetü'r-ricâl*, 3/116; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *Suâlâtü Ebî Dâvûd li imâm Ahmed b. Hanbel fî cerhi'r-ruvât ve ta'dîlihîm*, thk. Ziyad Muhammed Mansur (Medine: Mektebetü'l-'ulûm ve'l-hikem, 1414/1994), 247.

⁴⁹⁷ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Suâlâtü Ebî 'Ubeyd el-Âcurrî li imâm Ebî Dâvûd es-Sicistânî*, thk. Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî (Kahire: el-Fârûku'l-hadîsiyye, 1431/2010), 225.

⁴⁹⁸ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 2/89.

ravilerinden Muhammed b. Sinan el-Kazzâz'ın Ebû Dâvûd tarafından tekzip edildiğini, ravilerden Ubeydullah b. Abdurrahman hakkında muhaddislerin ihtilaf ettiğini, İsmail b. 'Avn'ın kimliği hakkında cehalet bulunduğunu belirtmiştir.⁴⁹⁹ Zehebî'nin ravilerden İsmail b. 'Avn hakkındaki görüşü isabetli değildir. Çünkü Mizzî'nin İsmail b. 'Avn'ın azîzü'l-hadîs olduğu şeklindeki görüşü bu ravide herhangi bir cehalet olmasının pek mümkün olamayacağını göstermektedir.⁵⁰⁰ Azîzü'l-hadîs tabiri genelde hadis rivayetini az yapan ve bu işle pek meşgul olmayan raviler için kullanılır.⁵⁰¹

Hâkim 912 numaralı hadisin sahih olduğunu ve Şeyhayn'ın bu hadisi tahrir etmediğini söylemiştir.⁵⁰² Ancak Şeyhayn'ın bu hadisi tahrir etmediği görüşü doğru değildir. Çünkü İbn Hacer, Hâkim'in burada hata yaptığını ve Buhârî'nin bu hadisi eserine aldığını vurgulamaktadır.⁵⁰³ İbn Hacer'in bu eleştirisi doğrudur çünkü bu hadis İmam Buhârî'nin eserinde mevcuttur.⁵⁰⁴

Hâkim 1031 numaralı hadisin ravilerinden Haneş b. Kays'ın sika olduğunu söylemiştir.⁵⁰⁵ Zehebî ise bunun doğru olmadığını muhaddislerin onu zayıf kabul ettiğini dile getirerek Hâkim'i tenkit etmiştir.⁵⁰⁶ İbn Hacer ise Hâkim'in görüşüne katılmıştır.⁵⁰⁷ Ancak İbn Hacer bir başka eserinde bu ravi hakkında büyük hadis imamlarının görüşlerini nakletmiş ve onu sika kabul eden kimsenin görüşünü aktarmamıştır. Bazı alimler onu zayıf kabul etmiş bazıları metrûku'l-hadîs olduğunu bazıları da onun rivayetlerinin münker

---

⁴⁹⁹ İbnü'l-Mülakkın, *Muhtasaru istidrâk*, 1/203.

⁵⁰⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 3/162.

⁵⁰¹ Ebü'l-Hasan Mustafa b. İsmail es-Süleymânî, *el-Cevâhirü's-süleymâniyye*, (Riyad: Dârü'l-Fazîle, 1440/2019), 177.

⁵⁰² Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 2/96.

⁵⁰³ İbn Hacer, *İthâfû'l-mehera*, 4/513.

⁵⁰⁴ Buhârî, "Ezân", 126 (No. 799).

⁵⁰⁵ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 2/156.

⁵⁰⁶ Zehebî, *Telhisü'l-Müstedrek*, 1/275.

⁵⁰⁷ İbn Hacer, *İthâfû'l-mehera*, 7/478.

olduğunu ve hadislerinin yazılmayacağını belirtmişlerdir.⁵⁰⁸ Doğru olan görüş Haneş b. Kays'ın sika değil zayıf olduğudur.

Hâkim 1046 numaralı hadisin sahihü'l-isnâd olduğuna hükmetmiştir.⁵⁰⁹ İbnü'l-Mülakkın bunun doğru olmadığını seneddeki ravilerden Kudâme b. Vebera'nın zayıf olduğunu ve İbnü'l-Cevzî'nin de onu zayıf kabul ettiğini belirtmiştir.⁵¹⁰ Bir başka eserinde de bu hadisin varyantları ve Kudâme b. Vebera ile ilgili muhaddislerin görüşlerini aktarmıştır.⁵¹¹ Buhârî, Kudâme'nin Semüre b. Cündeb'ten (öl. 60/680) aldığı hadislerin sahih olmadığını söylemiş, Ahmed b. Hanbel ise Kudâme'nin meçhul olduğunu söylemiştir.⁵¹² Bunlara göre Hâkim'in bu hadisin sahih olduğuna dair görüşü doğru olmayıp zayıf olduğu aşikardır.

Hâkim 1094 numaralı hadisin senedinin sahih olduğu ve senedin ravilerinden Nâsîh b. el-'Alâ'nın sika bir ravi olduğunu ifade etmiştir.⁵¹³ Ancak bu ravi hakkında muhaddisler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Bazı alimler onu zayıf⁵¹⁴ bazı muhaddisler münkerü'l-hadîs⁵¹⁵ bazıları ise onun sika olduğunu belirtmiştir.⁵¹⁶ Zehebî bu görüşlerin bazılarını zikretmiş ve Kütüb-ü Sitte müelliflerinin Nâsîh b. el-'Alâ'nın hadislerini eserlerine almadığını ifade etmiştir.⁵¹⁷ Ancak bu görüş doğru değildir. Çünkü İmam Tirmizî, Nâsîh b.

---

⁵⁰⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 2/364-365.

⁵⁰⁹ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 2/166.

⁵¹⁰ İbnü'l-Mülakkın, *Muhtasaru istidrâk*, 1/227.

⁵¹¹ İbnü'l-Mülakkın, *el-Bedrü'l-münîr*, 4/693-695.

⁵¹² İbnü'l-Cevzî, *el-İlelû'l-mütenâhiye*, 1/470.

⁵¹³ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 2/192.

⁵¹⁴ Nesâî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkûn*, 100; Dârekutnî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkûn*, 3/134; Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî İbn Adî, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Mu'avviz (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997), 8/305.

⁵¹⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *et-Târihü'l-kebîr*, thk. Muhammed Abdülmü'in Han (Haydarabad: Dâiretü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, t.y.), 8/121; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/503; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 3/55.

⁵¹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *et-Târihü'l-veysat*, thk. Mahmud İbrahim Zâyid (Halep/Kahire: Dârü'l-Va'î/Mektebetü Dâri't-türâs, 1397/1977), 2/220; a.mlf., *et-Târihü's-sağîr*, thk. Mahmud İbrahim Zâyid (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, t.y.), 2/200; Ebû Dâvûd, *Suâlatü Ebî 'Ubeyd el-Âcurrî li imâm Ebî Dâvûd es-Sicistânî*, 342.

⁵¹⁷ Zehebî, *Telhisü'l-Müstedrek*, 1/293.

el-‘Alâ’nın olduğu bir hadisi eserine almış, bunu rivayet ettikten sonra Nâsîh hakkında değerdendirme de bulunmuş ve onun güçlü bir ravi olmadığını ifade etmiştir.⁵¹⁸ Nâsîh b. el-‘Alâ’yı zayıf kabul eden alimler başka bir görüş olarak da onu sika kabul etmişlerdir. Bu da hadisin Hâkim’in söylediğı gibi sahih olmadığını ancak hasen li-zâtihi olabileceğı ihtimalini kuvvetlendirmekte ve hadise hasen hükmünü vermek daha isabetli olduğı ortaya çıkmaktadır.

Hâkim 1121 numaralı hadisin sahîhü’l-isnâd olduğı ve bu hadisin ravileri hakkında herhangi bir cerh bilmediğini belirtmiştir.⁵¹⁹ Zehebî bunun doğru olmadığını, bu hadisin son derece zayıf olduğunu ifade etmek için vâh ifadesini kullanmış hatta hadisin uydurma olabileceğini söylemiş, bunun sebeplerinden birinci hadisin ravilerinden Abdurrahman b. Sa’d’ın münker hadislerinin olduğunu, ikinci sebep olarak ravilerden Sa’îd b. Osman hakkında olduğunu onun kimliğinin hakkında belirsizlik olduğunu eğer o ravi Sa’îd b. Osman el-Kerîzî ise onun zayıf olduğunu eğer o değilse bu ravinin meçhul olduğunu ifade etmiştir.⁵²⁰ Zehebî’nin bu raviler hakkındaki görüşleri her ne kadar doğruysa da hadisin şiddetli zayıf hatta uydurma olabileceğı şeklindeki görüşü pek isabetli değildir. Çünkü Beyhakî bu hadisi eserinde hocası Hâkim’in naklettiğı senedle ve bir başka senedle zikrettikten sonra bu iki senedin zayıf olduğunu söylemiştir.⁵²¹ Hadisin zayıf olması daha muhtemeldir.

Hâkim 1209 numaralı hadisin senedinin sahih olduğunu ve bunun apaçık olduğunu ifade etmiştir.⁵²² İbn Hacer bunun doğru olmadığını, Dârekutnî’nin bu hadisin ravilerinden olan Ahmed b. Davud’u tekzip ettiğini belirtmiştir.⁵²³ Irâkî ise senedin sahihliğinin apaçık olduğı görüşünün doğru olmadığını Ahmed b. Davud’un birçok muhaddis tarafından

---

⁵¹⁸ Tirmizî, “el-Birr ve’s-Sıla”, 33 (No. 1951).

⁵¹⁹ Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ‘ale’s-sahîhayn*, 2/206.

⁵²⁰ Zehebî, *Telhîsü’l-Müstedrek*, 1/299.

⁵²¹ Ebu Bekr Ahmed b. El-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *Ma’rifetü’s-Sünen ve’l-Âsâr*, thk. Abdülmü’tî Emin (Pakistan: Câmi‘atü’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye, 1412/1991), 5/107.

⁵²² Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ‘ale’s-sahîhayn*, 2/252.

⁵²³ İbn Hacer, *İthâfü’l-mehera*, 14/377.

tekzip edildiğini söylemiştir.⁵²⁴ Buna göre hadis sahih olmayıp son derece zayıf hatta uydurmadır.

5.3.3. Hâkim'in Herhangi Bir Değerlendirmede Bulunmadığı Rivayetler

Hâkim 64 numaralı hadisi Zeyd b. Eslem (öl. 136/754), Câbir b. Abdullah'tan (öl. 78/697) rivayet etmiştir ancak bu hadis ile ilgili herhangi bir şey söylememiştir.⁵²⁵ Yahyâ b. Maîn ise Zeyd'in Câbir b. Abdullah'tan hadis işitmediğini söylemektedir.⁵²⁶ Bu da senedde bir kopukluk olduğunu ve hadisin zayıf olduğunu göstermektedir.

Hâkim rivayet ettiği 127 numaralı hadisin ravilerinden Matar b. Ukâmis hadisi Hz. Peygamber'den rivayet etmiştir.⁵²⁷ İbn Hibbân, Matar b. Ukâmis'in sahabe olduğunu, ondan da Ebû İshak es-Sebî'î'nin rivayet ettiğini aktarmıştır.⁵²⁸ Muhtemelen Hâkim de hocası İbn Hibbân gibi düşündüğü için hadisi bu şekilde rivayet etmiştir. Ancak Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hâtim er-Râzî, Matar b. Ukâmis'in sahabe olmadığını zikretmişlerdir.⁵²⁹ İbn Hacer sahabeler hakkında yazdığı eserinde Matar b. Ukâmis hakkındaki tartışma ve farklı görüşlere yer vermiş ve Matar b. Ukâmis'in sahabe olduğunu söylemiştir.⁵³⁰ Doğru olan görüşte de budur ve Hâkim'in rivayet ettiği hadisin senedinde herhangi bir kopukluk bulunmamaktadır.

---

⁵²⁴ Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el-İrâkî, *Zeylû Mîzânî'l-i'tidâl*, thk. Sabahî es-Sâmîrî (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1407/1987), 90.

⁵²⁵ Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/211.

⁵²⁶ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürî el-Bağdâdî Yahyâ b. Maîn, *et-Târih ve'l-'ilel*, thk. Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî (Kahire: Dârü'l-Fârûkî'l-Hadîsiyye, 1434/2013), 1/196.

⁵²⁷ Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/252.

⁵²⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 3/391.

⁵²⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Merâsîl*, 199.

⁵³⁰ Ebû'l-fazl Şihâbuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Adil Ahmed Abdülmecûd – Ali Muhammed (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1995), 6/101-102.

186 numaralı hadis hakkında Hâkim herhangi bir şey söylememiş, sadece rivayet etmiştir.⁵³¹ Ancak İbn Hacer hadis ravilerinden Haccâc'ın zayıf olduğunu ifade etmiştir.⁵³² Bu da hadisin zayıf olduğunu göstermektedir.

243 numaralı hadisin ravilerinden Abdülmelik b. Ubeyd, Ali b. Medînî tarafından meçhul olarak kabul edilmiştir.⁵³³ İbn Hacer de bu ravinin meçhûl'l-hâl olduğunu belirtmektedir.⁵³⁴ Her ne kadar Hâkim bu hadis ile ilgili bir değerlendirmede bulunmasada hadisin ravisindeki cehalet sebebiyle hadis zayıftır.

Hâkim 366 numaralı hadisi rivayet etmiş ancak hadis ile ilgili herhangi bir yorum yapmamıştır.⁵³⁵ Zehebî ise bu hadisin ravilerinden Abdullah b. Müemmel'in zayıf olduğunu ve muhaddisler tarafından zayıf kabul edildiğini ifade etmiştir.⁵³⁶ Ahmed b. Hanbel onun rivayet ettiği hadislerin münker olduğunu belirtmiştir.⁵³⁷ Ebû Hâtim er-Râzî ve Ebû Zûr'a bu ravinin kavî olmadığını vurgulamışlardır.⁵³⁸ Nesâî ve Dârekutnî onun zayıf olduğunu söylemiştir.⁵³⁹ Ebû Dâvûd münkerü'l-hadîs olduğunu zikretmiştir.⁵⁴⁰ İbn Hacer zayıf'u'l-hadîs olduğunu aktarmıştır.⁵⁴¹ Aktarılan bu görüşlere göre hadis senedin ravilerinden Abdullah b. Müemmel'in zayıf olması sebebiyle zayıftır.

---

⁵³¹ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/286, 287.

⁵³² İbn Hacer, *İthâfû'l-mehera*, 15/165.

⁵³³ İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 6/409.

⁵³⁴ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 364.

⁵³⁵ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/397.

⁵³⁶ Zehebî, *Telhîsü'l-Müstedrek*, 1/106.

⁵³⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, 1/567.

⁵³⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/175.

⁵³⁹ Nesâî, *ed-Duaî ve'l-metrûkûn*, 62; Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaûd vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004), 5/104.

⁵⁴⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 16/190.

⁵⁴¹ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 325.

Hâkim 432 numaralı hadisi rivayet ettikten sonra hadisin sıhhatine dair bir açıklama getirmemiştir.⁵⁴² Zehebî ve İbn Hacer senedin ravilerinden Abdullah b. Saîd'in son derece vâh bir ravi olduğunu vurgulamışlardır.⁵⁴³ Buna göre hadis son derece zayıf olmaktadır.

Hâkim 683 numaralı hadisi nakletmiş ancak hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.⁵⁴⁴ İbn Hacer seneddeki ravilerden Vâsıl b. es-Sâib'in zayıf olduğunu aktarmıştır.⁵⁴⁵

Hâkim 688 numaralı hadisi naklettikten sonra bu hadisin *Müstedrek*'in şartına uygun olmadığını ancak bu hadisi şahid olarak getirdiğini belirtmiştir.⁵⁴⁶ Zehebî ise senedin ravilerinden Yakup b. el-Velîd'in kezzâb olduğunu vurgulamıştır.⁵⁴⁷ Ahmed b. Hanbel onun kezzâb ravilerden olduğunu ve hadis uydurduğunu ifade etmiştir.⁵⁴⁸ Ebû Hâtim er-Râzî de Yakup b. el-Velîd'in yalan söylediğini söylemiştir.⁵⁴⁹ Her ne kadar Hâkim bu hadisin kitabının şartına uymadığını söylese de bu hadis mevzudur ve mevzu rivayetler şahid olarak da olsa kullanılamaz.

İbn Hacer Hâkim'in Şeyhayn'ın 700 numaralı hadisin ravilerinden Ziyad b. Abdullah'ın hadisini eserlerine aldığını iddia ettiğini ve bu noktada yanıldığını söyleyerek onu tenkit etmiştir.⁵⁵⁰ Ancak Hâkim'in böyle bir şey iddia ettiği veya söylediğine dair bir ibareye rastlanılmamıştır.

---

⁵⁴² Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/437.

⁵⁴³ Zehebî, *Telhîsü'l-Müstedrek*, 1/124; İbn Hacer, *İthâfû'l-mehera*, 14/683.

⁵⁴⁴ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/590.

⁵⁴⁵ İbn Hacer, *İthâfû'l-mehera*, 4/389.

⁵⁴⁶ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 1/595.

⁵⁴⁷ Zehebî, *Telhîsü'l-Müstedrek*, 1/189.

⁵⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, 1/548, 2/532.

⁵⁴⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 6/173.

⁵⁵⁰ İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, 3/534.

Hâkim 771 numaralı hadisi eserine almış ve bu hadisi şahid olarak aldığını söylemiştir.⁵⁵¹ Zehebî bu hadisin uydurma olduğunu ve Hâkim'in bu hadisi eserine nasıl aldığına şaşırdığını belirtmiştir.⁵⁵² Irâkî Zehebî'ye itiraz etmiş bu hadis hakkında şazz denilebileceğini ve bu hadisin şazz olmasının onu uydurma bir haber yapmadığını vurgulamıştır.⁵⁵³

Hâkim 1130 numaralı hadisi naklettikten sonra hadisin sıhhatiyle alakalı herhangi bir şey söylememiştir.⁵⁵⁴ Zehebî ise bu hadisin garîb münker olduğunu, Nesâî ve Dârekutnî'nin senedin ravilerinden Yahya b. Ebî Hayya'yı zayıf kabul ettiklerini belirtmiştir.⁵⁵⁵ Tabakat kitaplarında bu ravinin biyografisini incelendiğinde muhaddislerin büyük bir kısmının bu raviyi zayıf kabul ettiği ve bu ravinin tedlis yaptığını belirttikleri görülmektedir.⁵⁵⁶ Bu da hadisin zayıf olduğunu göstermektedir.

---

⁵⁵¹ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 2/16.

⁵⁵² Zehebî, *Telhîsü'l-Müstedrek*, 1/234.

⁵⁵³ Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdürrahmân el-İrâkî, *el-Müstahrec 'ale'l-müstedrek*, thk. Muhammed Abdülmun'im Reşad (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1410/1990), 54.

⁵⁵⁴ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, 2/211.

⁵⁵⁵ Zehebî, *Telhîsü'l-Müstedrek*, 1/300-301.

⁵⁵⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 31/285-289; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 4/371; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzib*, 11/201-203.

SONUÇ

Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin baş eseri *Müstedrek* hadis ana kaynakları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Gerek yazılış amacı gerek hadisleri kitabına alma usulü ilim camiası arasında sürekli müzakere konusu olmuş, Hâkim ise gerek metin derleme sahasında gerekse hadis usulü sahasında kendisinden sonra gelen alimlerin övgüsüne mazhar olmuş ve onları birçok noktada etkilemiştir. Bu çalışmada Hâkim'in *Müstedrek*'ine yapılan eleştirileri ve *Müstedrek* özelinde Hâkim'e yöneltilen tenkitleri ve bu tenkitlere karşı verilen cevapları ele alarak değerlendirilmeye amaçlanmıştır.

Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin önemli ve etkili bir alim olduğu özellikle hadis usulü sahasında otorite ve yetkinliği muhaddisler nezdinde müsellem bir konudur. Türünün en iyi örneği olarak kabul edilen *Müstedrek* de bu alandaki yetkinliğini göstermektedir. Ancak bu durum onun tenkitlere maruz kalmasına engel teşkil etmemiştir. Onu en çok tenkit eden kişilerden biri de Zehebî'dir. Öyle ki bir kısım ulema *Müstedrek*'in Zehebî'nin *Telhîs*'i olmaksızın okunmaması gerektiğini savunmuştur. Zehebî'nin tenkitleri içerisinde çok kıymetli değerlendirmeler olduğu gibi aşırı haksız yorum ve genellemelerin de var olduğu ifade edilebilir. Bu çalışmada farklı başlıklar altında söz konusu aşırı değerlendirmeler ele alınmış tespit ve tahlili yapılmıştır. Zehebî her ne kadar münekkîd bir alim olsa da özellikle *Telhîs*'inde meseleleri derinlemesine araştırma yapmadığı tez incelendiğinde görülecektir.

Yapılan bu çalışmada konuya giriş maksadıyla Hâkim'in hayatı ve *Müstedrek* hakkında bilgiler verilmiştir. İleriki bölümde ise Hâkim'e yöneltilen eleştiriler iki ana başlık altında ele alınmıştır. Bunlardan birincisi Hâkim'in Şii olduğu iddiası yani teşeyyu'dur. Öncelikle teşeyyu' kavramının sözlük ve terim anlamları açıklanmış ve muhaddislerin kendisinde teşeyyu' bulunan bir ravi hakkında kullandıkları cerh lafızlarına örnekler verilmiştir. Sonrasında Hâkim'in teşeyyu' ile itham edilmesine sebebiyet veren rivayetlerin neler olduğu tespit edilmiş, bu rivayetlerin durumları incelenmiş ve alimlerin görüşleri aktarılmıştır. Hâkim'i teşeyyu' ile eleştiren kişilerin kimler olduğu, bunların Hâkim hakkında kullandıkları ifadeler ve tenkitlerinin sebepleri işlenmiştir. Son olarak da

Hâkim'i savunup onun Şii olmadığını ifade eden alimlerin görüşleri ve bu görüşlerin dayandığı noktalar aktarılmıştır.

Hâkim'e yöneltilen eleştirilerin ikinci ana başlığı ise Hâkim'in mütesâhil olduğu hakkındadır. İlk olarak tesâhül kavramının lugat ve ıstılah anlamları aktarılmış, muhaddislerin mutedil, müteşeddid ve mütesâhil olarak üçlü taksimleri ve bu taksimatta hangi alimlerin mütesâhil, hangilerinin müteşeddid ve hamgilerinin mutedil olduğu şeklindeki görüşleri nakledilmiştir. Bu bölümün devamında Hâkim'e yöneltilen tesâhül ithamları farklı cihetten olması sebebiyle bunlar ayrı ayrı ele alınmıştır. Tesâhül ithamlarından birisi Hâkim'in *Müstedrek*'te geçen bazı hadislerle sahih hükmünü vermesi yönüyledir. Bu konunun net bir şekilde anlaşılması için önce Hâkim'e göre sahih hadisin tanımı tespit edilmeye çalışılmış, Hâkim'in farklı kitaplarındaki sahih hadis tarif, taksim ve vasıflandırmaları işlenmiş ve alimlerin bunlarla alakalı değerlendirmeleri zikredilmiştir. Hâkim'in tesâhül ile ilgili tenkitlerden bir diğeri de Hâkim'e göre Şeyhayn'ın şartlarıdır. Bununla alakalı Hâkim'in kendi ifadeleri, alimlerin ondan aktardığı görüşler ve bunlar ile ilgili ulemanın değerlendirme ve yorumları işlenmiştir.

Son olarak ise Hâkim'in tenkit edilmesine neden olan bazı rivayetler aktarılmıştır. Burada önce Hâkim'in hadis ile ilgili değerlendirmesi, yorumu ve hadisin sıhhati noktasında verdiği hüküm nakledilmiş akabinde de ulemanın bahsi geçen hadis hakkındaki görüşleri, hadisin senedinde bulunan ravilerin durumu ile alakalı münekkit alimlerin kanaatleri zikredilmiş ve bunların ardından hadisin durumu ile ilgili değerlendirme yapılmıştır.

Hâkim'in tenkit edilen bazı noktaları yadsınamayacak boyutta olsa da İbnü's-Salâh'ın da ifade ettiği üzere *Müstedrek* değerli ve istifadesi bol olan bir kitaptır ve bu tenkitler *Müstedrek*'ten istifade edilmesini engelleyecek bir konumda değildir. İbn Hacer'in ifade ettiği gibi Hâkim, *Müstedrek*'i ömrünün sonlarına doğru yazmış, eserini tekrar kontrol etmeye ve yanlışlarını düzeltmeye başlamış ancak buna ömrü vefa etmemiştir. Eğer Hâkim eserini baştan sona birkaç kez kontrol edip hatalarını düzeltebilseydi belki de bu tenkitlerin çoğuna maruz kalmayacaktı.

Hâkim ve *Müstedrek*'i üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bu tezin diğer çalışmalardan farkı, konuları detaylı işleyişidir. Söz gelimi Hâkim'in sahih hadis kavramına kategorik yaklaşımı, Hâkim'e yöneltilen tesâhül iddiasının hangi cihetlerden olduğu, Hâkim'e Şeyhayn'ın hadis alma şartları gibi daha önceki çalışmalarda gözümüze çarpmayan konular burada detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da birçok eksikliğin bulunması kaçınılmazdır. Bu çalışmanın dışında *Müstedrek* üzerine birçok çalışma daha yapılabilir. Örneğin *Müstedrek*'teki ravilerin durumu hakkında bizim kaynağımızda kullandığımız rical kitapları dışında daha birçok rical kitaplarındaki değerlendirmeler tespit edilebilir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*. thk. Vasiyullah Muhammed Abbas. 4 Cilt. Riyad: Dâru'l-Hânî, 2. Basım, 1422/2001.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaûd vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1421/2001.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Suâlâtü Ebî Dâvûd li imâm Ahmed b. Hanbel fî cerhi'r-ruvât ve ta'dilihim*. thk. Ziyad Muhammed Mansur. Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1. Basım, 1414/1994.
- Aljaad, Anas. "Medâ tesâhülü'l-Hâkim". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 10/4 (Aralık 2018), 1398-1415.
- Âsım Efendi, Mütercim. *el-Okyânûsu'l-basît fî tercemeti'l-kâmûsi'l-muhît*. nşr. Mustafa Koç – Eyyüp Tanrıverdi. 6 Cilt. İstanbul: YEK. Başkanlığı, 1. Basım, 2014.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed. *'Umdetü'l-kârî şerhu sahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. 25 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1421/2001.
- Babanzâde Ahmed Naim. *Tecrîd-i sarîh tercümesi ve şerhi*. 8 Cilt. İstanbul: DİB. Yayınları, 15. Basım, 2019.
- Bağcı, Mehmet. *Zehebî'nin Telhîsu'l-Müstedrek'inin Değerlendirilmesi (Kitâbü Ma'rifeti's-Sahâbe Örneği)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed b. El-Hüseyn b. Ali. *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr*. thk. Abdülmu'tî Emin. 15 Cilt. Pakistan: Câmi'atü'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1412/1991.
- Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed b. El-Hüseyn b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1424/2003.
- Beyhakî, Ebû'l-Hasen Zahîrüddîn Alî b. Zeyd b. Muhammed. *Târîhu Beyhak*. Şam: Dâru İkra, 1. Basım, 1425/2004.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Basrî. *Müsnedü'l-Bezzâr*. thk. Mahfûzü'r-Rahmân Zeynullah vd. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1. Basım, 1409/1988.
- Bikâî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hirbevî. *en-Nüketü'l-vefiyye bimâ fî şerhi'l-elfiyye*. thk. Mahir Yasin el-Fahl. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1428/2007.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *es-Sahîh*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1423/2002.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *et-Târîhü'l-evsat*. thk. Mahmud İbrahim Zâvid. 2 Cilt. Halep/Kahire: Dâru'l-Va'î/Mektebetü Dâri't-Türâs, 1. Basım 1397/1977.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *et-Târîhü'l-kebîr*. thk. Muhammed Abdülmu'in Han. 8 Cilt. Haydarabad: Dâiretü'l-Me'ârifü'l-Osmâniyye, t.y..

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *et-Târîhü's-sağîr*. thk. Mahmud İbrahim Zâyid. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, t.y..
- Cezâirî, Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed es-Sem'ûnî el-Hasenî. *Tevcîhu'n-nazar ilâ usûli'l-esser*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1430/2009.
- Çakan, İsmail Lütî. *Hadis Edebiyatı*. İstanbul: İFAV. Yayınları, 21. Basım, 2017.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *ed-Duaqâ ve'l-metrûkûn*. thk. Abdürrahim Muhammed el-Kaşkarî. 3 Cilt. Medine: Mecelletü'l-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1404/1984.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *el-İlelû'l-vâride fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye*. thk. Mahfûzü'r-Rahmân Zeynullah. 15 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1. Basım, 1405/1985.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *el-İlzâmât ve't-tetebbu'*. thk. Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hâdî el-Vâdî'î. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1405/1985.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaûd vd.. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1424/2004.
- Daynî, Aziz Raşîd Muhammed. *Tashîhu ehâdisi'l-müstedrek*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1427/2006.
- Dihlevî, Abdülazîz b. Şâh Veliyyillâh Ahmed b. Abdurrahîm el-Ömerî el-Fârûkî. *Bustânü'l-muhaddisîn*. thk. Muhammed Ekrem en-Nedvî. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, t.y..
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Suâlatü Ebî 'Ubeyd el-Âcurrî li imâm Ebî Dâvûd es-Sicistânî*. thk. Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî. Kahire: el-Fârûku'l-hadîsiyye, 1. Basım, 1431/2010.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnaûd – Muhammed Kâmil. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1. Basım, 1430/2009.
- Ebû Gudde, Ebû Zâhid Abdülfettâh b. Muhammed b. Beşîr el-Kureşî el-Mahzûmî. *Ümerâi'l-mü'minîn fi'l-hadîs*. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1426/2005.
- Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, Muhammed b. Alî b. Tayyib. *el-Mu'temed*. thk. Halil Elmays. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1403/1982.
- Ezdî, Ebû Muhammed Abdülganî b. Saîd. *el-Evhâm elletî fi medhali'l-hâkim*. thk. Hasan Mahmud Selman. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1. Basım, 1407/1986.
- Gassânî, Ebû Alî Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed. *Takyîdü'l-mühmel ve temyîzü'l-müşkil*. thk. Ali b. Muhammed el-İmrân – Muhammed Aziz Şems. 3 Cilt. Mekke: Dâru 'Âlemi'l-Fevâid, 1. Basım, 1421/2000.
- Gavrî, Seyyid Abdülmâcid. *Mevsû'atü 'ulûmi'l-hadisiyye ve funûnihi*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1428/2007.
- Gursî, Muhammed Salih b. Ahmed. *en-Nüketü'l-gurar*. Şam: Dâru'l-Kâdirî, 1429/2008.
- Güner, Osman. "Hâkim en-Nisâbûrî ve Müstedrek Üzerine (Genel Bir Değerlendirme)". *OMÜİFD*. 10/10 (Haziran 1998), 141-158.
- Güngör, Mevlüt. "Cessâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 31 Temmuz 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cessas>

- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *Fadâilü fâtumatü'z-zehrâ*. thk. Ali Rıza b. Abdullah b. Ali Rıza. Kahire: Dârü'l-Furkân, 1. Basım, 1429/2008.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs ve kemmiyeti ecnâsihi*. thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 2. Basım, 1431/2010.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Medhal ilâ ma'rifeti kitâbi'l-iklîl*. thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1423/2003.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Medhal ile's-sahîh*. thk. Rabî' Hâdî Amîr el-Medhalî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1404/1984.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*. thk. Eşref b. Muhammed Necîb el-Mısrî vd.. 11 Cilt. Şam: Darü'l-Minhâcu'l-Kavîm, 1. Basım, 1439/2018.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*. thk. Mukbil b. Hâdî el-Vâdî'î. 5 Cilt. Kahire: Dârü'l-Haremeyn, 1. Basım, 1417/1997.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*. 9 Cilt. Kahire: Dârü't-Te'sîl, 1. Basım, 1435/2014.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *Târîhu Nîsâbü'r*. thk. Mâzin b. Abdurrahman el-Bahsalî. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1427/2006.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *Tesmiyetü men ehracehümü'l-buhârî ve müslim*. thk. Kemal Yusuf el-Hût. Beyrut: Dârü'l-Cinân, 1. Basım, 1407/1987.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *Suâlâtü ebî abdillâh el-hâkim en-nîsâbü'rî li'l-imâm ebî'l-hasen ed-dârekutnî*. thk. Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî. Kahire: el-Fârûkû'l-Hadîse, 1. Basım, 1427/2006.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *Suâlâtü's-siczi li'l-hâkim*. thk. Müveffak b. Abdullah b. Abdülkâdir. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1408/1988.
- Halîlî, Ebû Ya'lâ Halîl b. Abdillâh b. Ahmed el-Kazvînî. *el-İrşâd fî ma'rifeti 'ulemâi'l-hadîs*. thk. Muhammed Said Ömer İdris. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1409/1988.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *el-Kifâye fî ma'rifeti usûli 'ilmi'r-rivâye*. thk. Mahir Yasin el-Fahl. 2 Cilt. Cidde: Dâru İbnü'l-Cevzî, 3. Basım, 1441/2020.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *Târîhu medîneti's-selâm*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 17 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001.
- Hatîb et-Tebrîzî, Muhammed b. Abdullah. *Mişkâtü'l-mesâbih*. thk. Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 2. Basım, 1399/1979.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedi*. Erişim 31 Temmuz 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/marifetu-ulumil-hadis>
- Hatiboğlu, İbrahim. "Müstedrek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedi*. Erişim 31 Temmuz 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mustedrek>

- Hatiboğlu, İbrahim, “el-Müstedrek” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedi*. Erişim 31 Temmuz 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-mustedrek>
- Hâzimî, Ebû Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Mûsâ b. Osmân b. Hâzim el-Hemedânî. *Şurûtu eimmeti'l-hamse (Selâsu resâil fî 'ilmi mustalahi'l-hadîs* ile birlikte). thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Mektebü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 3. Basım, 1435/2014.
- Hâzimî, Ebû Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Mûsâ b. Osmân b. Hâzim el-Hemedânî. *'Ucâletü'l-mübtedî ve fudâletü'l-müntehî*. thk. Abdullah Kennûn. Kahire: el-Heyetü'l-Âmme Li Şuûni'l-Metâbi'i'l-Emîriyye, 2. Basım, 1393/1973.
- Herevî, Ebû İsmâîl Abdullâh b. Muhammed b. Alî el-Ensârî. *Zemmu'l-kelâm ve ehlihi*. thk. Abdürrahman Abdülaziz eş-Şibl. 5 Cilt. Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1. Basım, 1418/1998.
- Irâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân. *el-Müstahrec 'ale'l-müstedrek*. thk. Muhammed Abdülmun'im Reşad. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1. Basım, 1410/1990.
- Irâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân. *Şerhu't-tebsira ve't-tezkira*. thk. Abdüllatif el-Hemîm – Mahir Yasin el-Fahl. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1423/2002.
- Irâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân. *et-Takyîd ve'l-İzâh ('Ulûmu'l-hadîs* ile birlikte). thk. Tarık b. İvazullah b. Muhammed. 6 Cilt. Riyad/Kahire: Dâru İbnü'l-Kayyim/Dâru İbn 'Affân, 3. Basım, 1441/2020.
- Irâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân. *Zeylû Mîzânî'l-i'tidâl*. thk. Sabahî es-Sâmîrrâî. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1. Basım, 1407/1987.
- Itr, Nureddin. *el-İmâmü't-Tirmizî ve'l-muvâzenetü beyne câmi'ihî ve beyne's-sahîhayn*. Kahire: Matba'atü Lecneti't-Te'lîf, 1. Basım, 1390/1970.
- Itr, Nureddin. *Menhecü'n-nakd fî 'ulûmi'l-hadîs*. Şam: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1399/1979.
- Itr, Nureddin. *Usûlu'l-cerh ve't-ta'dîl*. Şam: Dâru'l-Minhâcî'l-Kavîm, 1. Basım, 1440/2019.
- İbnü'l-Acemî, Ahmed b. Ahmed. *Hâşiyetü tedrîbi'r-râvî fî şerhi takrîbi'n-nevâvî (Tedrîbu'r-râvî ile birlikte)*. thk. Muhammed Avvâme. 5 Cilt. Medine/Cidde: Dâru'l-Yüsr/Dâru'l-Minhâc, 1. Basım, 1437/2016.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî. *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Mu'avviz. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1418/1997.
- İbnü'l-'Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *'Ârizatü'l-ahvezî bi şerhi sahîhi't-Tirmizî*. thk. Cemal Mar'aşlî. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1418/1997.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Asâkir ed-Dimeşkî. *Tebyînu kezbi'l-müfterî fî mâ nüsiibe ila'l-eş'ârî*. thk. Hüsameddin el-Kudsî. Şam: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1399/1979.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-İlelû'l-mütenâhiye fî'l-ehâdisi'l-vâhiye*. thk. İrşâdü'l-Hak el-Eserî. 2. Cilt. Pakistan: İdaretü'l-'Ulûmi'l-Eseriyye, 2. Basım, 1401/1981.

- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Mevzû'ât*. thk. Abdürrahman Muhammed Osman. 3 Cilt. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1. Basım, 1386/1966.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Muntazam fî târihi'l-mülûki ve'l-ümem*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ – Mustafa Abdülkâdir Atâ. 17 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1415/1995.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yusuf. *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâtü'l-kurrâ'*. thk. Gotthelf Bergstraesser. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1427/2006.
- İbn Ebi'd-Dem, Ebû İshâk Şihâbüddîn İbrâhîm b. Abdillâh b. Abdilmün'im b. Alî el-Hemdânî el-Hamevî. *Tedkîkü'l-'inâye fî tahkîki'r-rivâye*. thk. Halid Mahfûzü'r-Rahmân vd.. 2 Cilt. Kahire: Dârü'l-Lü'lüe, 1. Basım, 1436/2014.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. thk. Abdürrahman b. Yahya el-Yemânî. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1. Basım, 1371/1952.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-İlel*. thk. Sa'd b. Abdullah el-Hamîd vd.. 7 Cilt. Riyad: Matba'atü'l-Humeyzî, 1427/2006.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Merâsîl*. thk. Şükrullah b. Nimetullah Kûcânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1418/1998.
- İbn Ebû Şerîf, Ebü'l-Meâlî Kemâlüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Makdisî. *Hâşiyetü nüzheti'n-nazar fî tadvîhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser (Nüzheti'n-nazar ile birlikte)*. thk. Muhammed Murâbbî. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 4. Basım 1440/2019.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Câmi'u'l-usûl fî ehâdîsi'r-rasûl*. thk. Abdülkâdir el-Arnaûd – Beşîr 'Uyûn. 12 Cilt. Suudi Arabistan: Mektebetü'l-Halvânî, 1. Basım, 1389/1969.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-fazl Şihâbuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Evcibetü'l-hâfiz İbn Hacer el-'Askalânî 'an ehâdîsi'l-mesâbih (Mişkâtü'l-mesâbih ile birlikte)*. thk. Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 2. Basım, 1399/1979.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-fazl Şihâbuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Fethü'l-bârî şerhu sahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz vd.. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1379/1959.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-fazl Şihâbuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Hedyu's-sârî*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1379/1959.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-fazl Şihâbuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *el-İfsâh bi tekmîli'n-nüket 'alâ ibni's-salâh ('Ulûmu'l-hadîs ile birlikte)*. thk. Tarık b. İvazullah b. Muhammed. 6 Cilt. Riyad/Kahire: Dâru İbnü'l-Kayyım/Dâru İbn 'Affân, 3. Basım, 1441/2020.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-fazl Şihâbuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415/1995.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-fazl Şihâbuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *İthâfî'l-mehera bi'l-fevâidi'l-mübtékera min etrâfi'l-aşera*. thk. Züheyr b. Nâsir en-Nâsir. 19 Cilt. Medine: Mucemme'u'l-Melik Fahd, 1. Basım, 1415/1994.

- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-fazl Şihâbuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Lisânü'l-mîzân*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 10 Cilt. Halep: Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1423/2002.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-fazl Şihâbuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *el-Mecme'u'l-müesses li'l-mu'cemi'l-müfehres*. thk. Yusuf Abdürrahman el-Mar'aşlî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1. Basım, 1413/1992.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-fazl Şihâbuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Nüzhetü'l-elbâb fî'l-alkâb*. thk. Abdülaziz b. Muhammed b. Salih es-Sadîrî. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım 1409/1989.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-fazl Şihâbuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Nüzhetü'n-nazar fî tavidhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*. thk. Muhammed Murâbbî. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 4. Basım, 1440/2019.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-fazl Şihâbuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Tabakâtü'l-müdellesîn*. thk. Asım b. Abdullah el-Karyûtî. Amman: Mektebetü'l-Menâr, 1. Basım, 1403/1983.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-fazl Şihâbuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Takrîbu't-tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Halep: Dâru'r-Raşîd, 1. Basım, 1406/1986.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-fazl Şihâbuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Tehzîbu't-tehzîb*. 15 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1414/1993.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*. thk. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1398/1978.
- İbn Hayr, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbîlî. *Fehrese*. thk. Muhammed Fuad Mansur. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419/1998.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *el-Mecrûhîn*. thk. Mahmud İbrahim Zâyid. 3 Cilt. Halep: Dâru'l-Va'î, 1. Basım, 1396/1976.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Sahîhu İbn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnaûd. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1414/1993.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sikât*. thk. Muhammed Abdülmun'im Han. 9 Cilt. Haydarabad: Dâiretü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1. Basım, 1393/1973.
- İbnü'l-Kayserânî, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî. *Müntehabü'l-mensûr mine'l-hikâyati ve's-suâlât*. thk. Abdürrahman b. Hasan. Riyad: Dâru's-Samî'î, 1. Basım, 1430/2009.
- İbnü'l-Kayserânî, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî. *Şurûtu Eimmeti's-Sitte (Selâsü Resâil fî 'İlmi Mustalahi'l-Hadîs ile birlikte)*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 3. Basım, 1435/2014.
- İbnü'l-Kayserânî, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî. *Tezkiratü'l-huffâz*. thk. Hamdî b. Abdülmecid es-Silefî. Riyad: Dâru's-Samî'î, 1. Basım, 1415/1994.
- İbnü'l-Kayserânî, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî. *Zahîratü'l-huffâz*. thk. Abdürrahman el-Ferîvâî. 5 Cilt. Riyad: Dâru's-Selef, 1. Basım, 1416/1996.

- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmail b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeşkî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Ali Şîrî. 14 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâu't-Türâsi'l-'Arabî, 1. Basım, 1408/1988.
- İbn Mâce, Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Şuayb el-Arnaûd vd.. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l-'Alemiyye, 1. Basım, 1430/2009.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânu'l-'arab*. thk. Ahmed Fâris. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414/1993.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebü Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî. *el-Bedrü'l-münîr*. thk. Mustafa Ebu'l-Gayt vd.. 9 Cilt. Riyad: Dârü'l-Hicre, 1. Basım, 1425/2004.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebü Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî. *Muhtasaru istidrâki'l-hâfiz ez-Zehebî*. thk. Abdullah b. Hamd – Sa'd b. Abdullah b. Abdülaziz. 8 Cilt. Riyad: Dârü'l-'Âsime, 1. Basım, 1411/1990.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dimaşkî. *Câmi'u'l-'ulûm ve'l-hikem*. thk. Şuayb el-Arnaûd – İbrahim Bâcis. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 7. Basım, 1422/2001.
- İbnü's-Salâh, Ebü Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Tabakâtu'l-fukahâi's-şâfi'iyye*. thk. Muhyiddîn Ali Necîb. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1413/1992.
- İbnü's-Salâh, Ebü Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Ulûmu'l-hadîs*. thk. Tarık b. İvazullah b. Muhammed. 6 Cilt. Riyad/Kahire: Dâru İbnü'l-Kayyım/Dâru İbn 'Affân, 3. Basım, 1441/2020.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye fî nakzi kelâmi's-şî'ati ve'l-kaderiyye*. thk. Muhammed Reşâd Sâlim. 9 Cilt. Riyad: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûdi'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1406/1986.
- İmam Mâlik, Ebü Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *Muvatta'*. thk. Takıyyüddîn en-Nedvî. 3 Cilt. Şam: Dârü'l-Kalem, 5. Basım, 1432/2011.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *İkmâlü'l-Mü'lim bi fevâidi Müslim*. thk. Yahya İsmail. 8 Cilt. Mısır: Dârü'l-Vefâ, 1. Basım, 1419/1998.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *Meşâriku'l-envâr 'alâ sıhâhi'l-âsâr*. 2 Cilt. Tunus: el-Mektebetü'l-'Atîka, 1398/1978.
- Kamer, Eymen. *Müstedrek'teki Ehl-i Beyt Hadisleri Bağlamında Hâkim'e Yönelik Şii İthamları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Kandemir, M. Yaşar. "Hâkim en-Nisâbü'rî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 2 Ağustos 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hakim-en-nisaburi>
- Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî. *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu mişkâti'l-mesâbih*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl el-'Attâr. 11 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1. Basım, 1414/1994.
- Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî. *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*. thk. Muhammed Nizâr Temîm – Heysem Nizâr Temîm. Beyrut: Dârü'l-Erkam, 1415/1994.
- Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-zünûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*. 2 Cilt. Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1360/1941.

- Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs el-Hasenî. *Nazmu'l-mütenâsira mine'l-hadîsi'l-mütevâtira*. thk. Ebû Huzeyfe. Kahire: Dârü'l-Kütübi's-Selefiyye, 2. Basım, 1403/1983.
- Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs el-Hasenî. *er-Risâletü'l-müstetrafê li beyânî meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerreffe*. thk. Muhammed el-Muntasır el-Kettânî. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 5. Basım, 1414/1993.
- Kirmânî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî. *el-Kevâkibü'd-derârî fî şerhi sahihi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Muhammed Abdüllatif. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2. Basım, 1401/1981.
- Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî. *İkâmetü'l-hücce 'alâ enne'l-iksâra fî't-teabbudi leyse bi bid'a*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1410/1990.
- Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî. *er-Raf' ve't-tekmîl fî'l-cerh ve't-ta'dîl*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 10. Basım, 1438/2016.
- Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî. *Zaferü'l-emânî*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 4. Basım, 1429/2008.
- Makdisî, Ebû Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed es-Sa'dî. *el-Ehâdisü'l-muhtâra*. thk. Abdülmelik b. Abdullah. 13 Cilt. Beyrut: Dâru Hadr, 3. Basım, 1420/2001.
- Meyyânîşî, Ebû Hafs Takıyyüddîn Ömer b. Abdilmecîd el-Kureşî. *Mâ lâ yese'u'l-muhaddise cehlulu (Hamsu resâil fî 'ulûmi'l-hadîs ile birlikte)*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1431/2010.
- Mîra, Mahmud. *el-Hâkim en-Nisâbü'rî ve kitâbuhu el-Müstedrek*. PDF: b.y., t.y. <http://blog.csulbwomenengr.com/?saudi=266>.
- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1400/1980.
- Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî. *İkmâlü tehzîbi'l-kemâl*. thk. Adil b. Muhammed – Üsame b. İbrahim. 12 Cilt Kahire: el-Fârûkü'l-Hadîsiyye, 1. Basım, 1422/2002.
- Musannif, Ebû Bekr b. Hidâyetillâh el-Kûrânî el-Merîvânî el-Hüseynî. *Tabakâtü's-şâfi'iyye*, thk. 'Âdil Nuveyhid. Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, 3. Basım, 1402/1982.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Haddâdî. *Netîcetü'l-fiker bi şerhi nuhbeti İbn Hacer*. thk. Ahmed Mürşid – Sami Yusuf. İstanbul: Dârü's-Semmân, 1. Basım, 1441/2020.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Haddâdî. *et-Teyşîr bi şerhi'l-câmi'i's-sağîr*. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-İmâmi's-Şâfi'î, 3. Basım, 1408/1988.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Haddâdî. *el-Yevâkît ve'd-dürer fî şerhi nuhbeti ibn hacer*. thk. el-Murtazâ ez-Zîn Ahmed. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1420/1999.

- Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh. *Cevâbü'l-hâfiz ebî Muhammed Abdülazîm el-Münzirî el-Mısırî 'an esileti fî'l-cerh ve't-ta'dîl*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1426/2005.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *es-Sahîh*. thk. Abdülmalik Mücahid. Riyad: Dârü's-Selâm, 2. Basım, 1421/2000.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *ed-Duafâ ve'l-metrûkûn*. thk. Muhammed İbrahim Zâhid. Halep: Dârü'l-Va'î, 1. Basım, 1396/1976.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasan Abdülmü'im Şelbî. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1421/2001.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *İrşâdu tullâbi'l-hakâik*. thk. Nureddin İtr. Şam: Dârü'l-Minhâci'l-Kavîm, 1. Basım, 1440/2019.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Minhâcü'l-muhaddisîn ve sebili tâlibîhi'l-muhakkikîn fî şerhi sahîhi ebî'l-hasen müslim bin el-haccâc el-kuşeyrî*. thk. Mâzin b. Muhammed es-Sirsâvî. 15 Cilt. Şam: Dârü'l-Minhâci'l-Kavîm, 1. Basım, 1441/2020.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *et-Takrîb ve't-Teyisîr*. thk. Muhammed Osman el-Haşî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1. Basım, 1405/1985.
- Ramazan Ahmed Ali Muhammed. *Tenbîhü'l-vâhim 'alâ mâ câe fî müstedreki'l-Hâkim*. Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 1. Basım, 1420/2000.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *el-Mahsûl fî usûli'l-fikh*. thk. Tâhâ Câbir Fayyâd el-'Alvânî. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1418/1997.
- Sa'dî Ebû Ceyb. *Mu'cemu'lügati's-şerî'a*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1440/2019.
- Sâlihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî ed-Dimaşkî. *Tabakâtu 'ulemâi'l-hadîs*. thk. Ekrem el-Bûşî – İbrahim ez-Zeybak. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1417/1996.
- San'ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. İsmâîl. *Tevdîhü'l-efkâr şerhu tenkîhi'l-enzâr*. thk. Muhammed Muhibbüddîn Ebû Zeyd. 4 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1432/2011.
- Sarîfnî, İbrâhîm b. Muhammed. *el-Müntehab min kitâbi's-siyâk li-târîhi'nisâbûr*. thk. Muhammed Ahmed Abdülaziz. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1409/1989.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *el-Cevâhir ve'd-Dürer fî tercemeti şeyhi'l-islâm İbn Hacer*. thk. İbrahim Bâcs Abdülmecid. 3 Cilt. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1. Basım, 1419/1999.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Fethu'l-muğîs bi şerhi elfiyeti'l-hadîs*. thk. Ali Hüseyin Ali. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1. Basım, 1424/2003.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. thk. Abdürrahman b. Yahya el-Yemânî vd.. Haydarabad: Meclisü Daireti'l-Me'ârifî'l-Osmânî, 1. Basım, 1382/1962.
- Selefî, Abdullah b. Murad. *Ta'likât 'alâ mâ sahhahahu'l-Hâkim*. Riyad: Dârü'l-Fazîle, 1. Basım, 1418/1998.

- Sezgin, Fuat. *Târîhu't-türâsi'l-'arabî*. 10 Cilt. Riyad: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1411/1991.
- Silefî, Ebû Tâhir Sadrüddîn Ahmed b. Muhammed b. Silefe. *Mu'cemu's-sefer*. thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1414/1993.
- Sübkî, Tâceddîn Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî. *Tabakâtu's-şâfi'iyeti'l-kübrâ*. thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv – Mahmud Muhammed et-Tanâhî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabiyye, 1. Basım, 1383/1964.
- Süleymânî, Ebü'l-Hasan Mustafa b. İsmail. *el-Cevâhirü's-süleymâniyye*. Riyad: Dârü'l-Fazîle, 1. Basım, 1440/2019.
- Süyûtî, Celâlüddîn Ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *el-Bahr ellezî zehar*. thk. Ebû Enes Üneys b. Ahmed el-Endûnûsî. 4. Cilt. Medine: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1. Basım, 1420/1999.
- Süyûtî, Celâlüddîn Ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *Katfû'l-ezhâri'l-mütenâsira fî'l-ahbâri'l-mütevâtira*. thk. Halil Muhyiddîn Elmays. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1. Basım, 1405/1985.
- Süyûtî, Celâlüddîn Ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *Tedribü'r-râvî fî şerhi takrîbi'n-nevâvî*. thk. Muhammed Avvâme. 5 Cilt. Medine/Cidde: Dâru'l-Yüsr/Dâru'l-Minhâc, 1. Basım, 1437/2016.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Tarık b. İvazullah b. Muhammed – Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî. 10 Cilt. Kahire: Dârü'l-Haremeyn, 1. Basım, 1415/1995.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu'l-kebîr*. thk. Hamdî b. Abdülmecid es-Selefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebü İbn Teymiyye, 1. Basım, 1415/1994.
- Tahhân, Mahmud. *Teysîru mustalahi'l-hadîs*. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 11. Basım, 1432/2011.
- Tehânevî, Zafer Ahmed b. Latîf el-Osmânî. *Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadîs*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 11. Basım, 1439/2018.
- Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre. *el-İlelû'l-kebîr*. thk. Subhî es-Sâmirâî vd.. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1. Basım, 1409/1989.
- Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre. *Sünenü't-tirmizî*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1417/1996.
- Tozlu, İbrahim. *Hadis Edebiyatında Müstedreklerin Yeri ve el-Hakim'in el-Müstedrek'i*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994.
- Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDV. Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ. *ed-Du'afâ*. thk. Ebû Yahya el-Haddâd vd.. 4 Cilt. Kahire: Dârü't-Te'sîl, 1. Basım, 1435/2014.
- Vâdi'î, Mukbil b. Hâdî. *Ricâlû'l-Hâkim fî Müstedrek*. 2 Cilt. Sana: Mektebetü San'âi'l-Eseriyye, 2. Basım, 1425/2004.
- Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri el-Bağdâdî. *et-Târîh ve'l-'ilel*. thk. Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî. 2 Cilt. Kahire: Dârü'l-Fârûki'l-Hadîsiyye, 1. Basım, 1434/2013.

- Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri el-Bağdâdî. *Târîhu İbn Maîn*. thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf. 4 Cilt. Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî, 1. Basım, 1399/1979.
- Yardım, Ali. *Hadîs-II*. İstanbul: Damla Yayınevi, 10. Basım, 2017.
- Yıldırım, Enbiya. "El-Hâkim En-Neysâbü'rî'nin Şiîlikle İtham Edilmesi". *AÜİFD*. 57/1 (Nisan 2016), 57-84.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Usulü*. İstanbul: İFAV. Yayınları, 19. Basım, 2015.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî. *el-İber fî haberi men ğaber*. thk. Muhammed es-Sa'îd. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1405/1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî. *el-Kâşif*. thk. Muhammed Avvâme – Muhammed Ahmed el-Hatîb. 2 Cilt. Cidde: Dârü'l-Kible, 1. Basım, 1413/1992.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî. *Mizânü'l-i'tidâl*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1. Basım, 1382/1963.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî. *el-Mu'cemu'l-muhtas bi'l-muhaddisîn*. thk. Muhammed el-Habîb. Taif: Mektebetü's-Sıddîk, 1. Basım, 1408/1988.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî. *Risâletü Turuki Hadîsi Men Küntü Mevlâhu fe Aliyyü Mevlâhu*. thk. Abdülaziz et-Tabâtabâî. Kum: Mektebetü'l-Muhakkiki't-Tabâtabâî, 1. Basım, 1423/2002.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaûd vd.. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1403/1983.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî. *Târîhu'l-islâm*. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmurî. 52 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabiyye, 2. Basım, 1413/1993.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî. *Telhîsü'l-Müstedrek*. 4 Cilt. Haydarabad: Matba'atü Meclisü Dâiretü'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye, 1. Basım, 1340/1921.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî. *Tezkiratu'l-Huffâz*. thk. Zekerıyya 'Umeyrât. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419/1998.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî. *Zikru men yu'temedu kavluhu fî'l-cerh ve ta'dîl (Erba'u resâil fî 'ulûmî'l-hadîs ile birlikte)*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 8. Basım 1439/2018.
- Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed. *Nasbu'r-râye li ehâdisi'l-hidâye*. thk. Muhammed Avvâme. 4 Cilt. Beyrut/Cidde: Müessesetü'r-Reyyân/Dârü'l-Kible, 1. Basım, 1418/1997.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı
Uyruğu
Doğum Tarihi ve Yeri
Telefon
Faks
E-mail

ORCID

Eğitim

Derece

Mezuniyet Tarihi

Lisans

Lise

İş Deneyimi

Yıl

Görev

Yabancı Dil

Yayınlar